TIGHT BINDING BOOK

UNIVERSAL
LIBRARY
OU_204054
UNIVERSAL
LIBRARY

ఆంధ్రవీరులు

గ్రంథకర్తలు:

శ్రీ శేషాద్రి రమణకవులు.

(శతావధానులు)

పబ్లిషర్సు.

వేంకటరామ్ అండ్ కో.,

బెజవాడ.

ఆంధ్రగ్రంథాలయ ముద్రాక్షరశాలయందు

క. కోదండరామయ్య గారిచే

ముద్రింపఁబడినది.

19..9.

సర్వస్వామ్యసంకలితము]

[వెల [illegible]

విషయసూచిక.

		పుట
1.	చాణక్యుఁడు	1—14
2.	గౌతమీపుత్త్ర శాతకర్ణి	5—22
3.	కులోత్తుంగ చోడుఁడు	22—31
4.	బాలచంద్రుఁడు	32—49
5.	ఖడ్గ తిక్కన	50—60
6.	ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి	60—76
7.	కృష్ణదేవరాయలు	77—100
8.	రామరాజు	101—115
9.	యాచ శూరుఁడు	116—126
10.	అక్కన్న, మాదన్న	126—138

పీఠిక.

సహృదయులారా!

ఆంధ్రవీరరత్నావళి యను పేరుతో ఆంధ్రులందుఁ బ్రసిద్ధులైన లోకోత్తర పురుషుల జీవితములఁ గథలుగ వ్రాసి బాలుర విద్యార్థుల కెల్లను మాతృదేశాభిమానము గలిగించుట యుచితమని యీ పుస్తకమును వ్రాయ దొరకొంటిని. మా యుపాధ్యాయులు శ్రీ. సత్యనారాయణమూర్తి గారి వలన విని వేంకటరాయ్ అను పేరుతో వారు తాము స్వయముగఁ బ్రకటించి కొందుమనియుఁ ద్వరలోఁ బూర్తిచేయుమనియుఁ బ్రోత్సహించిరి. వారి సాదరణము మాత్రముగఁ గాని యున్నత పాఠశాలయందలి నా పంక్తి పఠనమందలి యనుభవమును బురస్కరించుకొని యీ చరిత్ర కథాగ్రంథము నిర్మించితిని.

ప్రస్తుతము నా ప్రయత్నమునందుఁ బెక్కురు మహనీయులు లుపేక్షించిరి. వారి త్యాగదీక్ష, కౌశలము ప్రశంసనీయములు. రేఖాతీతము నాయకునకుఁ దివిసోపానమగుట కీ చిన్నపొత్తము సాక్ష్యము గాఁగలదు. ఆంధ్రవీరుల ప్రతాపము, స్వాతంత్ర్య ప్రీతి, పతనము కథలుగా నీపుస్తకమునందు దొరకఁజేసినవి. ఆంధ్రుల చరిత్రము చాల వఱకుఁ బురాణయుగమున నజ్ఞాతముగ నున్నదనుటకుఁ, జాణక్యుని సూత్రములు ప్రమాణముగఁ దీసికొనవచ్చును. తరువాతి యాంధ్రుల జాతీయతా ధర్మ నిర్వహణ ప్రవీణులై పొందిన యుత్తమమగు సభ్యస్థితికి గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణి చరిత్రము దృష్టాంతము. తరువాతఁ బశ్చిమ చాళుక్యులు, రాష్ట్రకూటులు తమలోఁ దామె పోరాడుకొనుటయుఁ జోడులు విజృంభించుటయుఁ జరిత్ర విశేషములు. వీనిని గమనించితిమేని అఖిల ఆంధ్రదేశము నంతయు నేకఛత్రాధిపత్యముగఁ బాలించిన వీరుఁడు కులోత్తుంగ చోళదేవుఁడు. ఈతని యనంతరము ఆంధ్రదేశము చీలికలు గావించుకొని

చిన్న చిన్న రాజులు పాలించుటయుఁ బ్రజలలో స్వాతంత్ర్యభావ ముదయించి తమలోఁ దాము పోరాడుకొనసాగిరనుటకు బాలచంద్రుఁడు ఖడ్గతిక్కనల చరిత్ర నుదాహరణముగఁ గొననగును. చీలిపోయిన యాంధ్ర తేజమును కేంద్రీకరించి స్వతంత్రమగు సామ్రాజ్యమును బ్రజా క్షేమకరముగాఁ బాలించిన మహోదారుఁడు ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి. ఈతని కాలముననే సమస్త కళలు, భాష, ఆంధ్రజాతీయత అభివృద్ధికి వచ్చినవి. పరాధీన దుర్దశ ప్రాప్తింపవలసి యుండుటచే నీ చక్రవర్తి బంధీకృతుఁడు గావలసివచ్చినది. ఈయన యనంతరము దేశీయవీరులు చిన్న చిన్న రాజ్యములు స్థాపించి యెటుల నభివృద్ధిమార్గముల నన్వేషించిరో బ్రాహ్మణ వీరు లెటుల సామ్రాజ్య నిర్మాణమునకుఁ దోడుపడిరో తెలిసికొనుటకు హరిహరరాయల బుక్కరాయల మాధవవిద్యారణ్యుల చరిత్ర సంగ్రహము సాధనము కాఁగలదు. ఆంధ్రసామ్రాజ్యము పునరుద్ధరించి తనకెదురులేకుండఁ బోయినగావున నెల్ల జయమునొంది ద్రవిడాంధ్రోత్కళ దేశములను లోఁగొని ఆంధ్రదేశమును యవనులపాలుగాకుండఁ గాపాడినది శ్రీకృష్ణదేవరాయలు.

ఈ మహాత్ముని వాఙ్మయసేవ, దేశసేవ, మాతృదేశాభిమానము నద్వితీయము. సమగ్రమగు నాంధ్రత్వ మంతయు నితనియెడ నిండి నిబిడీకృతమయ్యెను. ఆంధ్రుల పతనమునకు సూచనలు కృష్ణదేవరాయల తుదికాలమునుండియే యేర్పడెను. తరువాత నేకామిత వాంఛతో హిందూ మహమ్మదీయులకు రాజకుటుంబమునకుఁ గలఁతలు సంభవించెను. అన్నింటిని సవరించి రాజ్యము పునరుద్ధరించినవాఁడు రామరాజు. పూర్వులకంటె నీతఁ డత్యున్నతి వహించెనుగాని యాతఁడు ఘోర మృత్యుముఖమున నదృశ్యుఁ డగుటతో నాంధ్రుల సంపద, పేరు, ఉన్నతి నశించెను. ఇవియే పరాధీనతకు ముందటి దినములు. తరువాత నెంత వీరుఁడైన స్వతంత్రరాజ్యము స్థాపింప వీలులేకపోవుటయుఁ బరస్పరాసూయలు ప్రబలు

టయు ధర్మసంస్థాపనార్థము వీరు లాత్మార్పణము గావించుటయు యాచరూపుని చరిత్రమువలనఁ దెలియును. అంతటితో ఆంధ్రుల స్వాతంత్ర్య వికాసము కడబట్టి చిన్న చిన్న జమీనులతోఁ దృప్తిపడవలసి వచ్చినది. మొగలాయి రాజ్యములలో నొకటగు గోలకొండ రాజ్యమునందు మంత్రులుగ నుండి మహమ్మదీయులకు యవనులు ద్రోహము గావింపకుండఁ దెల్లెలి కట్ట వలె నడుపడి మంత్రిపదవిని నామమాత్రముగా నుంచుకొని ఆంధ్రదేశము నేకహేలగాఁ బాలించిన యక్కన్న మాదన్నలనాఁడు మరల నాంధ్ర వికాసము తలయెత్తినది. దురాగతులగు రాజద్రోహులచే మిగుల ఘోర ముగా అక్కన్న మాదన్న లేనాఁడు గోలకొండ రాజవీధులఁ జంపఁ బడిరో ఆంధ్రజాతీయ పతనము దర్శింపజాలక యాత్మ క్షముతో నాంధ్రమాతపదము లభిషేకించి యేనాఁడు అక్కన్న మాదన్నలు త్యాగము ప్రకటించిరో యానాఁటితో నాంధ్రులు చరిత్రశరణ్యులై పూర్వ వికాసము నంతయుఁ గోలుపోయిరనియు నాఁటినుండి స్వతంత్ర రాజ్యస్థాపకుఁడగు వీరుఁడు జనింపలేదనియు తెలియఁగనగును.

ఈవిధముగాఁ గ్రీస్తుశకము పూర్వమునుండి పదునెనిమిదవ శతాబ్దము వఱకు గల సంగ్రహచరిత్ర యీగ్రంథమున నిముడ్పబడెను. ప్రకాశకు లీహస్తమును ఆంధ్రవీర రత్నావళి అనుటకంటె ఆంధ్రవీరు లనుట యుక్తమని పేరు మార్చుటలో స్వతంత్రించిరి. ఈ చిన్ని పుస్తకము ఆంధ్రుల హృదయమున నాంధ్రప్రతిభను ద్యోతకము చేయునేని ధన్యులము. గ్రంథము గ్రాంథికభాషలోఁ జరిత్రానుకూలముగ వ్రాసితిమని పాఠకులకు విన్నవించుచున్నాము.

ఇట్లు భాషాసేవకులు
శేషాద్రి రమణకవులు.
శతావధానులు.

నందిగామ
23—4—1937

శ్రీరస్తు.

ఆంధ్రవీరులు.

1. చాణక్యుఁడు.

భరతఖండమునందలి దేశములన్నిటిలో మగధ మిగులఁ బ్రసిద్ధమైనది. మగధదేశము చిరకాలము వీరాధివీరులు, పరాక్రమశాలులు, ధర్మస్వరూపులు నగు రాజులకు రాజధానిగ నుండెను. పాండవులను శ్రీకృష్ణుని ఉఱ్ఱూతలూపిన వీరవతంసుడగు జరాసంధుని రాజధాని యీ మగధదేశమందలి గిరివ్రిజము. దీనిచెంతనే బింబిసారుఁడు రాజగృహమను నగరమును నిర్మించెను. తరువాతఁ గొంతకాలమునకు అజాతశత్రుఁడు రాజ్యమునకువచ్చి గంగాతీరమునందున్న పాటలి యను నొక పల్లెచెంత గొప్ప దుర్గమును గట్టెను. అతని మనుమఁడగు ఉదయనుఁడు పాటలీదుర్గముచెంత పాటలీపుత్రమను గొప్పనగరము నిర్మించెను.

పాటలీపుత్రము గంగ, శోణ, గోగ్రి మొదలగు నదుల సంగమస్థలముచెంత నిర్మింపబడెను. బుద్ధాది మహానుభావు

లచే నీ పాటలీపుత్రము పవిత్ర మొనర్పఁబడియెను. మన కథాకాలమున నీరాజ్యమును మహాపద్మనందుఁడు తన యెనమండ్రు కుమారుల సాయముతోఁ బాలించుచుండెను. మహాపద్మునకు ఇళ, మురయను నిద్దరు రాణులు గలరు. ఇళయందు ఎనిమిదిమంది కుమారులు జనించిరి. మహాపద్మునితోఁ గలిపి వీరినె నవనందులని యాకాలమునఁ బేర్కొనుచుండిరి. రెండవ భార్యయగు మురయందు జన్మించినవాఁడు చంద్రగుప్తుఁడు. తేజశ్శాలియు బుద్ధిమంతుఁడు నగు చంద్రగుప్తునియెడ సవతియన్న లెనమండ్రును బగబూని యోటులేని మట్టుపెట్ట జూచుచుండిరి. మహాపద్ముఁడు ముదుసలియగుట చేతను జంద్రగుప్తుఁడు మిగులఁ జిన్నవాఁడగుటచేతను, రాజ్య భారమంతయు ఎనమండ్రునందులకుఁ గైవసమయ్యెను. చంద్రగుప్తుని మట్టుపెట్ట నెన్నియో కపటోపాయములను బన్నుచు నందు లెనమండ్రు దురాలోచనముఁ జేయుచుండిరి. చంద్రగుప్తుడు మిగుల శ్రమలందుచు దైవసహాయమున నెటులో యాపదలనుండి గట్టెక్కుచుఁ గాలయాపనము దినమొక యేడుగఁ జేయుచుండెను. కడకుఁ జంద్రగుప్తుఁడు పొట్టకూటికి వెరవుచాలక సత్రాధికారిగనుండి దీనుఁడై కాలము గడవుచుండెను.

నందు లహంకరించి మహామంత్రియు నేర్పరియునగు రాక్షసుని మాటనేని పాటింపక మిగుల స్వాతంత్ర్య భావముతో వర్తించుచుండిరి. ఒక దినమున చాణక్యుఁ డను

యువకుఁడు పండితవతంసుఁడు నందరాజుల సభకువచ్చి యటగల యొక యున్నతాసనమున నాసీనుఁడై యుండెను. నందులచటకువచ్చి యుత్తమ పీఠమునందున్న యీపేదబాఁపని మిగులఁ దిరస్కారభావముతోఁ జూచి సింహాసనమునుండి పడలాగిరి. అమాత్యరాక్షసుం డిది యక్రమమనియుఁ బండితులు పూజనీయులనియు బోధించెను కాని లాభము లేకపోయెను. సిగముడి వీడ నున్నతాసనమునుండి లాగఁబడిన చాణక్యుఁడు నందులను గోపముతోఁ దేఱి పాఱఁజూచి "ఓ నందాధములారా! బహుజనమధ్యమునందు నన్నిట్లు లగౌరవించితిరి. మిమ్మిట్టులే సింహాసనమునుండి లాగి మీతలలు నఱికినఁగాని మీచే నూడఁదీయఁబడిన యీ తలవెండ్రుకల ముడివైచుకొనను" అని సభామందిరమును వదలి వెడలిపోయెను.

చాణక్యుఁడిటులఁ గోపించిపోవుటఁజూచి చంద్రగుప్తుఁడు మాఱుత్రోవను బోయి యొక యేకాంత ప్రదేశమునఁ జాణక్యునిఁ గలిసికొని సాగిలి నమస్కరించి నందాదులచే దానొందు నవస్థలఁ దెలిపి తన్ననుగ్రహింపుమని వేఁడుకొనెను. చంద్రగుప్తుని లేవనెత్తి చాణక్యుఁ డాదరించి నందరాజ్యమునకు నిన్నుఁ బట్టాభిషిక్తునిగావింతునని రెండవప్రతిజ్ఞఁజేసి నాఁడు మొదలు చంద్రగుప్తుని తనయొద్దనే యుంచుకొని నందకుల నిర్మూలమునకై ప్రయత్నములు చేయుచుండెను.

బాలచంద్రుఁడు.

సర్వశాస్త్ర పారంగతుఁడు, రాజనీతివిదుఁడు, దూరా లోచనపరుఁడు నగు చాణక్యుఁడు తన మిత్రుఁడును సహాధ్యాయియు నగు ఇందుశర్మను సమీపించి జరిగిన యంశము తన ప్రతిజ్ఞయుఁ దెలిపి 'నీ వెటులేని క్షపణక వేషముతో నభిచారిక విద్య చేనందులను, రాక్షసుని లోఁగొని యచటి రహస్యములను చారులచే నెఱింగించుచుఁ జంద్రగుప్తునకు నందరాజ్యమును ధారవోయుటకుఁ దోడ్పడు'మని కోరెను. ఇందుశర్మ యటులె యని యంగీకరించి నందుల చెంతకేఁగి చెలిమిగడించి రాక్షసుని చెంతఁ బ్రాపకము నార్జించి వారలతో నాలుకవలెఁ గలిసిమెలసి యుండి రాజ్యరహస్యము లన్నియు నెప్పటికప్పుడు చాణక్యున కెఱింగించుచుండెను. చాణక్యుఁడు చంద్రగుప్తుని వెంటఁగొని హిమాలయపర్వత ప్రాంతమునందున్న యరణ్య భాగములను బాలించుపర్వతరాజు చెంతఁ జేరి యతనిస్నేహమును సంపాదించి నందసంహారమున కాతనిఁ బ్రోత్సహించెను. గెలిచినయెడల నందరాజ్యమునందు సగము పర్వతరాజునకొసంగుటకుఁగూడఁ జాణక్యుఁడు వాగ్దానము గావించెను. జయించితిమేని జాణక్యుని జంద్రగుప్తుని వంచించి నందరాజ్యమునంతయు హరింపవచ్చునని పర్వతరాజు తలంచి సామంతుల యొద్దనుండి మిత్రుల యొద్దనుండి యసంఖ్యాకమగు సైన్యమును రప్పించి చాణక్యుఁడు పెట్టిన సుముహూర్తమున నందరాజ్యముపైకి దాడి వెడలెను. పర్వతరాజు వెంట నాతని సైన్యమేకాక శక, యవన,

కిరాత, కాంభోజ, పారసీక, బాహ్లికాది సైన్యములుగూడ వచ్చెను. చాణక్యుఁడు, చంద్రగుప్తుఁడు సైన్యమును మూఁడు భాగములుగా భాగించి తాము చెఱియొక భాగమును దీసికొని గండకీప్రాంతమునకుఁ బోయి పాటలీపుత్రమును ముట్టడించిరి. పర్వతరాజు కడమ మూఁడవభాగమును వెంటఁగొని గంగా శోణా సంగమప్రదేశము చెంత పాటలీపుత్రమును ముట్టడించెను. ఇందుశర్మ నందులనందఱఁ జెలఁదీసి చాణక్యునకు మోసముగాఁ బట్టియిచ్చెను. చాణక్యుఁడు ఎనమండ్రు నందులను సంహరించి తన మొదటిప్రతిజ్ఞను నిర్వహించి యప్పుడు తలవెండ్రుకలను ముడివైచికొనెను.

నందుల నాశముఁ జూచి మంత్రియగు రాక్షసుఁడు మిగులఁ జింతించి మిగిలిన సైన్యమునంతయు గూడఁగూర్చి పర్వతరాజు సైన్యముతోఁ బాటలీపుత్రసైన్యమును భయంకరముగా యుద్ధముఁ జేయించెను. నందరాజులమరణము విన్న రాక్షసుని సైన్యము కొంతసేపటికిఁ బర్వతరాజు సైన్యమునకు లొంగిపోయెను. పాటలీపుత్రమునందు అమాత్యరాక్షసునకెక్కుడు పలుకుబడి యుండుటచేతను వెంటనే రాజ్యమునఁ బ్రవేశించినచోఁ జంద్రగుప్తునకైనను దనకైనను నపాయము గలుగవచ్చుననియుఁ బర్వతరాజు నందరాజ్యమంతయుఁ దానే లోఁగొనునేమోయనియు సంశయించి చాణ

క్యుఁడు జయించిన రాజ్యమునఁ బ్రవేశింప నగరహిర్భాగ మునఁ బరిజనముతో విడిసి యుండెను.

రాక్షసుఁ డెటులేనిఁ జంద్రగుప్తునిఁ జాణక్యుని జంపఁ దలంచి మాయోపాయములు దక్క వేఱు గతిలేదని యొక యుపాయము పన్నెను. రాక్షసుఁ డొకబాలికను విసముల వాటు చేసి పెంచుచుండెను. ఆబాలిక విసము జీర్ణించుకొనుట కలవాటుపడి యౌవనవతియై సర్వాంగసుందరియై యుండెను. ఆసుందరి తాకినయెడ విసముపోఁకి మనుజులు మరణింతురు. ఆమెను బిలువనంపి రప్పించి తన చెంత విశ్వాసపాత్రునివలె క్షపణకవేషధారియై వర్తించుచు జీవసిద్ధియను పేరుతోనున్న ఇందుశర్మను బిలిచి యీబాలికను జంద్రగుప్తునకు నేను సమర్పించితిననియుఁ బరిగ్రహించి మమ్ముల ననుగ్రహింపుమనియుఁ జెప్పి పంపెను. జీవసిద్ధి 'చిత్త మటులనే కావింతు'నని విషకన్యను వెంటఁగొని చాణక్యునికడకుఁబోయి జరిగిన యంశమంతయు రహస్యముగాఁ దెలిపి విషకన్యను సమర్పించెను. నందరాజ్యము నంతయు హరింపనెంచిన పర్వతరాజును జంప నిదియ తరుణమని చాణక్యుఁడు విషకన్యను బర్వతరాజునొద్దకుఁ బంపెను. కామాతురుఁడగు పర్వతరాజు విషకన్యనుజూడఁగనే యొడలుప్పొంగి కౌఁగిలించుకొని విషము తలకెక్క మరణించెను. రాక్షసుని యాస యడుగంటెను. నందరాజ్యమునంతయు హరింపఁదలంచిన పర్వతేశ్వరుఁడు గతించుట చాణక్యుని సంకల్పమునకు సర్వవిధముల సహాయకారి యయ్యెను.

పర్వతరాజుమరణము విని యతనికుమారుఁడగు మలయకేతువు విచారపడుచుండఁ బ్రతిపక్షుల సేనానాయకుఁడగు భాగురాయణుఁడువచ్చి చెలిమి సంపాదించుకొని 'మలయకేతూ! చాణక్యుఁడు నీతండ్రిని జంపించినటులె నిన్నును జంపింప నున్నాఁడు. బ్రదుకఁదలఁచిన నిటనుండి వెడలిపోవుట మంచి'దని తెల్పెను. అతని మోసపుమాటలు నమ్మి మలయకేతువు భాగురాయణుని మంత్రిగఁ జేసికొని తన పర్వత రాజ్యమునకు వెడలిపోయెను.

పర్వతరాజులమరణమొందుటయు మలయకేతువు పాఱిపోవుటయుఁ జూచి యిదియె యదనని చాణక్యచంద్రగుప్తులు మంగళవాద్యములతోఁ బాటలీపుత్రమున బ్రవేశించిరి. రాక్షసుఁడు సైన్యములఁ బ్రోత్సాహపఱచి చాణక్య చంద్రగుప్తులబలముమీఁదికిఁ దన బలమును నడపెను. ఉభయబలములకు భయంకరమగు సంగరము జరిగెను. రాక్షసుఁడు ఈ యదను గనిపెట్టి నందులపక్షమునఁజేరి, చంద్రగుప్తునకుఁబట్టాభిషేకముచేయరాదని చాటించెను. అంతతోఁ బోక మహానందుని ఒక సురంగమార్గమునఁ దపము జేసికొనుటకుఁ బంపి యతని స్వీకారపుత్రుని రాజ్యమునందుఁ బ్రతిష్ఠింపవలయునని రాక్షసుడు నిశ్చయించెను. చంద్రగుప్తచాణక్యులు పాటలీపుత్రమునఁ బరిచయము సంపాదించుకొనినకొలఁది తన కపకారము కలుగక తప్పదని రాక్షసుఁడు గర్భవతి యగు తన

భార్యను పుత్త్రుని ప్రాణమిత్త్రుఁడగు చందనదాసునియింట రహస్యముగా నుంచెను. తన యంతరంగ మిత్త్రుఁడగు శకటదాసునకుఁ గోశాగారమునందలి ధనము నంతయు నొసంగి నందపక్షమునకు సహాయముచేయు నేర్పాటు చేయించెను. అంతతోఁ దృప్తినందక చంద్రగుప్తుని మట్టుపెట్టినఁ గాని చాణక్యుఁడు లొంగఁడని యమాత్యరాక్షసుఁడు తలంచి దారువర్మయను శిల్పిని బిలిపించి చంద్రగుప్తుఁడు నగరమునఁ జేరునపుడు ద్వారము కూలునటులఁ జేయుమనెను. ఏనుఁగు నెక్కినపుడు చంద్రగుప్తుని చురకత్తితోఁ బొడిచి చంపుమని మావటీనిని బ్రోత్సహించెను. రాజవైద్యునితోఁ జంద్రగుప్తునకు విషప్రయోగము చేయుమనియు, శయనాధికారితో నిదురించునపుడు తలనఱకుమనియుఁ గొందఱు ఘాతుకులను గోడసందులలో బంధించి సమయముఁ జూచి చంపుమనియు రాక్షసుఁడు కట్టుదిట్టములు చేసెను. చాణక్యుఁడు తన యసాధారణ ప్రజ్ఞచే రాక్షసుని మాయోపాయములన్నియు గమనించి చంద్రగుప్తున కెట్టి యపాయము గలుగకుండఁ గాపాడి హంతకుల నందఱఁ జంపించెను. సర్వార్థసిద్ధిని వెదకించి చాణక్యుఁడు కొందఱు హంతకులఁ బంపి చంపునటులఁ జేసెను. తన ప్రయత్నములన్నియు విఫలమగుటయుఁ బర్వతరాజు, సర్వార్థసిద్ధి మరణించుటయు మలయకేతువు పాఱిపోవుటయుఁ జూచి రాక్షసుఁడు తానిఁక బాటలీపుత్త్రమున నున్నఁ గాసంతయేని లాభము లేదని

రంగమార్గమున నగరుదాటి పర్వతరాజ్యమునకు వెడలి
పోయెను. ఇట్లు రాక్షసుఁడు మలయకేతువు నొద్దకేఁగి యత
నితో చాణక్యుఁడె నీతండ్రియగు పర్వతరాజును జంపించె
ననియుఁ బాటలీపుత్రమును ముట్టడించి తండ్రిని జంపిన పగ
తీర్చుకొమ్మనియుఁ బ్రోత్సహించెను. మలయకేతువునకు శక,
గాంధార, యవన, శచీన, హూణాదిరాజులు సైన్యసహిత
ముగా సాయము రానుండిరి.

చంద్రగుప్తునిఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ జేయుటతోఁ దనభారము
తీరలేదని చాణక్యుఁడు తలంచి తన యంతరంగ మిత్రుఁడగు
జీవసిద్ధిని బిలువనంపి నీవు విషకన్యను బ్రయోగించి పర్వత
రాజును జంపితివి గాన రాజ్యమున నుండఁదగవని వెడల
గొట్టెను. ఈయవకాశమును బురస్కరించుకొని జీవసిద్ధి మలయ
కేతువును శరణుగోరి రాక్షసునకు మలయకేతువునకు విరో
ము కలుఁగజేయుచు విషకన్యను బ్రయోగించి రాక్షసుఁడె
పర్వతరాజును జంపెనను ప్రవాదము నందందుఁ గలుగఁజేసెను
జీవసిద్ధి యవకాశమున్నపుడెల్ల నచటి రహస్యములు చాణ
క్యులకు గూఢచారులచేఁ దెలియఁబఱచుచు బయటికి మల
యకేతుపక్షమువానివలె నటించుచుండెను. చాణక్యుఁడు
పాటలీపుత్రమున రాక్షసునిపక్షమువారెటనుండిరో తెలిసికొను
టకు జారులను నియోగింప వారు వెదకి వెదకి చందనదాసుని
యింటిలో రాక్షసునిభార్యయు బిడ్డలు నుండిరని తెలిపి కపటో

పాయములతోఁ దామార్జించిన రాక్షసుని ముద్రికను జాణక్యున కొసంగిరి. చాణక్యుఁడా ముద్రికాసహాయమునఁ గొన్ని పత్రికలను సృష్టించి జీవసిద్ధి చేతికిచ్చి ప్రచారములోనికిఁ దెప్పించి, రాక్షసునకు మలయకేతువునకు విరోధము కలుగునటుల జేసెను. అందుచే మలయకేతువు నిశ్చయించినదాదియు విఫలమయ్యెను. రాక్షసునకు మలయకేతువునొద్ద ప్రాపకము తగ్గెను. తనతండ్రిని రాక్షసుఁడే చంపెనని మలయకేతువు ద్వేషముగూడ వహించెను. 'మృతినొందిన నందాదుల యాత్మశాంతికొఱకుఁ జాణక్యునిగాని చంద్రగుప్తునిగాని సాధింపలేకపోతినిగదా, నేను జీవించి ఫలమేమని రాక్షసుఁడు పరితపించుచుండెను. రాక్షసుని నెటులేని చంద్రగుప్తునకు మంత్రినిగాఁ జేసిన బాగుండునని సర్వవిధములఁ జాణక్యుఁడు ప్రయత్నించెనుగాని నందపక్షపాతియగు రాక్షసుఁడందుల కంగీకరింపక పోయెను.

రాక్షసుని లోఁబఱచికొనన నేవెరవుగానక చాణక్యుడు కడకొక యుపాయమును బన్నెను. రాక్షసుని భార్యాసుతులు చందనదాసునియింటఁ బాటలీపుత్రమున నుండిరి. చందనదాసుఁడు రాక్షసునియెడ భక్తివిశ్వాసములు గలవాఁడు. చాణక్యుఁడు చందనదాసుని రప్పించి రాక్షసుని భార్యాశిశువులఁ దన యధీనముగావింపుమని నిర్బంధించెను. స్వామిభక్తిపరాయణుఁడగు చందనదాసుఁ డందుల కంగీకరింపక తిరుగఁబడుటచే జాణక్యుఁడాతని కురిశిక్ష విధించెను; ఈసంగతి

రాక్షసుఁడు విని నిరపరాధియుఁ దన ప్రాణమిత్రుఁడు నగు చందనదాసునకుఁ దన మూలమున ఘోరమరణము ప్రాప్తింప నున్నందులకు మిగుల వగచి యెటులేని యంత్యకాలమునందేని పరమ విశ్వాసపాత్రుఁడగు చందనదాసుని గలిసికొని తన ప్రాణము లొసంగియైన యాతనిఁ గాపాడ నెంచి వధ్యస్థానము నకుఁ జేరెను. హంతకులు చందనదాసుని వధ్యస్థానమునకుఁ జేర్చి యురిదీయబోవు తరుణమున రాక్షసుఁ డడ్డుపడి నిరప రాధియగు చందనదాసుని వదలి నన్నుఁ జంపుఁడని ముందునకు వచ్చెను. చాణక్యుఁ డిదియంతయు జూచి 'రాక్షసామాత్యా! నీవు చంద్రగుప్తునకు మంత్రిగానుండుటకు ఇష్టపడెద వేని దో షియగు చందనదాసుని వదలుదుము. లేకున్న ఉరిదీయక తప్ప దని చెప్పెను. మిత్రసంరక్షణము తన కవశ్యకర్తవ్యము గావున విధిలేక రాక్షసుఁడు చంద్రగుప్తునకు మంత్రిగానుండుట కంగీక రించెను. చంద్రగుప్తుఁడు రాజనీతివిశారదుఁడగు రాక్షసుఁడు మంత్రిగనుండుట కెంతయో సంతసించెను. తన ప్రతిజ్ఞలగు నం దసంహారము, చంద్రగుప్త పట్టాభిషేకము నీవిధముగా ముగించి రాజ్యముఁ బ్రశాంతి మొనరించి చాణక్యుఁ డాధ్యాత్మికవిచార ము గావింప నెంచి రాజకీయరంగమునుండి తొలంగెను. గతము నంతయు మఱచి రాక్షసుఁడు చంద్రగుప్తునిచే ననేకదండయా త్రల నొనరింపఁజేసి పరాజయము నెఱుంగని విజయములతోఁ బాటలీపుత్రరాజ్యమును మిగుల విస్తరింపఁ జేయుటయే గాక

హిమాలయమునకావలి మర్గము రాజ్యభాగములుగూడ సాధించెను. మలయకేతువు చంద్రగుప్తునకు సామంతుఁడై యుండెను. పర్వతరాజు ఫిలిప్పాస అను గ్రీకురాజనియు శల్యూకసు మలయకేతు వనియు నిప్పటి చరిత్రవిదు లూహించుచున్నారు.

చాణక్యుఁడు ఉత్తమచరిత్రుఁడు. క్షాత్రమున నీతఁడు పరశురామునకు, స్వామిభక్తియందు సుగ్రీవునకుఁ, గార్యదక్షతయందు నాంజనేయునకు సమానుఁడు. చాణక్యుని గుణప్రశంస పురాణాదులయందును కామందకాది రాజనీతి గ్రంథములందును గలదు. రాజనీతిశాస్త్రము లన్నిటియందును దొలుదొలుత చాణక్యుని ప్రశంస గనఁబడుచున్నది. చాణక్యుఁడు వ్రాసిన నీతిశాస్త్రము నీతిగ్రంథములన్నిటిలో మిగులఁ బ్రశస్తిగాంచియున్నది. చాణక్యుఁడు "ఇదం క్షాత్ర మిదం బ్రాహ్మ్య" మను ధర్మసూక్తికిఁ దార్కాణముగ బ్రాహ్మణధర్మములగు పారమార్థిక విజ్ఞానములయందును క్షాత్రధర్మములగు చతురుపాయములయందును సమర్థుఁడై మౌర్యరాజ్యమును భరతఖండమునఁ జిరకాలము నిలుచునటులఁ జేసి సామ్రాజ్యసంరక్షణమునకుఁ బ్రతిపక్షకోటిలోనివాఁడగు రాక్షసుని నియోగించి తాను తపోవనంబున కేగెను.

చాణక్యుఁడు చందనదాసుని స్వామిభక్తికి సంతసించి యాతని విడుచుటయు రాజనీతివిదుఁడగు రాక్షసుని మంత్రిగ నేర్పాటు చేయుటయుఁ బర్వతరాజును భాగము గోరకుండుటకు

జంపుటయుఁ జూడ గుణము గ్రహించుటయుం దప్రతిమానుఁడనియు రాజనీతికొఱకై యెట్టి దురంతకార్యమునకు జంకువాఁడు కాఁడనియుఁ దెలిసికొనవచ్చును. చాణక్యుఁ డాంధ్రబ్రాహ్మణుఁడని యాధునికులు విశ్వసించుచున్నారు. కాదనుటకు అగుననుటకు బలవత్తరములగు నాధారములు లభించువఱకు ననుమానమె శరణ్యము.

నాఁడు చంద్రగుప్తుని కై వసమాచరించిన మౌర్యరాజ్యము రూపుమాసినను జాణక్యుని ప్రశస్తిమాత్రము దేశీయులు మఱచిపోవలేదు. మహాత్ముల జీవితము లజరామరములై భవిష్యత్సంతతికి మార్గదర్శకములుగ నాచంద్రార్కస్థాయిగ నుండుననుటకు సంశయము లేదు.

చంద్రగుప్తుఁడు రాజ్యమును బాలించిన కాలము క్రీస్తుశకమునకుఁ బూర్వము ౩౨౨ - ౨౯౮ వఱకు నై యుండు నని చరిత్రములవలనఁ దెలియుచున్నది. చంద్రగుప్తునికంటెఁ జాణక్యుఁడు వయస్సునఁ బెద్దవాఁడు గాన నతనికిఁ గొంతముందుగఁ బ్రసిద్ధికివచ్చి చంద్రగుప్తునకు ముందె గతించి యుండును.

చాణక్యుని పాండిత్యమును విద్యాకౌశలమును గూర్చి విశేషించి వ్రాయవలసియున్నను, ఇందు వీరజీవితమును జేర్చుటయే మాసంకల్పముగాన నింతటితో విరమించుచున్నారము.

2. గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణుడు.

ఆంధ్రదేశము నందలి పురాతననగరములలో ధాన్యకటకము తొలుత యెన్నఁదగినది. బెజవాడకు మూఁడామడల దూరమునఁ బశ్చిమదిశను కృష్ణాతీరమున అమరావతి చెంత నీజీర్ణనగరము గలదు. దీనినే మనమిపుడు ధరణికోట యని వ్యవహరించుచున్నారము. మిగుల నున్నతములగు మంటిదిబ్బలతో మనోహరములగు బౌద్ధస్తూపములతో నొప్పి పూర్వశోభలఁ గోలుపోయిన యీప్రదేశము నొకమారు సందర్శించి మన పూర్వచరిత్రము స్మరింతుమేని ఆంధ్రరాజుల రాజధాని నగరమునకా యీదుర్దశ యని పరితాపము కలుగకమానదు.

ధరణికోట రాజధానిగఁ జేసికొని పాలించిన శాతవాహన వంశజులగు నాంధ్రరాజులలో గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణి ప్రథమగణ్యుఁడు. విజ్ఞానమునందును బరాక్రమమునందును బరిపాలనాచాకచక్యమునందును నీతఁ డసమానుఁడు. ఇతఁడు పలుమాఱు విజయయాత్రల కేఁగి యవనులను, శకులను, పహ్లవులను లోఁబఱచికొని ధాన్యకటక సింహాసనాసీనుఁడైన వెంటనే తన పెద్దకుమారుఁడగు పులమాయిని యువరాజపట్టాభిషిక్తుని గావించి ప్రతిష్ఠానపురమునం దాతని నుంచి తనపూర్వులు కోలుపోయిన రాజ్యములన్నింటిని గడించెను. ఈనృపాలుని వంశమును శాతవాహనవంశ మని యందురు. శాతవాహన నామము ఎటుల వచ్చినదో తెలుపు చిత్రకథయొకటి వాడుక

లోనున్నది. ఆకథయందలి సత్యాసత్యములఁ జర్చింపక హృద యరంజకమగు నాకథ నిట వ్రాసెదము.

పరాక్రమశాలియు ధర్మమూర్తియు నగు దీపకర్ణిమహారాజు దక్షిణాపథమును బాలించుచుండెను. అతనికి రూపవతియు విద్యావతియునగు శక్తిమతియను భార్య కలదు. ఇరువురును మిగుల సౌఖ్యముగఁ గలసిమెలసియుండ వారి దాంపత్యము గాంచి దైవము కన్ను కుట్టెనేమోయన శక్తిమతి సర్పదష్టురాలై మరణించెను. దీపకర్ణి అనుకూలపత్నీ వియోగమునకు మిగుల దుఃఖించి యుత్తరక్రియ లన్నియు నిర్వహించి తనజీవితమునంతయు బ్రహ్మచర్యావస్థలో గడపుచుండెను. నాయనంతర మీమహారాజ్య మెవరిపాలుగానున్నదో, సంతానము లేదుగదా యను చింత దీపకర్ణిహృదయమును దహించుచుండెను. ఒకనాఁటి వేఁకువజామున సుఖనిద్రలోనుండ దీపకర్ణికొక స్వప్నము వచ్చెను. కలలో నీశ్వరుఁడు కనిపించి నీవరణ్యములకుఁ ఱేఁపు వేఁటకుఁబొమ్ము. నీకు సింహరాజముపై స్వారిచేయు నొక బాలుఁడు గనిపించును. వానిని గొనితెచ్చి పెంచి యీరాజ్యమును వానికి నిమ్మని చెప్పి యదృశ్యమయ్యెను.

తెల్లవాఱఁగనే దీపకర్ణి పరిజనమును వెంటఁగొని వేఁటలాడుట కొక యరణ్యమునకుఁబోయి విహరించుచుండ మార్గమునఁ బరుగెత్తుచున్న యొకసింహరాజము కనబడెను. దానిపై నమితతేజోరాశియు,* సుందరాకారుఁడు నగు నొకబాలుఁడు

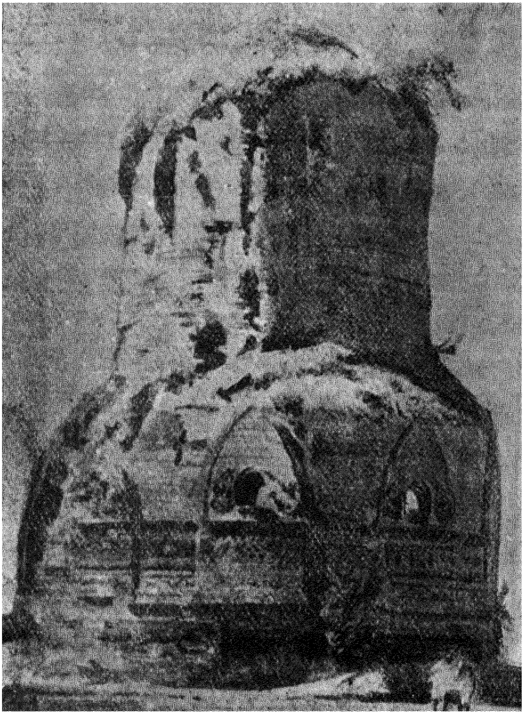

బౌదస్తూపము

కూర్చుండియుండెను. దీపకర్ణి స్వప్నమునఁ గాంచిన దెల్లఁ బ్రత్యక్షమగుటచే మిగుల సంతసించి పదునైన బాణమును వింట సంధించి పరుగెత్తు సింగముపైఁ బ్రయోగించెను. సింగము వెంటనే మరణించెను. సింహదేహమునుండి యక్షుఁడొకఁడుఁ బయలువెడలి నమస్కరించి దీపకర్ణి మహారాజా! నేను సాతుఁ డనువాఁడను. యక్షుడను. కుబేరుని సఖుఁడను. నే నొకముని కన్యను వలచి మునియనుమతి గొనకయున్న గాంధర్వవిధిఁ బెండ్లాడితిని. నాసాహసమునకుఁ గోపించి మునీశ్వరుడు సింగ ములఁ గండని ముని శపించెను. నాభార్య గర్భవతియై యీ బాలునిగని యకాలమరణము నొందెను. తల్లిలేని బిడ్డ నెటులో పెంచుచుంటిని. నాశాపము తొలంగినది నే నేఁగుచున్నాఁడను. ఈ బాలుని పోషించు భారము నేఁటియు నీదియని సాతుఁ డదృశ్యుఁ డయ్యెను. సాతుఁడే వాహనముగనున్న యీ బాలకునకు సాత వాహనుఁడను నామ మొసంగి దీపకర్ణి యీ బాలుని మక్కువ తోఁ బెంచి పెద్దవానిఁ గావించి శుభదినమున దన రాజ్యము నాబాలకున కొసంగి పట్టాభిషేకము గావించెను. సాతవాహ నునే ప్రాకృత గ్రంథములందు శాలివాహనుఁడని వ్యవహరిం చిరి. ఈతనివంశమే శాతవాహనవంశమని వ్యవహరించుచుండిరి.

శాతకర్ణుఁడు బౌద్ధుఁడు. ఆతని కాలమున జైనబౌద్ధ శైవమతములు పరస్పర భిన్నాభిప్రాయములతో ద్వేషము పెంచుకొనుచున్నను దానందుఁ బాల్గొనక సర్వమత సామరస్య మునకె పాటుపడెను. బౌద్ధభిక్షువులకే కాక యితరమతముల

వానికిఁ గూడ నీరాజు మిగుల సహాయము చేసెను. ఆకాలమునఁ బేరుగల రాజ్యము లన్నియు శాతకర్ణునకుఁ బన్నుగట్టుచుండెను. శాతకర్ణుఁడు బౌద్ధమతావలంబియైనను విరోధిసంహారమున దయాదాక్షిణ్యములు వదలి యెన్నియో కుటుంబములను రూపుమాపెను. తనకుఁ దిరుగబడి సామంతులుగా నుండనీయ కొనసాములకుఁ గోపించి విరోధుల వంశములను నిర్మూలము గావించెను. యవన శక పహ్లవవంశములు పెక్కు రూపుమాపెను. సౌరాష్ట్రదేశము మీఁదికి దండెత్తి యాభాగమును బాలించు రాజవంశమును కూఁకటివేళ్లతోఁ బెరికి కూలార్చెను. పలువురు రాజులు శాతకర్ణికి లోఁబడి తమ పూర్వమతములు వదలి బౌద్ధులుగా మాఱిపోయిరి. ఇతని పుత్త్రుఁడగు పులమాయి (పౌలోమి) గూడ విజయయాత్రలయందుఁ దండ్రికిఁదోడ్పడి విజయములు సమకూర్చి సామ్రాజ్యమును మిగుల విస్తరము గావించెను.

శాతకర్ణుని రాజ్యమును హరింపఁదలంచి యవనులు, శకనులు, పహ్లవులు పలుమారు దండెత్తివచ్చి పరాభవము నొంది పోవుటయే కాని జయము నొకమాఱేని గాంచి యెఱుంగరు. ఆకాలమున సుప్రసిద్ధులుగానున్న చేరదేశపాలకుఁడగు చెంకుడువాను భూపతియు సింహళమును బాలించు గజబాహునృపుఁడును మాళవదేశమును బరిపాలించు చస్తనుడును శాతకర్ణి కనుసన్నల మెలఁగుచు స్నేహము వాంఛించుచుండిరి. పశ్చిమాంధ్రదేశము పులమాయి యధికారము క్రిందను

పూర్వాంధ్రదేశము ధరణికోట రాజధానిగా శాతకర్ణి పరిపాలనము క్రిందను నుండెను. శాసనములవలన గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణి అస్మిక, ఆసిక, మూలక, సురాష్ట్ర, కుకుర, అపరాంతక, అనూప, విదర్భ, అకరావంతి లోనగు దేశములకధిపతియనియు వింధ్యావతము, పారియాత్రము, సహ్యము, కృష్ణగిరి, మలయము, మహేంద్రము, శ్రీస్థగిరి, చకోరము. మొదలగు పర్వతముల కధినాథుఁడుగా నుండెననియు దెలియుచున్నది. మగధదేశమునకుఁ గూడ ధరణికోట యాకాలమున రాజధానిగానుండెను. ఉత్తరదిశను గంగానది మొదలుకొని దక్షిణమునఁ గాంచీపురివఱకుఁ గల దేశమంతయు నాంధ్రరాజుల పరిపాలనమున నున్నటుల నిశ్చయింప నవకాశములు గలవు.

శాతకర్ణి యాంధ్రుఁడైనను అతని కాలమున వ్యాప్తిలో నున్న ఆంధ్రభాషాస్వరూప మెట్టిదో నిశ్చయింప నాధారములు లభించుటలేదు. రాజకీయవ్యవహారములయందును శాసనములయందును సంస్కృతభాష మిగుల స్వల్పముగను విశేషముగఁ బ్రాకృతయు నుపయోగింపఁబడెను. శాతకర్ణి ప్రాకృతవాఙ్మయమును మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను. ప్రాకృతభాషలోఁ బెక్కు లుత్తమగ్రంథము లీనృపాలుని కాలమునందే బయలువెడలెను. విదేశవ్యాపారమునుగూడ నీతఁడు మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చి ద్వీపాంతరముల కిచటివస్తువులు పోవునట్లును

ఇతరద్వీపవస్తువు లచటికి వచ్చునట్లును జేసెను. స్వయముగాఁ బండితుఁ డగుటచే శాతకర్ణి వర్ణాశ్రమధర్మముల గుఱించి వర్ణములను సంకరముగాకుండఁ గట్టుదిట్టములను మిక్కిలి దిట్టముగాఁ జేసెను. దండయాత్రలలో సీదేశమునకు వచ్చి యిచటనే పాత్రితకాఁపులుగానున్న విదేశీయుల నాదరించి వారి కెట్టిపన్ను లవసరము లేకుండఁ జేసి శాతకర్ణి వారి కెన్నియో సౌకర్యములు కలుగఁ జేసెను. పూర్వరాజులు తమపేరుముందు మాతృనామముంచుకొని వ్యవహరించినటులఁ గానరాదు. శాతకర్ణి తన మాతృదేవియగు గౌతమినామమును తన పేరుతోఁ గలిపికొని గౌతమీపుత్రి శాతకర్ణియనియె వ్యవహరించెను. దీనిచే నీతనికిఁ గల యపారమగు మాతృభక్తి వెల్లడి యగుచున్నది.

గౌతమీపుత్త్రుఁడు క్రీ.శ.౧౩౩ మొదలు ౧౫౮ వఱకు రాజ్యమును బాలించియుండునని యింతవఱకు లభించిన శాసనాద్యాధారములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతని ధర్మపత్ని వాసిష్ఠి. ఈరాజన్యుని జీవితమునందలి యపూర్వాంశము లెన్నియో కాలగర్భమున మఱుగుపడియున్నవి. శాతకర్ణి యపూర్వచరిత్ర మంతయుఁ గీర్త్యంకములుగఁ బరిగణింపఁబడు శిలాశాసనములం దింకను అజ్ఞాతావస్థయందె యున్నదని యొప్పుకొనక తప్పదు. మహావిస్తృతమైన ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునకు నెలవైన ధాన్యకటకము నేఁడు పూర్వవైభవములన్నియుఁ గోలుపోయి చిఱుపల్లెగా మాఱిపోయినది. ఆంధ్ర

రాజుల వేఁడిరక్తముచేఁ బూతమైన పుణ్యప్రదేశములలో రక్తసకంపలు నిండిపోయినవి. ఆంధ్రరాజుల మహోన్నత దశనుగాంచి యానందించి విజయగీతములు పాడిన కృష్ణాసరి వంటి యిప్పుడు విపరీతకాల పరిణామమునకుఁ బలవించుచు విషాదగీతికలఁ బాడుచున్నది. ఆంధ్రుల దురదృష్టమువలెఁ బెచ్చు పెరుగు పాటిదిబ్బలలోఁ జారిత్రకరత్నము లెన్ని మరుగు పడియున్నవో సమగ్రమగు పూర్వచరిత్ర మాతృలోకమున కెన్నటికి జ్ఞాపకమునకు వచ్చునో యెవరు చెప్పగలరు?

3. కులోత్తుంగ చోడదేవుఁడు.

భారతమును నన్నయభట్టారకునిచే ఆంధ్రీకరింపఁ జేసి యంకితముగాఁ గొన్న రాజరాజనరేంద్రుఁడు మనకుఁ జిర పరిచితుఁడు. ఈతఁడు చాళుక్యవంశజుడు. చాళుక్యవంశజులు చంద్రవంశక్షత్రియులని భారతమునందుఁ జెప్పఁబడెను. ఈనృపుని రాజరాజ విష్ణువర్ధనుడనియు రాజ రాజనియుఁ గూడ వ్యవహరించుట కలదు. తన మేనమామయగు రాజేంద్రచోడుని కుమార్తెయైన అమ్మంగదేవి నతఁడు వివాహమాడెను. ఈ దంపతులకుమారుఁడె మన కథానాయకుఁడగు కులోత్తుంగ చోడదేవ చక్రవర్తి.

కులోత్తుంగ చోడదేవుఁడు.

కులోత్తుంగ చోడదేవుని మొదటి పేరు రాజేంద్రచోడుడు. ఇతఁడు యువరాజుగానున్న కాలమునఁ బెక్కు పర్యాయములు దండయాత్రలొనరించి విజయము గడించెను. ఒక దండయాత్రయం దీయువరాజు మధ్యమాగాణము లందలి వాయిరా నగరమును బలపరాక్రమములతో ముట్టడించి గజయూథములను లోఁగొని విజయము గడించెను. మఱియొక మాఱు బస్తరురాజ్యములోని చక్రకోట్యమును ముట్టడించి జయించి సింధువంశజాతుఁడును విక్రమశాలియునగు ధారావర్షుని సామంతరాజునిగ నొనరించెను. చాళుక్యులకుఁ జోళులతో సంబంధము విమలాదిత్యుఁడు. రాజరాజు, రాజేంద్ర చోడుల కాలమువఱకు వరుసగా మూఁడుతరములనుండి కలిసి వచ్చెను. ఈమువ్వురిభార్యలును చోడుల యింటియాఁడు పడుచులె. మేనమామలను దల్లులను బట్టియో చోడదేశమున జయించిన కారణముననో యీ రాజేంద్రుని రాజేంద్రచోడుఁడనియుఁ గులోత్తుంగ చోడుఁడనియు వ్యవహరించిరి. ఇతనికిఁ గరికాలచోడుఁడు, రాజనారాయణుఁడు అను బిరుదనామములు గలవు. ఎంతరాజకుమారుఁడైనను మాతృస్థానము జనకస్థానము మహారాజ్యసంబంధముగలదైనను కష్టములకు మాత్రమితఁడు తొలుతనె పాల్పడెను. రాజరాజనరేంద్రుడు మరణించినంతనే తండ్రిరాజ్యమగు రాజమహేంద్రవరమున కీకులోత్తుంగచోడదేవుఁడు రాజుగావలసియుండ బినతండ్రి

యైన విజయాదిత్యుఁడు బలవంతుఁడై రాజకీయోద్యోగులను సైనికులను లోఁగొని యక్రమముగా భ్రాతృరాజ్యము నాక్రమించెను. కులోత్తుంగచోడుఁడు రాజ్యభ్రష్టుఁడై పినతండ్రిని సాధించి నిజరాజ్యము నెటుల లోఁగొనవలయునా యని తీవ్రయత్నములు గావించుచు సైనికబలమును సమకూర్చు చుండెను. విజయాదిత్యుఁడు ప్రసిద్ధ పరాక్రమశాలి కాకపోవుటయుఁ, గులోత్తుంగుఁడు సైన్యమును జీలఁదీయుచుంటయు గమనించి చిరకాలమునుండి వేంగిదేశమును గబళింప వలయునని ప్రయత్నించుచున్న పశ్చిమ చాళుక్యులలోనివాఁడగు (నాఱవ) విక్రమాదిత్యుఁడు అమితసైనిక బలముతోఁ గృష్ణా గోదావరీ నదులదాఁటి రాజమహేంద్రవరముపైకి దండయాత్ర కేతెంచెను. స్వదేశము పరరాజాక్రాంతముగా నున్నదనియు నిపుడూఱకయున్నయెడల వేంగిరాజ్యమునకు మనకుఁ బ్రాప్తము తీరుననియుఁ గులోత్తుంగచోడరాజు నిశ్చయించి పశ్చిమచాళుక్యుల నెదిరించెను. ఉభయపక్షములకు గౌతమీ తీరమున భయంకరసంగ్రామము జరిగెను. కడకుఁ బశ్చిమ చాళుక్యుఁడగు విక్రమాదిత్యుఁడు ఓడిపోయెను. తన రాజ్యము సరిహద్దులవఱకుఁ బశ్చిమచాళుక్యరాజును గులోత్తుంగ చోడుఁడు తరిమివేసి వెనుకకు మరలి తన రాజ్యమునకుఁ జేరి యంతవఱకుఁ దనకు వ్యతిరేకముగ రాజ్యమేలుపినతండ్రియగు విజయాదిత్యునే తనకుఁ బ్రతినిధిగా వేంగిరాజ్యము పాలించు

నటుల నేర్పాటు గావించెను. కులోత్తుంగుని సుగుణములలో విరోధియగు పినతండ్రిని క్షమించి యెప్పటివలె రాజప్రతినిధిగా నేర్పఱచుట యొకటి.

చోడరాజ్యమును బాలించు వీరరాజేంద్రుఁడు తన పిన తండ్రియగు విజయాదిత్యుని పక్షమవలంబించి తన కనేక విధముల నపకారము గావించెను. చోడరాజ్యమునందు వీరరాజేంద్రునకుఁ బేరుప్రతిష్ఠలు కూడఁ దగ్గుచుండెను. వీరరాజేంద్రుని మట్టుపెట్టుట కొకమూల కులోత్తుంగుఁడు యత్నించుచుండ కుంతలదేశాధీశుఁడును బశ్చిమచాళుక్యుఁడు నైన విక్రమాదిత్యుఁడు చోళరాజ్యమును హరింపనెంచి దండయాత్రకు బయలువెడలెను. వీరేంద్రచోడుఁడు తన దుర్బలస్థితిని దా నెఱింగినవాఁ డగుటచేతఁ గొంత రాజ్యమును దన కుమార్తెను విక్రమాదిత్యున కొసంగి సంధిచేసికొనెను. కులోత్తుంగుఁడు మాత్రము చోళదేశము హరించుటకుఁ దాను జేయుయత్నముల నొకటియు మానుకొనలేదు. కాలవశమున వీరరాజేంద్రుఁడు కులోత్తుంగచోడుఁడు యుద్ధయాత్రకు రాకముందె మరణించెను.

మఱలఁ జోడదేశమున నశాంతియు నరాజకము ప్రబలెను. సామంతులు తిరుగఁబడి స్వతంత్రులై ప్రతిఘటించు యత్నములో నుండిరి. పౌరులు రాజాజ్ఞ తిరస్కరించుచుండిరి. ఈ పరిస్థితు లెఱింగి విక్రమాదిత్యుఁడు సైన్యసహితముగ

చోడదేశమునకు వచ్చి యరాజకమునంతయు నివారించి తన బావమఱంది యగు పరకేసరివర్మను సింహాసనాసీనుని గావించి చీలిపోయిన సామంతులను బౌరులను గూడఁబఱచి కొంతకాల మటనుండి రాజ్యమునందు శాంతి స్థాపించి తనదేశమునకుఁ బోయెను. విక్రమాదిత్యుఁ డటులఁబోయి పోకయున్న మఱలఁ జోళరాజ్యమునం దశాంతి పెచ్చరిల్లెను. ఈవృత్తాంతము విని విక్రమాదిత్యుఁడు వచ్చి మఱల మఱల శాంతినెలకొల్పి వెళ్లు చుండెను. చోడరాజ్యము నింకఁ జూచుచున్నయెడఁ బరుల పాలగునని మార్గమధ్యముననే రాజేంద్రచోళుఁడు విక్రమా దిత్యుని నోడించి వెనుకకుఁ బంపివైచి యమిత బలసహాయ ముతోఁ జోడదేశమును జయించి పరకేసరివర్మను జంపి "కులోత్తుంగ చోడనామము" నమస్త సామంతులకు భయం కరమగునటులఁ జోళమండలము బాలించుచుండెను.

ఇటు చోడరాజ్యము, అటు వేంగిరాజ్యము తన హస్త గతములైనను అంతతోఁ దృప్తినొందక తిరుగఁబడిన రాజుల నందఱ జయించి తనరాజ్యము మిగుల విస్తరముజేయ సంక ల్పించి కులోత్తుంగ చోడదేవుఁడు చెంగల్పట్టు ఉత్తరార్కాడు మండలములోని పులియూరునాడు, ఎళుమూరునాడు గూడ జయించెను. కుంతలదేశమును బాలించుపశ్చిమచాళుక్యులలోఁ బ్రసిద్ధుఁడగు విక్రమాదిత్యునిగూడ నతని సోదరుఁడగుజయ సింహసహితముగా నోడించి పూర్వవైరమునకుఁ బ్రతి

క్రియగావించెను. మైసూరురాజ్యమునందలి కొంతభాగమును పాండ్యదేశమును జయించి పంచపాండ్యుల సంకేతులఁ గావించుకొనెను. ఇంతతోఁ దృప్తినొందక మలబారుదేశములోని పశ్చిమ భాగమగు కుడమలైనాడునుగూడ జయించి మేటివీరుల ననేకులఁ బొరిగొని యాదేశమునంతయు లోఁగొనెను. చేర రాజునకుఁగల నావికాబలమును సైన్యమును గూడ మట్టుపెట్టి కులోత్తుంగచోడుఁడు చేరదేశమునందుఁగూడఁ దన స్వాతంత్ర్య పతాకమును నిలువఁబెట్టెను. ఇంచుమించుగ నితఁడు గౌతమీపుత్త్రశాతకర్ణి రాజ్యమునకు సమానవైశాల్యముగల యాంధ్రభాగమును బాలించెనని చెప్పవచ్చును. వేంగిదేశమును కులోత్తుంగునకుఁ బ్రతినిధిగఁ బరిపాలించు నతనిపినతండ్రియగు విజయాదిత్యుఁడు కొంతకాలమునకు (క్రీ. శ. ౧౦౭౭) పరలోకగతుండయ్యెను. తరువాతఁ దనకుమారుఁడగు రాజరాజును వేంగిదేశమునకుఁ బాలకునిగా నియోగించెను. ఎల్లప్పుడును ఆధ్యాత్మిక చింతామగ్నుఁడగు రాజరాజు కొంతకాలమునకు రాజ్యభోగములపై విరాగమూని తన పరిపాలనాభారము మఱలఁ దండ్రికప్పగించెను. తరువాతమఱియొకకుమారుఁడగు వీరచోడుని నియమించెను. ఇతఁడు దాదాపుగ నాఱు సంవత్సరములు వేంగిరాజ్యము పాలించి కాంచీనగరమునకుఁ బోయెను. తనకుమారుల నందఱను వేంగిదేశము పాలించుటకిటుల నొకనివెంట మఱియొకని నియోగించుచు చోళ, వేంగి దేశముల రెంటిని సమానముగఁ దిలకించుచుండెను.

కులోత్తుంగచోడుఁడు కళింగదేశముపైకి రెండు మాఱులు దండయాత్రకు బయలుదేరి విజయము గడించెను. పరిపాల నారంభమున నొకమాఱు పరిపాలనాంత్యమున నొకమాఱు నని యితని కళింగ దేశ దండయాత్రలకు సంకేతము లిడవచ్చును. కులోత్తుంగుఁడు తన పుత్రియగు రాజసుందరిని కళింగదేశపాలకున కొసంగెను. మనుమఁడగు అనంతవర్మ కళింగ దేశమును బాలించుచుండఁ గొందఱు కాళింగులు తిరుగఁబడి యరాజక ప్రయత్నములు చేయుచుండిరి. రెండవ దండయాత్రలో నరాజకముల నడంచి అనంతవర్మ రాజ్యమును సంస్కరించి తనపేర కులోత్తుంగ చోడనగరమును గట్టించెను. తరువాతికాలమున నీనగరము విశాఖపట్టణమను వ్యవహార నామము వహించెను.

కులోత్తుంగ చోడునకు నలువురు ధర్మపత్నులు గలరు. వారిపేరులు మధురాంతకదేవి, దీనచింతామణి, ఎళిశైవల్లభి, త్యాగవల్లి. మధురాంతక దేవియందు ఈ రాజన్యునకు ఏడుగురు పుత్రులు ఒకపుత్రికయు జనించిరి. పుత్రిక అనంతవర్మ తల్లియగు రాజసుందరి. పుత్రులేడుగురిలో రాజరాజ చోడగంగు, రాజరాజ ముమ్మడిచోడుఁడు, వీరచోడుఁ డను మువ్వురె చరిత్రవిదులకుఁ బరిచితులు. కులోత్తుంగ చోడునకుఁ జోడ రాజ్యమాక్రమించికొన్నపిదప గంగయకొండపురము, గంగయకొండ చోడపురము అని వ్యవహరింపఁబడు గంగాపురము

కొంతకాలము, కాంచికానగరము మిగిలిన కాలమంతయు రాజధానిగా నుండెను.

కులోత్తుంగచోడుఁడు ఉత్తరదిక్కున కళింగము, దక్షిణము కన్యాకుమారి, తూర్పుదిక్కున సముద్రము, పడమటిదిక్కున కుంతలదేశము, సరిహద్దుగాఁగల విశాలమగు దేశమును ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగా నించుమించుగ ఏబది సంవత్సరములు పరిపాలించెను. ఇతనిరాజ్యకాలము క్రీ. శ. ౧౦౭౦-౧౧౨౦ వరకని చరిత్రకారులు నిశ్చయించినారు. కులోత్తుంగచోళుని పరాక్రమజీవితము సంస్కృత ద్రవిడగ్రంథములలో విశేషించి కీర్తింపఁబడెను. ఆంధ్రభాష కీన్నృపాలు డెంత సహాయము గావించెనో ఆకాలమున బయలువెడలి యాంధ్రకావ్యము లెవ్వియో యెఱుఁగ నవకాశముచిక్కలేదు. కులోత్తుంగచోడమహారాజు శైవమతాభిమాని. విష్ణ్వాలయముల ననేకములఁగూలద్రోయించెననియు విశిష్టాద్వైతమత ప్రవర్తకుఁడగు రామానుజాచార్యుని మతప్రచారమును సాగకుండఁజేసెననియు ఆపాపముచే నీతఁడు గతించెననియు వైష్ణవమత గ్రంథములందును రామానుజ చరిత్రమునందును గలదు. ఈరాజు మరణమునుగూర్చి కొన్నికథ లాగ్రంథమునఁగలవుగాని వాని సత్యాసత్యచర్చతో మనకుఁ బనిలేదు. కులోత్తుంగుడు మరణించువరకు రామానుజుఁడతనిరాజ్యమున నెట్టి ప్రచారము చేయక మైసూరు రాజ్యమున నున్నమాట వాస్తవము.

కులోత్తుంగుఁడు తన రాజ్యము సుభిక్షముగా నుంటకై యనేక తటాకముల నిర్మించి రైతులకుఁ బెక్కు సౌకర్యములు కలుగఁజేసెను. ప్రజలు ధాన్యరూపముగఁ బన్నులు చెల్లించు నట్లును గ్రామమునుండి వసూలుగావలసిన పన్నులపై యధికారము గ్రామాధికారిపైననె యుండునట్లును కట్టుదిట్టములుచేసి వ్యాపారము నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను. కులోత్తుంగచోడుని కాలమున మిగులనభివృద్ధిలోనికివచ్చిన యీయాంధ్రరాజ్యము రానురాను అతని యనంతరము క్షీణించి కడకు కాకతీయ సామ్రాజ్యములో మఱికొంతకాలమునకు లీనమైపోయెను.

చేర, చోళ, పాండ్య కళింగాంధ్రాదిదేశముల నేకధాటిగాఁ బరిపాలించిన యీయాంధ్రచక్రవర్తి జీవితచరిత్రము మనము పూర్తిగా మఱచినారము. పూర్వరాజుల ప్రతిష్ఠాలేశములనాలపించు శిలాశాసనాదులకడ కేఁగితిమేని ప్రశాంతసమయమునఁ గులోత్తుంగచోడుని యశోగీతికల నాలింపవచ్చును. స్వామిభక్తిపరాయణులగు నాంధ్రశూరుల రక్తముచేఁ దడిసిన పుణ్యభూములు త్యాగజీవితమును దెలుపు శాసనరాజములుమాసిపోయిన చాళుక్యనృపుల ప్రతిష్ఠను జరిత్రవిదులకుజ్ఞాపకము చేయుచున్నవి. మహత్తరమగు నారాజ్యముతోఁ బాటు నాంధ్రసోదరుల విక్రాంతియు మఱవునకు వచ్చుట దురదృష్టము.

4. బాలచంద్రుడు.

వీరకుమారుఁడు బాలచంద్రుఁడు భారతవీరులలో సుప్రసిద్ధుఁడగు అభిమన్యునితోఁ బోల్పదగినవాఁడు. ఈవీరబాలుని జీవితముఁ జెప్పుటకు ముందుఁ బూర్వకథ కొంచెము చెప్పుటయావసరము. మన కథాకాలమునకుఁ గొంచెముముందు గురిజాల రాజధానిగఁ జేసికొని అనుగురాజు పల్నాటిరాజ్యమును బరిపాలించుచుండెను. అనుగురాజునకు ముగ్గురుభార్యలు. వీరవిద్యాదేవి, భూరమాదేవి, మైలమాదేవియను వారిపేరులు. భూరమాదేవియందు కామరాజు, నరసింహరాజు, జెట్టిరాజు, పెరుమాళ్ళురాజు అను నలుగురు కుమారులు. వీరవిద్యాదేవియందు పెదమల్లదేవుఁడు, పినమల్లదేవుఁడు, బాలమల్లదేవుఁడు అను మువ్వురు తనయు లుద్భవించిరి. వీరందరికంటె మైలమాదేవి కుమారుఁడగు నలగామరాజు పెద్దవాఁడు. అనుగురాజు తన యంత్యకాలమునందు రాజ్యమును దన కుమారులను రేచెర్లగోత్రుఁడును వెలమవీరుఁడు నగు శీలము బ్రహ్మనాయని చేతఁబెట్టి కుమారుల నుద్ధరించి రాజ్యతంత్రములను మంత్రివై నిర్వహింపుమని చెప్పి ప్రాణములు విడిచెను. బ్రహ్మనాయఁడు మృతభూపులకు క్షత్రియవంశాచారానుగుణముగా నుత్తరక్రియ లాచరించి కుమారులపక్షమున రాజ్యచక్రము తానె జయప్రదముగాఁ ద్రిప్పుచుండెను.

నలగామరాజు పెద్దవాఁడై గురిజాలరాజ్యము తాను స్వయముగాఁ బాలింపఁ దొడఁగెను. సోదరు లతని పోషణముక్రిందనే యుండిరి. వీరవిద్యాదేవియందు జనించిన పెదమలదేవాదులు మిక్కిలి చిన్నవారు. వీరి కేమేని యాపదకలిగింతురేమోయని బ్రహ్మనాయఁడీబాలురను వెంటఁగొని మాచర్ల రాజధానిగఁ జేసికొని కొంతదేశమును బాలించుచుండెను. బ్రహ్మనాయకుఁడు పేరునకు మంత్రియైనను రాజ్యవ్యవహారములు స్వయముగ నిర్వహించుచు పెదమల్లదేవాదుల వేయి కనులతోఁ గాపాడుచు వారిసుఖమె తన సుఖముగ భావించుచుండెను. బ్రహ్మనాయకుని సత్పరిపాలనమునకుఁ బ్రజలుమెచ్చి పలనాటికృష్ణుఁడని యతనిని బ్రశంసించుచుండిరి. గురిజాల రాజ్యము స్వతంత్రముగ నలగామరాజు తక్కినసోదరుల నందఱఁ జెంతనుంచుకొని పాలించుచుండెను. నాగాంబయను నొకరెడ్డి కాంత నలగామాదులఁ దననేర్పుచే లోఁగొని గురిజాలరాజ్యమునకు మంత్రిణియై రాజ్యతంత్రములు నిర్వహించుచుండెను. ఈ యమనె నాయకురాలందురు. నాయకురాలు మంత్రిణిగఁ జేరినది మొదలు బ్రహ్మనాయకుని ద్వేషింపసాగెను. రెండు రాజ్యములవారు ఒకరినొకరు ద్వేషించుకొనుచుండిరి. నాయకురాలు దుస్తంత్రము లొనర్చి మాచర్లరాజ్యము నాశనము చేసి గురిజాలరాజ్యములోఁ గలుప నెన్నియో ప్రయత్నములు గావించుచుండెను. బ్రహ్మనాయకుఁడు తన మెలకువచే నాచిక్కులు తొలగించుచు కాలము గడపుచుండెను.

మనమిఁకఁ బ్రధానకథలోనికి వచ్చుచున్నారము. బ్రహ్మనాయనికి సంతానములేదు. ఆయనభార్య ఐతాంబ. చిరకాలము సంతానార్థము ఎన్నియో నోముల నోచెను. ఎన్నియో దానధర్మము లాచరించెను. అన్నసత్రములు పెట్టించెను. సంతానము కలుగదయ్యె. కడకు గజనిమ్మనోము నోఁచెను. మాచర్ల చెన్నకేశవుని యనుగ్రహమున గర్భవతియై నవమాసములు నిండినవెనుక నొకశుభముహూర్తమునఁ గుమారుని గనెను. జాతకర్మలాచరించి బ్రహ్మనాయకుఁడు బాలచంద్రుఁడని యాబాలునకు నామకరణము గావించెను. బాలచంద్రునివలె నాబాలుఁడు దినదినాభివృద్ధి నొందుచుఁ దల్లిదండ్రులకుఁ గనులపండువు గూర్చుచుండెను.

నాయకురాలు ఒకదినమున గురిజాలకు బ్రహ్మనాయఁడువచ్చుటఁ గనిపెట్టి కోడిపందెములు వేయించుచు ఓడినకోడి బ్రహ్మనాయనిదని, గెలిచినకోడి తనదని పరిహాసము లాడుచుండెను. బ్రహ్మనాయఁ డదిచూచి పౌరుషము నాపుకొనఁజాలక తాను స్వయముగాఁ గోడిపందెమున బాల్గొని పుంజును విడచెను. నాయకురాలు వేఱొక పుంజును విడచెను. పట్టిపందెములతో లాభము లేదని యెవరిపక్షము కోడి యోడిన వారు పండ్రెండేడులు పరదేశమున వసింపవలెననియు ఒకయేడజ్ఞాతవాసము గావింపవలెనని కట్టుదిట్టములఁ జేసికొనిరి. గ్రహచారవశమున బ్రహ్మనాయనికోడి యోడిపోయెను. అనుకొన్న పంతముచొప్పున బ్రహ్మనాయకుఁడు

సపరివారసహితముగా వలసఁబోయెను. నానావస్థలకు లోనై రాజకుమారులతో వలసయందేఁ బడవలసిన కష్టములన్నియుఁ బడి బ్రహ్మనాయఁడు కడకు గడువుతుదను రాజ్యమునకు రానెంచి మాచర్లరాజ్యము తమకొప్పగింపుమని రాజకుమారులపక్షమున గురిజాలకు వర్తమానము పంపెను. నాయకురాలా దూతను జంపించెను. భాగమీయ వీలుగాదనెను. ఉభయపక్షములకు పల్నాటిసీమలోని నాగులేటితీరమునందు కారెముపూఁడి చెంత భయంకరయుద్ధము జరుగవలసివచ్చెను. సమకాలికులగు రాజులందరు రెండుపక్షములలోఁ దమ యనుకూలములఁబట్టి చేరిరి. గురిజాలపక్షమున సర్వభారములు నాయకురాలు వహించి రాజులుగనున్న నలగామరాజును, నరసింహరాజును, కీలుబొమ్మలుగఁ జేసి సంగ్రామ ప్రయత్నములు తానె స్వతంత్రించి చేయుచుండెను. నియతకాలమున నుభయదళములు పరస్పర జిగీషతో యుద్ధము చేయుచుండెను.

బ్రహ్మనాయకుఁడు రాజకుటుంబమును తన కుటుంబమును వీరమేడపిలోనుంచి బాలచంద్రుని కొంత సైన్యమును సంరక్షణమున కుంచి సంగ్రామరంగ మలంకరించెను. బాలచంద్రుఁడు పదునాఱుసంవత్సరముల బాలుఁడు. మిగులగారాబముగాఁ బెరిగినవాఁడు. ఇతఁడితరవ్యవహారములలో జోక్యముపెట్టుకొనక తన సవయస్కులగు అనపోతు, కమ్మర కాచెన్న, మంగల మల్లు, చాకల చందు, కుమ్మర పట్టి, వెలమ

ద్రోణుడు, కంసాల చందు, అను బాలురతో గలిసి క్రీడా
విహారములతోఁ గాలము గడపుచుండెను. లేక లేక పుట్టిన తన
యుఁడుగానఁ దలిదండ్రు లీబాలుని స్వేచ్ఛకు భంగము
చేయరైరి. తండ్రి యుద్ధమునకేఁగిన సంగతి వినిన బాలచంద్రుఁ
డేమి సాహసము చేయునో యని తల్లి యాతని స్వాతంత్ర్యవిహా
రమున కెట్టియాటంకము కలుగఁజేయకుండెను. ఒకనాఁడు
బాలుఁడు తన తల్లియొద్దకువచ్చి బొంగరములాడఁ దనకుఁ
గోరికగలదనియు బంగారు బొంగరములు చేయించి యిమ్మని
యుఁ బ్రార్థించెను. ఆయమ్మ తనకుమారుని బుజ్జగించి మన
కివి చాలనిదినములు. మీతండ్రి దూరదేశము పోయియున్నాఁ
డు. మనము వలసలోనున్నారము. ఆటలోఁ బ్రమాదమున
బొంగరము లెవరికిఁ దగిలినను దగవులు వచ్చును. దానివలన
ననేకకష్టములు ప్రాప్తించును. బొంగరములయాట మానుకొ
మ్మని యెన్నితెఱంగులనో చెప్పెను. బాలచంద్రుఁడు తల్లి
మాట వినక నాకు బంగారు బొంగరములె కావలయును. వాని
తో నేనాడుకొనితీరవలయునని మూర్ఖపుఁబట్టు పట్టెను. తల్లి
విధిలేక సొన్నారులఁ బిలిపించి వారికి మేలిమి బంగారము
నొసంగి బొంగరములఁ జేయించి కుమారున కొసంగెను.
తన సవయస్కులు మిత్రులునగు బాలురనందరను వెం
టఁగొని పొట్టేళ్ళపై నెక్కి, పందెములకుఁ బికిలిపిట్టలు,
కౌజులు, తగళ్ళను బట్టించుకొని బాలచంద్రుఁడు క్రీడా
రంగముగ నేర్పరచుకొనిన పోలురావులవద్దకుఁ జేరిరి. అంతకు

ముందె యాప్రదేశమునిండ రత్నకంబళములు, చాపలు పఱచిరి. బాలురంద ఱచటఁ గూర్చుండి యాటలాడ నారంభించిరి. మొదటఁ గొందరు బాలురు కసరత్తులు, పికిలిపిట్ట పందెములు, కోఁజుల పందెములు, పొట్టేళ్ళపందెములు జరిపిరి. బంగారు బొంగరములతో బాలచంద్రుఁ డాటలాడునని గ్రామము లోని వారందరు చూచుటకు స్త్రీబాల సహితముగా వచ్చిరి. బాలచంద్రుఁడు బొంగరముల యాటలో మిగుల నేర్పరి. బరువైన యాబంగారు బొంగరమును బాలచంద్రుఁడు తీసికొని త్రాడుచుట్టి వేయఁబోవునసరికి బంట్రోతులు గుంపును వెనుకకు నెట్టివేసిరి. మధ్యనున్న విశాలస్థలమున బాలచంద్రుఁడు నిలిచి బొంగరమును లాగి విసరెను. బొంగరము రుంయి రుంయిమని మ్రోగుచు గిరగిర తిరుగుచుండ బాలచంద్రుఁడు దానిని తిన్నగఁ జేతిమీఁది కెక్కించి కొంతసేపాడించి తరువాత బాణము చివర నిల్పి కొంతసేపాడించెను. తిరిగి నేల మీఁద నాడింప వలయునని బాలుఁడు బొంగరమును విసరి క్రిందికి వైచెను. అటనున్న యొక యెదురురాతికిఁ గొట్టుకొని, బొంగరము బెడిసి ఆవేడుక చూడవచ్చిన యొక కోమటిచిన్నదాని కాలికిఁ దగిలెను. మొనగుచ్చికొనుటచేఁ గాలినుండి రక్తము చిమ్మినక్రోవితోఁ జిమ్మినటులఁగారెను. ఆమె పేరు అన్నమ్మ. అన్నమ్మ మూర్ఛపోయెను. చూడవచ్చిన స్త్రీలంద రాయమకు శీతలోపచారములు గావించిరి. బాలచంద్రుఁడు తన ప్రమాదమునకుఁ జిం

తించి చేతులు కట్టుకొని యాకాంతకు వెంత నిలిచి విచార పడుచు అన్యాయముగ బరకాంతకు శ్రమగూర్చితినే యని లోలోనc గృశించుచుండెను. కొంత సేపటికి అన్నమ్మకుc దెలివి వచ్చెను. బాలచంద్రునకుc బ్రాణములు లేచివచ్చెను.

అన్నమ్మ కనులు తెఱచువరకు బాలచంద్రుc డెదుటc గానవచ్చెను. బాధచే మైమఱచి అన్నమ్మ నీకండకావరము కాలిపోను, బొంగరముతోc గొట్టుదువా ? రాజుసొమ్ము తేరc గా దిని యొడలు బలిసియున్నావు. నీచూచుకన్నులలో నూ దులుగ్రుచ్చ. నీకాలిలోc గత్తులుదిగ, నీతండ్రి, రాజు యుద్ధ ములో నుండ బోతుసింగమువలెc బోతరంచి యింట నుండునది ఆcడువారిమీద నాగడము చేయుటకా, యని పెళపెళc దిట్టిపోసెను. బాలచంద్రుcడు తిట్లన్నిటికి సహించి దోసిలిమోడ్చి, తల్లీ! క్షమింపుము. ప్రమాదమునకు మన్నిం చుట విధి యని బ్రతిమాలి ఐదువందల మాడల నామెకిచ్చి తప్పు క్షమింపc బ్రార్థించి తన తలపాగ చించి, యామె కాలి కిం గట్టుకట్టించి మాతండ్రి లెచటనున్నారో చెప్పుమనెను. అన్నమ్మ బాలునిపై కోపమునాపుకొని "కోపముచే నేమం టినో నేనెఱుcగను. మీతండ్రిగారిసంగతి నేనెఱుగననెను." బాలచంద్రుcడు వెంటనే యింటికిcబోయి తల్లియగు నైతమ్మను సమీపించి నాతండ్రి యెచటకేగెనో తెలుపుమనెను. ఏదో ప్ర మాదముజరిగినది. బాలుcడు సంగరమునకురుకునటులున్నాcడు. ఇంక నేమి చేయవలయునోయని యైతమ్మవిచారపడి, బాలుcడా!

మీతండ్రి యెటకేఁగినది నాకుఁ దెలియదనెను. బాలుఁడు కోపించి, నేనెఱుంగ ననుకొంటివా? నాతండ్రియుఁ బెదమల్లదేవాదులు కారెమపూడివద్ద యుద్ధముచేయుటకుఁ బోయిరి. తండ్రికి రాజునకు దేశమునకుఁ గానికొడుకు కొడుకా? నేనింక నిట నుండఁజనదు. యుద్ధమున కేఁగెదనని పయనమునకు సిద్ధపడెను. ఐతమ్మ యెన్నివిధములనో నయమున భయమునఁ జెప్పెను. లాభము లేకపోయెను. నాయనమ్మమాట విననేమోయని తల్లి తన యత్తగారగు శీలమ్మను బిలిచెను. ఆమె మాటలు బాలచంద్రుఁడు నిరాకరించెను. జ్యోతిశ్శాస్త్రవండితులఁ బిలువనంపి బాలుని జాతకము జూప ఇక పదునైదు దినములలో నితనికిఁ గొప్ప గండముగలదని సంకోచించుచుఁ జెప్పిరి. యుద్ధరంగము భయంకరముగా నుండునని చెప్పి శీలమ్మయు ఐతమ్మయు బాలుని భయపెట్టిరి. చావునకుఁ తెగించిన బాలవీరునకు సంగ్రామరంగముకంటె సౌఖ్యకరమైన ప్రదేశములేదని బదులుచెప్పెను. ఐతమ్మ కన్నీరు నించుచు నాకుఁ గడుపుశోకము పెట్టుదువా? యని వాయెత్తియేడ్చెను. బాలచంద్రుని హృదయము మఱింత మొద్దుబాఱెను. తాను వీరమరణమునకు సిద్ధముగా నున్నాఁడనని చెప్పెను. ఐతమ్మయు శీలమ్మయు యోజించి బాలుని ప్రయత్నము ఆపుట యసాధ్యము. ఐనను చేయఁగల యత్నములు చేయవలయునని రూపవతియగు భార్యను జూచియేని కామపరవశమునఁ గదనము మానునేమో యనుకొని నీభార్యయగు మంచాలవద్ద సెల

పోంది సంగరరంగ మలంకరింపుమని బాలచంద్రునకుఁ జెప్పిరి. బాలచంద్రుడు సంతసించి కామవశమునఁ గదనప్రయత్నమే మానుదునేమోయని వెంట బ్రాహ్మణ బాలుఁడగు ననపోతు నుంచుకొని యత్తవారింటికి బయలుదేరెను. వీరమేడపిలోనె మఱియొక వీధి బాలునియత్తవారిల్లు. పెండ్లి జరిగి యెన్నియో దినములు కాలేదు. నాఁడు పెండ్లిపీఁటలమీఁద సిగ్గుతో నేమి చూచెనోగాని బాలచంద్రు నాతనిభార్యయగు మంచాల తేరి పాఱజూచి యెఱుఁగడు.

మంచాల అర్ఘ్యపాద్యాదులొసంగి యుచితవిధిని దన భర్తను, అనపోతుని బూజించెను. దంపతు లొకరినొకరు ప్రేమపూర్వకములగు చూపులతోఁ జూచుకొనిరి. అనపోతు తానీ సమయమున నచటనుంటకియ్యకొనక, 'మిత్రమా! బాలచంద్రా! ఏడుగడియలలో రావలయును, నేను ద్వారముకడ వేచి యుందు'నని వెడలిపోయెను. బాలచంద్రుడు తాను సంగరమున కేగుచుంటినని మంచాలకుఁ జెప్పెను. ఆమె భర్త నాదరించి 'నాథ వీరపత్నియను పతివ్రతానామము సమకూర్చితివి. ఇంతకంటె నాకుఁ గావలసినది ఏమియున్నది. ఇదుగో ఖడ్గము దీనితో విరోధుల సంహరించి జయము సాధింపుము. బ్రాహ్మణులు ధర్మపరిపాలకులు. వారిని గాపాడుట రాజధర్మముగాన అనపోతును సంగరమునకుఁ గొనిపోకుము. ఒకవేళ నాతఁడు సంగరమున మరణించిన బ్రహ్మహత్యాపాపము వచ్చునని వాకొనెను. బాలచంద్రుఁడు తన భార్యవద్దను అత్తయగు రేఖాంబవద్దను సెలవుగైకొని యింటికివచ్చెను! తల్లి కుమా

రుని గాఁగిలించుకొని 'తండ్రీ యుద్ధప్రయత్నము మానవా?' యని బ్రతిమాలెను. బాలచంద్రు డెంతకు వినఁడయ్యెను. కడకు ఐతాంబ ధైర్యము తెచ్చుకొని 'నేను మాత్రము వీరకాంతను కానా? నాభర్త వీరపత్ని బిరుదము, నా తనయుఁడు వీరమాతృబిరుదము నాకు బ్రసాదింపుచుండ జేజే తేఁబోగొట్టనగునా' యని బాలచంద్రునకుఁ బెరుగుతో నన్నము కలిపిపెట్టెను. బాలచంద్రుఁడు భోజనానంతరమున వీరవేషము దాల్చి తల్లికి నాయనమ్మకు నమస్కరించి వారి దీవనలనంది కదనరంగమునకుఁ బయనమయ్యెను. పూర్వోక్తమిత్రులం దఱు బాలచంద్రునితో సంగరమునకు బయలుదేరిరి. బాలుడు అనపోతును వెనుకకుఁ బంపదలంచి కత్తియును డాలును ఉంగరమును మంచాలవద్ద మఱచివచ్చితిని. పరిచితుఁడవు నీవెపోయి తెమ్మనెను. అనపోతు పోకతప్పినదికాదు. ఆతని బోవనిచ్చి బాలుఁడు ఒకతాటియాకుమీఁద నేదియోవ్రాసి రావిచెట్టు కొమ్మకుఁగట్టి త్రిపురాంతకము, ముటుకూరు, గరికపాడు, మేళ్ళవాగుగ్రామములు దాటి బాలుఁడు పరిజనముతో వచ్చుచుండ మధ్యగ్రామములవారి వీరపుత్రుని గౌరవించిరి. తరువాత కనుమవద్దకు వచ్చువఱకు నాయకురాలు త్రోవగాచియుండెను. బాలుఁడు వేఱొకత్రోవను బయలుదేఱి నల్లగొండ నత్తమునకు మిత్రులతో నెక్కెను. గుట్టమీఁదనుండి నలగామరాజుబలమును సేనానాయకులను శిబిరములను జూచెను మంత్రిణియగు నాయకురాలిని సర్వసేనాధిపతియగు నరసింగ

రాజును బాలుఁడు గుర్తించెను. కొదమసింగమువలె గుట్టపై నుండి విరోధిసేనమీఁదికి బాలుఁ డురుకఁబోవ మిత్రులు వారించిరి.

బాలచంద్రుడు గుట్టదిగి పెదమలిదేవుని శిబిరమునకు జేరఁబోవ గండుకన్నమనీఁడు వారించెను. త్రోసికొని రాజును సమీపించి, రాజా! సంధికి రాయబారముల కిది యదనుగాదు వనవాసములచే మీహృదయములు నీరసమైయున్నవి. దేహము శుష్కించినది. పరాభవదైన్యముచేఁ దలవ్రాలినది. ఇంక నేమని రాయబారములు చేయుచున్నారు. విరోధులను రణరంగమున బొరిగొనుటో మరణించుటయో మనవిధి. ఇదుగో! నేను రణరంగమున కురుకుచున్నాను. రాదలఁచినవారు రండు. లెండని బాలచంద్రుడు వైరిశిబిరముల కభిముఖముగాఁ బోవ సమకట్టెను. కొమ్మరాజను నొక వీరుడు బాలునాపి వీరకుమారా? తొందరపడకుము. నా తనయుని నరసింహరాజ క్రమముగా రాయబారమునకుఁ బోవఁ బంపినాఁడు. నీవు వానిని జంపి నాకు శాంతిగూర్చెదవని నమ్మినాఁడను. కోపముతోఁ గార్యముగాదు. కొలఁదిసేపులో సంగ్రామము కట్టాయితము కాఁగలదు. ఉపాయము లేనిది వైరిచిక్కడు. అని చెప్పుచుండు నంతలో రెండుపక్షములవారికి సంధి కుదిరినది. యుద్ధప్రయత్నములింక నవసరములేదని పెదమల్లదేవుఁడు తన సేనామధ్యమున

నిలిచి చెప్పెను. ఇంతలో నొకయువతి బాలచంద్రునివద్దకు వచ్చి అయ్యా! నేను మాడచి యనుదానను, మేడపిలో అంతిపురి కాపాడుదానను. నీవు రావిచెట్టునకుఁగట్టిన చీటి చదివి యుద్ధమునకు బాలుడు రావద్దనినాఁడు. నేను బ్రతికి లాభమేమని అనపోతు మెడగోసికొని మరణించుచు నీకిమ్మని వీరకంకణము జందెము ఇచ్చినాఁడు. అనపోతుభార్య సహగమనము చేసెనని చెప్పి కంకణము జందెమునొసంగెను. బాలచంద్రున కొండలెఱుఁగనంతటి యావేశమువచ్చెను. వీరకంకణము చేతికి ధరించుకొని జందెము మెడలో వేసికొనెను. అనపోతూ! మిగిలిపోకుము. నిన్ను స్వర్గమునకుఁ జేరులోఁగఁ గలిసికొందునని బాలుడు పలికి సైనికుల నందఱను సంగరమునకుఁ బురిగొల్పెను. నేను బాలుడ నని మీరుసంకోచింపకుఁడు. ఒకప్పుడు నేనుకుమారస్వామిని. ఇంకొకప్పుడు నేను అభిమన్యుఁడను. వేఱొకప్పుడు నేను సిరియాళుఁడను. దేహములు నశించుచున్నవిగాని ఆత్మ నశించుటలేదు. వీరునకు సంగరమరణమును బోలిన దింకొకటిలేదు. యుద్ధరంగమునకు రండు. ఆలసింపకుఁడని బాలుఁడు పలికి యుద్ధమునకుఁ ద్రోవదీసెను. భోజనముచేయుచున్న వీరులందఱు విస్తళ్లు నాగులేటిలోవైచి ముందునకు దుమికిరి. ఈసంబరముజూచి యెదుట పక్షమువారు సిద్ధపడిరి. భగవంతునకుఁగూడ సంగరమిష్టము వలె నున్నది. చెన్నకేశవుని యనుగ్రహమెటులున్న నటులె జరుగునని బ్రహ్మనాయకుఁడు బాలచంద్రునకుముందు, దక్కిన

వారికి దరువాత శంఖముతోఁ దీర్థమునొసంగి వీరగంధము మేనఁబూసి వీరతాంబూలము లొసంగి యుద్ధరంగమునకు సాగనంపెను.

రెండుపక్షములవారు భయంకరసంగరమునకుఁ దార సిల్లిరి. రక్తము ప్రవహించెను. అనేకులు వీరులు వీరమరణ మొందిరి. ఒకప్రక్క నాయకురాలు, వేరొకప్రక్క నరసింగ రాజు బాలచంద్రుని బలమును జుట్టుముట్టిరి. కమ్మర కాచెన్న, మంగలమల్లు, చాకల చందు, కుమ్మర పట్టి వెలమ దోర్నీడు, కంసాల చందులను బిలిచి వారివారి స్వాధీన మునఁ గొంతసైన్యముంచి విరోధిసైన్యమును ఆవరించి రూపు మాపుట కన్నిదిక్కులకుఁ బంపించెను. బాలచంద్రుఁడు స్వయ ముగాఁ గొంత బలముతో నరసింగరాజు నెదిరించెను. నల గామరాజు మంచెపై నెక్కి తన బలము చెందు వినాశనము నకుఁ బరితపించుచు, బ్రోత్సాహవాక్యములు పలుకుచుండెను. మలిదేవాదులు, బ్రహ్మనాయకాదులు బాలచంద్రుని యుద్ధ కౌశలమును వేయినోళ్ళఁ బ్రశంస చేయుచుండిరి. నరసింగ రాజు బాలచంద్రుని ధాటికాగలేక వేఱొకత్రోవ కేఁగి హతశేషమగు సైన్యమును సంగరమునకుఁ బురికొల్పు చుండెను. తన ముందటనున్న మత్తగజముపై నెక్కినవీరుని నరసింహరాజని తలంచి బాలచంద్రుఁడు కుప్పించి ముందు నకు దుమికి యేనుగుమీఁదివానినిఁ గ్రిందికిలాగి వానితల చెండాడి తన బల్లెమునకు గ్రుచ్చుకొని తీసికొనిపోయి బ్రహ్మ

నాయఁడు మలిదేవాదులకుం బెట్టి నాధర్మము నిర్వ
హించితినని చెప్పెను. కొమ్మరాజా తలను బరిశీలించి 'యిది
నరసింహరాజు తలకాదు. నరసింహరాజును జంపవలసిన
భారము బాలునిపైననేఁ గల' దనిచెప్పెను. వెంటనే మిత్రు
లను పరిజనులను వెంటఁగొని లేడిపైకి దుముకు సింగపు గొదమ
వలె విరోధులమధ్య దుమికెను. సేదదీర్చుకొని నరసింహరాజు
బాలచంద్రు నెదిరించెను. కర్ణార్జునులవలె నీ వీరులిద్దరు చాల
సేపు పోరిరి. నరసింహరా జలసిపోయెను. బాలుఁడు నరసింహ
రాజెక్కిన యేనుగుతుండము నొక చంద్రవంకబాణముతో
నఱకెను. ఏనుఁగు ముందునకు మొగ్గెను. బాలుఁడు ఏనుఁగు
కుంభస్థలముమీఁదినుండి పైకెక్కి నరసింహరాజును క్రింది
కీడ్చుకొనివచ్చి కత్తితోఁ గుత్తుకఁగోసి బల్లెముచివరఁ బెట్టు
కొని వెంట తమ్ములు జయవాక్యములు పలుకుచుండఁ
బెదమలిదేవుని కొలువుకూటమున కా తలఁ జేర్చెను. వీరు
లందఱు బాలచంద్రుని పరాక్రమమునకు హర్షించిరి. తన
యన్నచావునకుఁ బెదమలిదేవాదులు వగచిరి. నేను చేతి
మీఁదుగఁ బెంచిన నరసింహరాజున కెంతటి దుర్గతి నాకుమా
రునివలనఁ గలిగెనని బ్రహ్మనాయఁడు పలవించెను. తరువాత
విచారము కోపముగా మాఱి తనయునిఁజూచి, బాలుఁడా!
నిన్నీ సంగరమునకుఁ బిలిచిన దెవరు? చిన్నవాఁడవని యుపే
క్షింపఁ బిడుగుతునుకవైతివే! యని బ్రహ్మనాయఁడు నొవ్వ

నాడెను. బాలుఁడామాటకుఁ గోపించి, 'తండ్రీ! నాఁడు పుత్రదుఃఖముతో నున్న కొమ్మరాజు నోదార్చి నన్నాయన చేతిలోఁ బెట్టి యలరాజును జంపిన నరసింగరాజును బాలుఁడు చంపఁగలఁడంటివి. నాధర్మము నేను నెఱవేర్చితిననెను. బ్రహ్మనాయుఁడు బాలచంద్రునిఁజూచి ఒక్కవీరుని జంపినంతనే శూరుఁడవైతివా? అరులకు వెన్నుఁజూపి పాఱిపచ్చితివి గదాయని యెత్తిపొడిచెను. బాలచంద్రునియొడలు మండిపోయెను. విరోధిసైన్యమును జక్కాడి రాజుతల తెచ్చినందులకు వెన్నుజూపి వచ్చితినని కన్నతండ్రియే నొవ్వనాడినాఁడు. ఇకఁ గదనమునుండి వెనుకకు బ్రాణములతో రాను. 'ఇదియె నాప్రతిజ్ఞయని బాలుఁడు నవయస్కులగు మిత్రులతోఁ గదనరంగమలంకరించెను.

'చిన్నవాఁడు గాఁడురా చిచ్చులపిడు'గని బాలునివిరోధులందఱు చుట్టుముట్టి వివిధాస్త్రములచే నొప్పించిరి. మొక్కబోని పరాక్రమమున బాలచంద్రుఁడు ముందునకు నడచుచుండెను. అభిమన్యుఁడు పద్మవ్యూహము భేదించినటుల బాలుఁడు విరోధిబలములఁ జించి చెండాడెను. కొంతసేపటికి విరోధులు వెలరేగి కమ్మర కాచెన్నను గడతేర్చిరి. మంగల మల్లును మడియించిరి. చాకలచంమను జంపిరి. కుమ్మరపట్టిని గూల్చిరి. వెలమదోర్నిని చిత్రవధ చేసిరి. బాలచంద్రుఁడు తనసైన్యమునంతయు నొకమాఱు పాఱజూచెను. మిత్రులందఱు మరణించిరి.

అనపోతు అందఱికంటె ముందె మరణించెను. బ్రతికి లాభము లేదని బాలుడు తెగబడి చిక్కినవైరిని జిక్కినటుల నఱకు చుండెను. విరోధులందఱు బాలుని మేనినిండ బాణములను నించిరి. బాలునకు బ్రతుకుమీఁద నాశతీరెను. బాలచంద్రుఁడు తన మిత్రులందఱకుఁ గన్నీటితోఁ దర్పణాదులొసంగి అలుగుల నేలబ్రాతి తనమిత్రుల నెత్తుటిలోఁ దడిపిన యక్షతలతో నాయలుగులకుఁ బూజజేసి కనులు మూసికొని వానిపై నొరిగి మరణించెను. బాలునిమరణమున కుభయసైన్యములందు హాహాకారములు పెచ్చరిల్లెను.

బాలుని మరణవార్త విని మంచాల చిచ్చురికెను. బాలుని భౌతికదేహము నీవిధముగా మహారణమధ్యమునఁ బడి నశించెను. అతనియస్థికల గంగధారలోఁగలిపిరి. ఈకథ జరిగి యిప్పటికి దాదాపు ఎనిమిదివందల సంవత్సరములు జరిగినను, మనము బాలచంద్రుని మఱచిపోవలేదు. కవులా-వీరుని జీవితమును వీరగేయములుగా వ్రాసిరి. శిల్పులా-వీరమూర్తి యాకృతి శిలలపై జెక్కిరి. వీరులా - బాలుని యాదర్శముగాఁ గైకొనిరి. నేటికిఁ బాలదాసరుల పూజయుని బాలచంద్రుని యొక్కయు, నతని సోదరులు మిత్రులగు నితర బాలురయొక్కయు పూజ మనము చేయుచున్నారము. ఆంధ్ర బాలకవర్గమునకు త్యాగధనుఁడగు బాలచంద్రుని జీవితము ఆదర్శప్రాయమగుటకు భగవంతుఁ డనుగ్రహించుఁగాత.

బాలచంద్రుఁడు యుద్ధభూమిని జనిపోవుట.

ఖడ్గతిక్కన.

ఆంధ్రులలో ఖడ్గతిక్కన మిగులఁ బ్రసిద్ధుఁడు. ఈతని పరాక్రమజీవితము పల్లెపదములందును జాటు పద్యములందును నిమిడియుండుటచేఁ జిరకాలమునుండి యాంధ్రసోదరు లీశూరమూర్తిని స్మరించుచున్నారు. ఇతఁడు నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. సిద్ధనామాత్యునకుఁ బోలమాంబకు జనించిన యేడుగురు కుమారులలోఁ బెద్దవాఁడు. గౌతమస గోత్రుఁడు. భారతమును రచించిన తిక్కనసోమయాజితండ్రియగు కొమ్మనామాత్యుఁడును, ఈవీరుని తండ్రియగు సిద్ధనామాత్యుఁడును నొక తల్లిబిడ్డలు గాన నీవీరులిద్దరు నన్నదమ్ముల కొమారులు. ఖడ్గతిక్కన బాల్యమున సంస్కృతాంధ్ర భాషలభ్యసించి రాజనీతిశాస్త్రమునందును ధనుర్విద్యయందును బ్రసిద్ధిగడించి యాకాలమునఁ బ్రసిద్ధుఁడై నెల్లూరురాజ్యమును బాలించుచున్న మనుమసిద్ధి నృపాలుని యొద్ద సేనానాయకుఁడుగ నుండి యాతఁడు గడించిన విజయములన్నింటికిఁ దానె మూలాధారమయ్యెను. ఈవీరవతంసుఁడు విద్యావితరణ విక్రాంతులలో నిరుపమానుఁడై విక్రమసింహపుర రాజ్యమును దానొక్కఁడె భుజపీఠిపై ధరించెనని చెప్పుదుమేని యిందతిశయోక్తి కలదని చరిత్రవిదులు వాకొనలేరు.

ఖడ్గతిక్కన మనుమసిద్ధి కేయే సంగ్రామములలో నెంతెంత సహాయపడెనో నిర్ణయించు నాధారములు లభించుట

లేదు. ఇతడు సర్వసేనానాయకుఁడుగా నుండి విరోధుల వం చించి జయములఁ బడసెననుటకు వలయు గ్రంథాధారములు

ఖడ్గతిక్కన.

కలవు. వీరశిరోమణి యగు ఖడ్గతిక్కన యింత ప్రసిద్ధుఁ డగుటకు నాతని తల్లియు వీరమాతయు నగు పోలమాంబ స్తన్య ప్రభావమని వేఱుగాఁ జెప్పఁబనిలేదు. ఖడ్గతిక్కన కేవలదండ నాయకుఁడుగ నుండి కులాచారములు విడనాడినవాఁడు కాఁడు. ఇతఁడు వేదగానలోలుఁడు. బ్రాహ్మణకుటుంబ పోషకుఁడు. దానకర్ణుఁడు. విరోధిఖండన చణుఁడు. ఈమహామహుని యాశ్రయమున "రాయ వేశ్యా భుజంగ రాజమూర్తి గంధవారణా" ది బిరుదము లన్వర్థములై ప్రశస్తిమంతము లయ్యెను. ఒకకవితా విషయమునఁ జెప్పుట కాధారములు లేవుగాని పరాక్రమౌదార్య పాండిత్యరాజకీయ పరిజ్ఞానాది మహాపురుష ధర్మములలోఁ దిక్కన సోమయాజికి ఖడ్గతిక్కన యించుకేనియుఁ దీసిపోవఁ జాలఁడనియుఁ బైపెచ్చు పయిజేయిగా నున్నాఁడనియుఁ జెప్పనగును. కేతనకవి యీమహావీరుని గుణవర్ణనము మిగుల మనోహరముగాఁ గావించి ప్రశంసించియున్నాఁడు. ఆయా వర్ణన భాగములఁ దిలకింతుమేని ఖడ్గతిక్కన నాంధ్రపరశురాముఁడని ప్రశంసింప వచ్చును.

ఖడ్గతిక్కన విజయము తెలుగు కథాగ్రంథములలో కాటమరాజుకథయొకటి. కొట్టరువువంశతిలకుఁడగు ఖడ్గతిక్కన పరాక్రమ జీవితము, స్వామిభక్తి యీగ్రంథమువలన నెఱుంగ వచ్చును. విద్యాప్రియులగు నాగరకులకుఁ జిరకాలమునుండి

కాటమరాజుకథ వినిపించి ఖడ్గతిక్కనజీవితచరిత్రమును విస్మృతి తరంగము చాటున నదృశ్యము కాకుండఁ గాపాడిన వీరకథా గాయకులకుఁ బ్రకృతకథాపఠనావసరమునఁ గృతజ్ఞత దెలుపుట మన విధులలో నొకటియై యున్నది.

కాటమరా జను యాదవవంశజుఁడు నెల్లూరుమండలమందుఁగల కనిగిరిసీమలోని యెఱ్ఱగడ్డపాడు ప్రాంత భూతములను బాలించుచుండెను. ఇతఁడు గొప్ప భూస్వామియు నపరిమిత పశుధనము గలవాఁడునై సజాతీయుల కెల్లఱకధిపతియై మిగులఁ బలుకుబడితోఁ గులపెద్దయను గౌరవముతోఁ గాలయాపనము చేయుచుండెను. ఆకాలమునఁ గొన్నిసంవత్సరము లనావృష్టి తటస్థించుటచే బ్రజలకుఁ బశులకుఁగూడ చాలచిక్కులు గలిగెను.

యాదవులు విశేష పశుగణము గలవారగుటచేఁ దమ బీళ్లన్నింటను గడ్డిలేకుంట చూచి తృణజల సమృద్ధిగల తావులకేఁగి పశువుల మేపుకొని దేశము సుభిక్షమైనపిమ్మట తిరిగి యిండ్లకుఁ జేర నిశ్చయించిరి. కొందఱు యాదవులు దూరదేశములకుఁబోయి పైరుపచ్చలు చల్లగానుండు ప్రదేశము తాము చూచినంతలో నెల్లూరిచెంతగల పాలేరుతీరమని వచ్చి తమ రాజున కెఱిఁగించిరి. కాటమరాజు పశుగణమును యాదవులను వెంటఁగొని నెల్లూరిప్రాంతములకేఁగి యట తనపశువులను బశుపాలకులను నాపి, ఆప్రాంతములఁ బాలించు మనుమసిద్ధి

పూపాలుని దగ్గరకుఁబోయి తనకష్టములనెల్ల నెఱింగించి పాలేటి
తీరమునఁగల బీళ్లు కొంతకాలము పశువులు మేపుకొనుటకుఁ
నుజ్ఞకిఁదీసికొనెను. పాలేటితీరమునఁ గాటమరాజు కొన్నాళ్ళు
నివసించి పశుగణమును బోషించుకొని కాలము గడుపుచుండు
నంతలో ఎఱ్ఱగడ్డపాటినుండి కొందఱు గొల్లలువచ్చి వర్షములు
కురిసినవనియు దేశము సుభిక్షముగానున్నదనియుఁ బశువులకు
గూడ మేఁతగలదనియు వర్తమానము చెప్పిరి. కాటమరాజు ఆ
వార్త విన్నంతనె మిగులసంతసించి గంగమ్మకు జాతరలుచేయించి
పరిమితివఱకు బశువుల మేపుకొనలేదు గాన మనుమసిద్ధికి మనము
పుల్లరినీయ నవసరములేదని తమలోఁదాము నిశ్చయించుకొని
యాదవులను బశువులను వెంటబెట్టుకొని పోవుచుండ మనుమ
సిద్ధిభటు లడ్డగించిరి. వారలఁ దిరస్కరించి యాదవులు తమదేశ
ము వెడలిపోయిరి. భటులవలన మనుమసిద్ధి యీవర్తమానము
విని మండిపడి యాదవుల దురాగతమున కేవగించి అన్నము
నట్టు అను నొకబ్రాహ్మణుని కాటమరాజువద్దకు పుల్లరి యొసం
గుడని కోరుటకుఁబంపెను. యాదవులు పుల్లరినీయవలసినయవస
రము లేదనియుఁ, గొలఁదికాల మెపశువులను మేపితిమిగాననీయక
పోవుటయె ధర్మమనియు, రాయబారములకు లొంగి కనకవర్షము
కురిపించుటకు గొల్లలు పిచ్చివాండ్రుకారనియు నందఱపక్షమున
కాటమరాజు వర్తమానముచేసెను. యాదవులను వంచింపకున్న
లాభము లేదనియు పుల్లరి విడిచిపెట్టితిమని పౌరులకుఁగూడ

నలుసు కలుగుననియు మనుమసిద్ధి భూపాలుఁడు సర్వసేనా
నాయకుఁడగు ఖడ్గతిక్కనయనుమతి చొప్పున సంగరమునకుఁ
తలపడియెను.

ఈవార్త యాదవులు విని కాటమరాజున కెఱింగించిరి. కాటమరాజు తన బంధువులు వీరులు నగువారికందఱకు వర్తమానము లంపి పిలువనంపి సైనికబలము నాయత్తపఱచెను. కొండపల్లి చల్లపిన్నమ్మనాయకుఁడు, దొనకొండ అయితమరాజు, ఎఱ్ఱయ్య, భట్టామరాజు, కరియావులరాజు, వల్లభన్న, నేతిముద్దయ్యనాయఁడు, పురుషోత్తమరాజు లోనగు సుప్రసిద్ధ యాదవప్రముఖులు సైనికసహాయులై కాటమరాజు పక్షమున జేరిరి. కాటమరాజు తన సేనకుఁ గ్రమశిక్ష నొసంగి పిన్నమనాయని మంత్రిగను బ్రహ్మరుద్రయ్యయను బ్రాహ్మణుని సేనానాయకునిగను నేర్పఱచి సంగరమునకు సైన్యసహితముగ బయలు దేరెను. మనుమసిద్ధిపక్షమున సర్వసేనానాయకుఁడగు ఖడ్గతిక్కన కొంతసైన్యమును వెంటఁగొని ఎఱ్ఱగడ్డపాటికి బయలుదేరెను. రెండు సైన్యములును బాలేటియొడ్డున నున్న పంచలింగములకడ సంగరమునకుఁ దలకొనెను. యాదవులు చెక్కుచెదరులేక మతావేశము స్వతంత్రదీక్ష నూఁతగాఁగొని ముక్కాకలదీరిన ఖడ్గతిక్కనసైన్యముతో మిగుల భయంకరముగాఁ బోరాడిరి. ఖడ్గతిక్కన నిర్లక్ష్యభావముతో యాదవులను సరకుసేయక స్వల్పబలమును మాత్రమె వెంట తెచ్చెను. ఐనను నిరుత్సాహపడక యాదవ

సైన్యము నెదిరించి పట్టుదలతోఁ బోరాడుచుండెను. యాదవ
సైన్యము ఖడ్గతిక్కన సైన్యమును జాలవఱకు నాశనముగావిం
చి ముందునకు వచ్చుచుండెను. ఈపరాజయ పరిస్థితులఁగాంచి
యేని జంకక ఖడ్గతిక్కన హతశేషమగు సైన్యముతోఁ జిరకాల
ము పోరాడెను. యాదవసైన్యము చుట్టుముట్టి ఖడ్గతిక్కనను
నాతని స్వల్పసైన్యమును బట్టుకొనిరి. ఖడ్గతిక్కనను కాటమ
రాజు సమీపించి "బ్రాహ్మణోత్తమా! సంగరము మానుకొ
నుము. బ్రాహ్మణులఁ జంపిన మాకు బ్రహ్మహత్య వచ్చును.
అగ్రవర్ణులగు మీరు మాతోఁబోరుట న్యాయముగాదు. మ
మ్ముఁ గోపింపక సంగరయత్నము మానుకొను"మని ప్రార్థించి
విడిచిపెట్టెను. ఖడ్గతిక్కన చేయునదిలేక గుఱ్ఱము నెక్కి నెల్లూరి
కేగి సైన్యముతో రాఁదలంచి గృహాభిముఖుఁ డయ్యెను.

పరాభవదుఃఖముతో ఖడ్గతిక్కన గృహముచేరెను.
మంచములోనున్న సిద్ధనామాత్యుఁడు తన కుమారుఁడు పాఱి
వచ్చినాఁడని తలంచి "ఛీ పాఱుబోతా! తుచ్ఛమగు ప్రాణముల
కాశపడి యిల్లుచేరిన నిన్నుఁజూచిన పాపమువచ్చు"ననిఖడ్గతిక్క
నను నొవ్వనాడెను. తండ్రియొనరించిన తిరస్కారముచే ఖడ్గ
తిక్కనహృదయము కలఁగిపోయెను. ఇంటిలోనికిబోవ నతని
భార్య చానమ్మ భర్తను సాదరంబునఁ జూచి 'వంటయైనది,
స్నానముచేయుఁ' డని చెప్పి స్త్రీలు స్నానముచేయుతావున నొక
మంచము చాటుజేసి పసుపుకుంకుమ యాట పదిలపఱచెను. ఖడ్గ

తిక్కన తన భార్యను జూచి యదియేమని యడుగ సంగరము నుండి పాఱివచ్చిన భర్తలను వీరపత్నులు గౌరవింపఁదగిన విధ మిదియెకదా? యనిప్రత్యుత్తర మొసంగెను. తన ప్రమాద మునకుఁ దాను నొచ్చుకొని యెటులో స్నానము గావించి ఖడ్గ తిక్కన భోజనగృహములోని కేఁగెను. తల్లి పోలమాంబ అన్నము వడ్డించెను. కుమారుఁడు భుజించుచుండెను. మజ్జిగకు మాఱుగా తల్లి పాలు వడ్డించెను. అవి విఱిగిపోయియుంటచే నిటులున్నవేమి యని ఖడ్గతిక్కన తల్లినడిగెను. ఆమె పక్కన నవ్వి "విరోధులను జయింపలేక పందవై నీవు వచ్చుటచేఁ బశువులు విఱిగినవి, పాలును విఱిగె" నని చెప్పెను. ఆమాటవిని యెటులో భోజనవ్యాపారమును ముగించి ఖడ్గతిక్కన పరాభవ దుఃఖము నిష్ఠురోక్తులవలని రోసము మదిలో నుంచుకొని "జయించి విక్రమసింహపురమును జేరవలయును, లేదా సంగరమందె మరణింపవలయును. ఇదియె నాప్రతిజ్ఞ" యని పలికి రాజమందిరమున కేఁగి క్రొత్త సైన్యమును దనవెంట గైకొని రివ్వున సంగ్రామరంగము చేరెను.

ఖడ్గతిక్కన సైన్యసహాయుఁడై సంగరరంగము నలంకరించుచున్నాఁడని యాదవు లాలించి వారును రణరంగము నలంకరించిరి. ప్రళయకాల నటునివలె విజయముపై లక్ష్యముంచి నిశ్చలముగాఁ బోరాడు ఖడ్గతిక్కనవిక్రమమునకు వెఱచి సైనికులు త్రోవనీయసాగిరి. కాటమరాజు సైన్యము

చలించెను. కడకుఁ గర్తవ్యము దోఁచక కాటమరాజు రణరంగమునఁ బ్రవేశించి తనకడ్డముగానున్న ప్రతిపక్ష సైన్యమును దెగటార్చుచు ఖడ్గతిక్కనను సమీపించి నమస్కరించి "బ్రాహ్మణోత్తమా! పోరుడుగుము, పోరుడుగుము. బ్రహ్మహత్యా పాపము మాకంతములఁ జుట్టకుము. చేతులార నిన్ను వధింపఁ జాలము. వెనుకకు మరలిపొమ్మని దోసిలియొగ్గి సవినయముగాఁ బ్రార్థించెను. ఖడ్గతిక్కన యాతని నగౌరవించి "చేతగాకున్న పుల్లరినొసంగి శరణు గోరుము. శక్తియున్న నెదిరింపుము. పెక్కుమాటలేల? బ్రాహ్మణుని జంపఁదగదని ధర్మశాస్త్రములు వల్లింపఁ దలంచితిరేని మీకు సంఘవిలయము తప్పదు పొమ్మ"ని తిరస్కరించెను. కాటమరాజు చేయునదిలేక తనసైన్యమును ఖడ్గతిక్కనమీఁదికిఁ బఱపి కాటమరాజు స్వయముగా సంగ్రామభారము వహించెను. రెండు మూఁడు మాఱులు మంచి యవకాశము లభించినను బ్రాహ్మణ భక్తుడగు కాటమరాజు ఖడ్గతిక్కనను విడిచిపెట్టెను. ఖడ్గతిక్కన యట్టి యవకాశము తనకుఁ జిక్కినపుడు చేతనైనంతవఱకుఁ బ్రతిపక్షసైన్యమును మారణము చేయుచుండెను. ఈ పరిస్థితులను గమనించి సేనానాయకుఁడగు బ్రహ్మరుద్రయ్య కాటమరాజువద్దకేఁగి, "నృపాలకా! నీనాగుము. బ్రాహ్మణుఁడని ఖడ్గతిక్కనను నీవు వదలుటచే నాతఁడు మనసైన్యమును రూపుమాపుచున్నాఁడు. వర్ణాశ్రమ ధర్మములు విచారింపవలసినది సంగ్రామరంగమందా ? పేరునకు నీవు సేనాధీశ్వరుఁడుగ

నుండుము. నేను జయము సాధింతు"నని ఖడ్గతిక్కన నను సైన్య సహాయముతో నెదిరించెను. ఉభయులు రణకౌశలులగుటచేఁ జిరకాలము జయాపజయ నిర్ణయముల కనువుగానట్టులఁ బోరాడిరి. కాలవశమున వీరవతంసుఁడగు ఖడ్గతిక్కన మరణించెను. స్వామిభక్తిగల యాతనియశ్వము ఖడ్గతిక్కన శిరమును నోటఁ దగిలించికొని నెల్లూరిలోని తన యజమాని యింటివద్దకుఁ జేరి సకిలించెను. ఇంటిలోని వారందఱువచ్చి చూడఖడ్గతిక్కనశిరము గోచరించెను. ఖడ్గతిక్కన రణరంగమున మరణించినవార్త వినినంతనె నగరమంతయు క్షోభించెను. వీరవతంసు లందఱు కన్నీరు గార్చిరి.

మంచములోనున్న సిద్ధనామాత్యుఁడు కుమారుని వీరమరణవార్త వినినంతన యానందబాష్పములు విడుచుచుఁ బరలోక మలంకరించెను. ఆయన తల్లియగు ప్రోలమాంబ కుమారుని శిరము ముద్దాడి యిప్పటికి వీరమాత ననిపించుకొంటినని ప్రాణములు విడిచెను. చానమ్మ భర్తతల నొక కాష్ఠమునందుంచి తానును నందుఁజొచ్చి సర్వజన ప్రశంసాపాత్రురాలై కీర్తివహించెను. ఖడ్గతిక్కన భౌతికస్వరూప మేనాఁడో నశించినది. చరిత్రాభిరతులు నుత్సాహశాలురునగు నాంధ్రయువక హృదయములం దామహావీరుని తేజము నేఁటికిఁ బ్రకాశించుచున్నది. ఈవీరునిజన్మకాలము తెలియదుగాని క్రీ. శ. ౧౨౦౦-౧౨౬౦ వఱకున్న తిక్కనసోమయాజికి సమకాలికుఁడును, సోదరుఁడును గాన నించుమించుగా నాకాలముననే యున్నటుల

విశ్వసింపవచ్చును. స్వామిభక్తిపరాయణతయందును, శూరత్వమునందును నీవీరవతంసుఁడు ఆంధ్ర వీరసందోహమునందవతంసప్రాయుఁడై యున్నాఁడు. ఆంధ్రుల పునరభ్యుదయమున కీవీరుని సంకల్పము దోహద మొసంగుఁగాక.

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి.

మన కథానాయకుఁడగు ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి క్షత్రియ వంశజుఁడు. వీరాధివీరుఁడగు నీరాజసింహుని చరిత్రము తెలిసికొనుటకు ముందీయన పూర్వులను గుఱించి తెలిసికొనుట యావశ్యకము. తొలుత కళ్యాణపురరాజులగు పశ్చిమచాళుక్యులకడ దండనాయకుఁడుగ నున్న ప్రోలరాజను వీరుఁడు తద్రాజ్యపతనానంతరము హనుమకొండ రాజధానిగ జేసికొని స్వతంత్రపతాకము స్థాపించి యాంధ్రదేశములోఁ జాలభాగము తన పరిపాలనమునఁ జేర్చుకొనెను. ఈనరపాలుని పుత్రుఁడగు రుద్రదేవుఁడు పితృసంపాదితమగు రాజ్యమును మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను. ఈ నరపాలుఁడు శిల్పములకు లలితకళయగు కవితకుఁ గూడ నభివృద్ధి మార్గముల నన్వేషించెను. ఈయన యనంతరము ఇతని తమ్ముఁడగు మహాదేవరాయల పుత్రుఁడు గణపతిదేవుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఈనృపుని కాలమునాఁటికి ఓరుగల్లుకోట పూర్తి

యయ్యెను. తన సామ్రాజ్యము నీతఁ డోరుగల్లులో స్థాపించి చాళుక్యులను చోళులను జయించి యభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను. పుత్రసంతానము లేకపోవుటచే నీయనపుత్రి రుద్రమదేవి రాజ్యమునకు వచ్చి చిరకాలము మహోత్తరముగ నాంధ్ర సామ్రాజ్యమును బాలించెను. పితృ దత్తమగు రాజ్యము నీయమ విస్తరింపఁజేసి తిరుగఁబడిన రాజులఁ బిలుకుమార్చి యాంధ్రజాతియం దంతర్హితమైన పరాక్రమము నీయమ యొక్కమాఱు బ్రజ్వలింపజేసెను. ఈయమకుఁ బురుషసంతతి లేదు. ముమ్మడమ్మ, రుయ్యమ్మయను నిరువురు కుమార్తెలు గలరు. ముమ్మడమ్మను చాళుక్యాన్వయుఁడగు వీరభద్రరాజు, రుయ్యమ్మను ఇందులూరి అన్నభూపతియుఁ బెండ్లాడిరి. అల్లుండ్లిరువురు ప్రత్యేక మండలాధిపతులైనను రుద్రమదేవికిఁ గుడి భుజములవలె నుండి సంగరములం దాయమకు సాయపడుచు విజయలక్ష్మిని గనుసన్నలలో నుంచిరి. రుద్రమదేవి తనపుత్రికలకుఁ బుత్రసంతానము గలిగెనేని వారికి రాజ్యము స్వాధీనము జేసి కృతార్థురాలు గావలెనని సంకల్పించెను. పెక్కువ్రతములు గావించెను. ఎన్నియో యాలయములు గట్టించెను. కానవచ్చిన దేవరలకెల్లఁ దాను మ్రొక్కి కుమార్తెలచే మ్రొక్కించెను. అయినవోలు మైలారుదేవరకు, కొలనుపాక సోమనాథునకు వేములవాడ రాజేశ్వరునకు, మొగిలిచర్ల ఏకవీరాదేవికి మహోత్సవములఁ జేయించెను. దైవానుగ్రహమున ముమ్మడమ్మ గర్భ

వతి యయ్యెను. ప్రజ లీశుభవార్తవిని యుత్సవము లొనర్చిరి. శాలివాహనశకము......ఆనంద నామ సంవత్సర చైత్రశుద్ధ పంచమి గురువారము బ్రాహ్మీముహూర్తమందు సూర్యుడు, అంగారకుండు, బుధుడు, బృహస్పతి, యుచ్చస్థానమునను, శని స్వక్షేత్రమున నున్న శుభసమయమున నొకబాలుం డుదయించెను.

ఓరుగల్లునగరమున నానాం డొనరింపంబడిన వేడుకలకు మితములేదు. పురమంతయు నలంకరింపంబడెను. ఆలయములన్నింటియందు మహోత్సవములు జగన్మోహనముగా జరుపంబడెను. మంగళవాద్యము లెడతెగక మ్రోయింపంబడెను. రుద్రమదేవి నామకరణోత్సవము మహావైభవముగ నెరవేర్చం జేసి ప్రధానమంత్రి యగు శివదేవయ్య యనుమతిచే నాబాలునకు శ్రీమన్మహారాజ వీరప్రతాప రుద్రదేవచక్రవర్తియని నామకరణ మొనరించెను. శుక్లపక్షచంద్రునివలె నాబాలుం డభివృద్ధి నొంది బాల్యమునందె ధనుర్విద్యయు, వ్యాయామవిద్యయు, సంస్కృతాంధ్రములు, రాజనీతియు గురువులకడ నభ్యసించి ముత్తవయగు రుద్రమదేవితో రాజసభామందిరమున నాసీనుండై పరిపాలనావిధానమునుగూడం బసితనముననె నేర్చుకొనెను.

రుద్రమదేవి తనవార్ధకమున మనుమండగు ప్రతాపరుద్రదేవునకుం బట్టాభిషేకము జేయసంకల్పించెను. ఈశుభసంకల్పము వినినంతన ప్రతాపరుద్రుండు పట్టాభిషేకానంతరము విశ్రాంతి

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి

చాలదని తనమంత్రిని సైన్యమును వెంటఁగొని యొకమాఱు విజయయాత్రకు వెడలి పలువురు స్వతంత్రరాజులను సామంతులుఁగాఁగొని కొన్నిచోటుల జయస్తంభముల స్థాపించి నియమితకాలమునకు రాజధాని చేరెను. ఓరుగల్లునగరము మిక్కిలి రమణీయముగా నలంకరింపఁబడెను. స్వయంభూదేవాలయమునందును, జెన్నకేశవాలయమునందును మహోత్సవములు జరుపఁబడెను. జరుపఁబడిన వేడుకలకు మితములేదు. మంగళవాద్యములచే భూనభోంతరములు మాఱుమోగెను. వివిధ పాత్రములతోఁ బుణ్యనదులనుండి తెచ్చిన శుద్ధోదకముచేఁ బ్రతాపరుద్రచక్రవర్తిని బట్టాభిషిక్తుని గావించిరి. ప్రజల యుత్సాహము మేరమీఱెను. రుద్రదేవి యాశుభావసరము బురస్కరించుకొని యుద్యోగులందఱకు సత్కృతు లొనరించెను.

ప్రతాపరుద్రుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చిన కొత్తలో కొందఱాతని నిరాకరించి కప్పములొసంగుటమానిరి. కొందఱు స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకుఁ గుట్రలు చేయసాగిరి. మనుమగండగోపాలుఁడు, అంబయదేవమహారాజు, త్రిపురారిదేవుఁడు లోనగు నెల్లూరు మండలపాలకులు తిరుగఁబడిరి. ప్రతాపరుద్రుఁడు తనసైన్యమునంపి మనుమగండగోపాలునిఁ దెగటార్పించి రాజ్యమున శాంతి స్థాపింపఁజేసెను. అంబయదేవ త్రిపురారి దేవాదులు తమంతతాము లోఁబడిరి. ప్రతాపరుద్రుఁడు స్వాతంత్ర్యము ప్రకటించుటకు యత్నించుచున్న పాండ్య చోళ

కేరళ దేశాధిపతుల జయింపనెంచి కోటలు కొత్తళములు బాగుచేయించి సైన్యమును మిగుల వృద్ధికిఁదెచ్చెను. ఆ తరుణమున దేవగిరిదుర్గమున యాదవవంశజుఁడగు రామదేవుఁడు పాలించుచుండెను. ఇతఁడు భోగలాలసుఁడై కాలము గడుపుచు రాజ్యవ్యవహారములలో నంతగ జోక్యము పుచ్చుకొనకుండెను. ప్రతాపరుద్రుని త్రిలింగసామ్రాజ్యము మహోన్నత దశలోనుండుటచే నుత్తరహిందూస్థానమును బాలించు మహమ్మదీయ నృపాలురకు దేవగిరిని లోఁగొని యాంధ్రసామ్రాజ్యమును హరింపవలెనను కోర్కె జనించెను.

ఢిల్లీ సామ్రాజ్యమును జలాయుద్దీను ఫిరోజు పాలించు కాలమున అల్లాఉద్దీను అపరిమితసైన్య సహాయముతో నొకమాఱు దండయాత్రకరుదెంచి దేవగిరిని ముట్టడించి జయించి రామదేవునివలనఁ గొంతధనము, అమూల్యరత్నములు, బంగారము గైకొని సామంతునిజేసికొని వెనుకకు మఱలెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్యముగొప్పతన మపు డితఁడు వినెనుగాని సైన్యమలసియుండుటచే ముందునకేఁగ మానెను.

అల్లాఉద్దీను తన మేనమామయగు జలాలుద్దీను ఫిరోజును జంపి తాను క్రీ. శ ౧౨౯౬ లోఁ బ్రభువయ్యెను. ఇతఁడు ఓరుగల్లు రాజ్యమును జయింపనెంచి సైనికబలమును ఆయుధసామగ్రిని మిగుల నభివృద్ధిపరచి క్రీ. ౧౩౦౩ లో మల్లిక్ నాయబ్ కాఫూరనువాని సేనాధిపతిగ నొనర్చి పంపెను. మల్లిక్ నాయబ్

కాఫూరు పదివేల గుఱ్ఱపుదళము నలుబదివేల సైనికులతో బయలుదేరి దేవగిరి చేరి యంతకుమున్న యాంకితుఁడైన రామదేవునియొద్ద సాహాయ్యములఁ గైకొని ఆంధ్రనగరము మీఁదికిఁ బయలు వెడలెను. ఈవార్త ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు వినినంతనె యవనసైన్యమునకుఁ బరాభవము సులభముగఁ జేయవచ్చునని పాండ్య చోళ కేరళ దేశములపైకిఁ బోవ సర్వసిద్ధముగా నున్న మూర్త్యయసైన్యమునకుఁ దన తమ్ముఁడగు అన్నమదేవుని యధ్యక్షుని గావించి యెదిరింపఁబంపెను. పురవరి మహాసేనాయకుఁడు, సాహిణిమారుఁడు, మేచయనాయకుఁడు బెండపూడి అన్నయమంత్రి, [illegible]నాయకుఁడు లోనగు మహావీరులకు గొంత బలము నొసంగి తాను గోదావరీతీరమువలన యవనసైన్యము నెదిరింపనేఁగెను. ఆంధ్రసైనికులు మహమ్మదీయ సైన్యమును గోదావరి దాఁటకుండఁ బెక్కువిధముల నరికట్టిరి. పడవలలో వచ్చు సైనికులను సుడిగుండములలోఁ గూలఁద్రోసిరి. పడవల బగులఁగొట్టిరి. ప్రాణములకుఁ దెగించి హతశేషులగు యవన సైనికులు గోదావరి దాటి యీవలకు వచ్చినంతనె ఆంధ్రమహమ్మదీయ సైన్యములకు మహాసమరము జరిగెను. ఆంధ్రవీరులు మొక్కవోని పరాక్రమమున ముందున కుఱికి యవన సైన్యము నంతయుఁ జిందరవందర గావించి రణరంగమునంతయుఁ బ్రతిపక్ష రక్తప్రవాహములతో నించిరి. ప్రాణముల మీఁది యాసతోఁ జెట్టునకొకరు గుట్టకొకరై యాయుధములు విడిచి మైమఱచి తురుష్కులు పారిపోయిరి. వెంటఁబడి యవన

సైన్యమును జెండాడి విజయలక్ష్మీద్వితీయుడై యాంధ్రసైనికు లేకశిలానగరముం జేరిరి. పరాభవదుఃఖముతో హతశేషమగు సైన్యమును సమకూర్చుకొని మల్లిక్ కాఫూరు ఢిల్లీకిం జేరెను.

రణమున జయించి సైన్యమును జెండాడి నగరమున కేతెంచిన యాంధ్రవీరులనందఱను బ్రతాపరుద్రచక్రవర్తి గౌరవించి యుచిత సత్కారములగావించి గౌరవించెను. ప్రజలు తమసామ్రాజ్యజయమున కానందించి వీరులకు హారతులొసంగి మహోత్సవము లొనరించి మృతవీరుల పొలికలనిలో స్మరణ చిహ్నముల నెలకొల్పిరి. ఏకశిలానగర రాజ్యమును గబళింప నెంచిన త్రిపురాంతకుఁడు అంబయదేవుఁడు ప్రతాపరుద్రుని వంచింప నిదియ తరుణమని యోరుగంటికోటపైకి వచ్చిరి. సోమయగన్నవీరుఁ డపరిమిత సైన్యబలముతో వారి నెదిరించి సైన్యసహితముగఁ దునుమాడి వారిరాజ్యము నాంధ్రసామ్రాజ్యములోఁ గలిపివేసెను. యవనసైన్యము ఢిల్లీకేఁగినది మొదలు అల్లాఉద్దీను ఆంధ్రసామ్రాజ్యమును హరింపనైతినే యనిమిగుల నాందోళనపడి యచిరకాలమున మఱల దండయాత్రకేఁగ నిశ్చయించి సైనికబలమునభివృద్ధిఁ జేయుచుండెను. అపుడు దేవగిరిని ఢిల్లీకంకితుఁడై పాలించు మహారాష్ట్రుడగు రామదేవుఁడనునామాంతరముగల రామచంద్రదేవుఁడు స్వసామ్రాజ్యమునకుఁ బన్నునొసంగమానెను. అల్లాఉద్దీను రెండవదండయాత్ర కాంధ్రదేశముమీఁదికి మల్లికాఫూరును బంపెను. అతఁడు తొలుత దేవ

గిరిని ముట్టడించి రామచంద్రదేవునిబంధించి ఢిల్లీకిఁ బంపి యచటి బలము నంతయును హరించి ఏకశిలానగరముమీఁదికి నాడి వెడలెను. కాని తీరని పరాజయము నొంది యవన సైనికులు చిందరవందరయై బ్రతుకు జీవుఁడాయని ఇంటిమొగంబట్టిరి. పరుష స్వభావముతో నీయవన సైనికులు ఆంధ్రదేశమునఁ బ్రవేశించునప్పుడును బారిపోవునప్పుడును గూడ ఆలయముల రూపుమాపి నగరములను గాల్చి దీనుల హింసించి ప్రజాపీడ సమకూర్చిరి. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమంతయు యవన దురంతములచేఁ గల్లోలమై క్షోభనొందెను. నష్టపడిన ప్రజలందఱకుఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు బొక్కసమునుండి ధనము తెప్పించి యొసంగి వారి యాపత్తులఁ జాలవఱకు నివారించెను.

క్రీ. శ. ౧౩౧౯ సంవత్సరమున అల్లాఉద్దీను మూఁడవ పర్యాయము ఆంధ్రసామ్రాజ్యమును జయించుటకుఁ మల్లికాఫూరు, ఖ్వాజాహాజీయను వారల యుధ్యక్షతక్రింద నపరిమిత సైన్యమును నొసంగి పంపెను. దేవగిరిచెంత నెట్టిప్రతిఘటనము లేకుంటచే యవనసైన్య మాకస్మికముగ ఇందూరు మీఁదుగా వచ్చుచుండ స్వామిభక్తపరాయణులగు సైనికు లెదిరించి వీరమరణమొందిరి. మహమ్మదీయులు సిరిపురదుర్గమును ముట్టడించిరి. దుర్గపాలకుఁడగు వాణీకవిదేవుఁడు భయంకరసంగ్రామ మొనరించి యవనసైనికులయాగ్నేయాస్త్రములకు గుఱియై అవరోధకాంతలతోఁగూడ దగ్ధమయ్యెను. అతని సోదరుఁడు,

సర్వవైభవ సంపన్నమగు దుర్గము మహమ్మదీయులకు స్వాధీనమయ్యెను. అనంతరము సముద్రమువలెఁ బొంగి పొరలివచ్చు యవనసైన్యమును సూనార్పాలు దుర్గమువద్ద నాంధ్రు లెదిరించిరి. ఉభయపక్షముల వారికి భయంకర సంగరము జరిగెను. దురదృష్టవశమున నాంధ్రు లోడిరి. మహమ్మదీయ సైన్యము ఆంధ్రనగరము ముట్టడింపవచ్చు వార్తవిని ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు శూరులనందఱఁ బిలువనంపి చాఁపకూడుఁగుడిచి, యుచితరీతి సత్కరించి ప్రతిపక్షుల నెదిరింపఁ బంపెను.

ఆంధ్రసైనికు లప్రతిమాన పరాక్రమముతో యవన సైన్యము నెదిరించిరి. మహమ్మదీయులు పట్టుదలతో నిలిచి యాంధ్రనగర దుర్గముల కన్నింటికి శతఘ్నులు బాగుచేసి కాల్చసాగిరి. ఓరుగల్లుకోట కన్నివైపుల యవనసైనికులు మూఁగి లోనికేటులఁ బ్రవేశింపవలయునో తోఁచక కలవరపడుచుండిరి. చుట్టును పుట్టకోటయు దానిచుట్టు మిగుల విశాలమగు నగాధజలపూరిత పరిఘయు నుంటచే మహమ్మదీయులు ముందునకుఁబోవ జంకిరి. కోటగోడపైనున్న వీరులు పరిఘలోఁ గాలుంచిన వీరుని నుంచినటుల ఖండింపఁదొడంగిరి. ఇట్లు నెలలకొలఁది గడచెను. ఆంధ్రనగరము యవనులకు సాధ్యము కాదయ్యెను. ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు శైవమత పక్షపాతియని భావించి యా నృపాలుని ద్వేషించు జైనాచార్యులు కొందఱు రహస్యముగ మహమ్మదీయులఁగలసికొని కోటయాకృతి యంతయుఁ దెలిపిరి.

ఆకస్మికముగ నున్నటులుండి యవనులు ఏనుఁగుల సహాయముతో నగడ్డదాటి యర్ధరాత్రిమున మంటికోటనెక్కి లోనున్నపౌరులను సైనికులను హింసింపఁ దొడంగిరి. తెల్లవారువఱకు ఱాతికోటవఱకు మహమ్మదీయ సైన్యములు వచ్చెను. అగడ్త వారి నాటంకపఱచెను. అగడ్త పూడ్వసాగిరి. పైనుండి యాంధ్రసైనికులు ఆగ్నేయాస్త్రములు, ఆయుధవర్షము గురిపించి యవనదళము జెండాడుచుండిరి. తగనిపట్టుదలతో యవనవీరులు ఱాతికోటకు బగ్గము వేసి ప్రాఁకుచుండిరి. ప్రతాపరుద్రదేవుఁ డీవార్త నాలించి యిఁక విజయము దుర్లభ మని తలంచి యాంధ్రుల దురదృష్టమునకుఁ గాలమే కారణమని సంధికియ్యకొనెను. మధ్యవర్తులు సంధికి రాయబారములనడిపిరి. ప్రతాపరుద్రుఁడు ౩౧౨ ఏనుఁగులు, ౨౦,౦౦౦ గుఱ్ఱములు ౯౬,౦౦౦ మణుగుల బంగారము, పెట్టెఁడు రత్నములు నొసంగి ఢిల్లీసామ్రాజ్యమునకుఁ బన్నుకట్టుట కొప్పుకొనెను. మల్లికాఫూరు జయమును గడించి ౧౩౧౦సం॥ మార్చి ౧౯ వ తేదిని ఢిల్లీ సామ్రాజ్యాభిముఖుఁడై హతశేషసైన్యముతో వెడలిపోయెను.

ఓరుగల్లురాజ్యమును మహమ్మదీయులు ముట్టడించిరనియుఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు సంధికియ్యకొనెననియు విన్నంతనె సామంతులలోఁ బెక్కండ్రుతిరుగఁబడి కప్పములీయవద్దనినిశ్చయించిరి. కాంచీపురపాలకుఁడు స్వతంత్రతఁ బ్రకటింపఁ బ్రతాపరుద్రు

ని సేనానాయకుఁడును రేచర్ల గోత్రుడునునగు ఎఱ్ఱదాచానాయ
కుఁడు కాంచీపురరాజ్యము కాకతీయులవశము గావించెను.
కులశేఖరవర్మ తరువాత కాంచీరాజ్యమును హరింప ముప్పడి
నాయకుఁడేఁగి యాతనిజయించి తెలుఁగు చోడులలో నొకఁ
డగు మానవీరుని సింహాసనమునఁ జేర్చెను. చిన్నచిన్న రాజ్య
ములు గూడఁ దిరుగఁబడుట చూచి స్వయముగా దండయాత్ర
చేయకున్న వీలుగాదని దుర్గరక్షణమునకు వలయు బలమును
ఆంధ్రనగరమునందుంచి యపరిమిత బలముతోఁ బ్రతాపరుద్ర
చక్రవర్తి దండయాత్రకు బయలుదేరి పాండ్య, కొంకణ,
తెంకణ, మలయాళాది పశ్చిమదేశాధీశ్వరుల నంకితులుగఁ
జేసికొని పుణ్యక్షేత్రముల దర్శించి మాణి మాన్యాదికము
లొసంగి ఓరుగల్లు చేరెను. పూర్వముకంటె దృఢతరముగ
దుర్గమును బాగుచేయించి కందకమును విశాలముచేయించి
యాంధ్రనగరమును శత్రుజనాభేద్య మొనర్చెను. శైవమ
తాభిమానియై బ్రాహ్మణోత్తములకు బెక్కు వృత్తులనొసంగి
కవుల బహూకరించి యుత్తమకావ్యముల రచింపఁ బ్రోత్స
హించి తటాకముల నభివృద్ధిపఱచి రాజ్యము రామరాజ్యము
గావించెను. నాఁడు నిర్మింపఁబడిన కాకతమ్మబావి, శోభనాల
బావి, సవతులబావి, గడియారములబావి, ఖుషిమహాలు, ఏక
శిలామహాలు లోనగు కట్టడము లాంధ్రవీరుల శిల్పిప్రశస్తికిఁ
దార్కాణముగ నేఁటి కలరారుచు నత్రపర్వముగ నున్నవి.
కేశవాలయము, స్వయంభూదేవాలయము మిగుల వైభవో

పేతములుగ నుత్సవములచే నలరారుచుండెను. కొలది కాలములో ఆంధ్రసామ్రాజ్యము మహోన్నతదశకు వచ్చెను.

ఇంతలో ఢిల్లీరాజ్యమునఁ బెక్కువిప్లవములు జరిగెను. అల్లాఉద్దీను గతించెను. ఢిల్లీసామ్రాజ్యసామంతులు తిరుగఁబడిరి దేవగిరియాదవులు స్వతంత్రులైరి. ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి గూడ పన్నుకట్టుట మానికొనెను. మల్లికాఫూరు సింహాసన మెక్క విశ్వప్రయత్నముగావించెను. ఆతని వధించిరి. తరువాత ముబారకు అనుపేరుగల అల్లాఉద్దీను రాజ్యమునకు వచ్చి దేవగిరి మీఁదికి దండయాత్రకేఁగి దుర్గాధిపతియగు హరిపాలదేవు నోడించి రాజ్యమధ్యమున బ్రతికియుండఁగ మిగుల క్రూరముగ నతని మేనితోలొలిపించెను. ముబారకు రాజ్యమునకుఁ జేరఁగనే ఖుస్రూఅను సేనాధిపతి వానిని జంపించి తాను రాజయ్యెను. తరువాత నైదు మాసములకు ఘాజీబేగుతుగ్లక్ ఖుస్రూను సంగరరంగమున జంపి ఘియాజుద్దీను తుగ్లక్ అను పేరుతో క్రీ. శ. ౧౩౨౧ అగష్టు ౨౨ తేదిని ఢిల్లీసామ్రాజ్యమునకు రాజయ్యెను. ఇతఁడు రాజనీతివిదుఁడగుటచే నలువైపుల నుండి శత్రుసైన్యములు రాకుండ కట్టుదిట్టములు చేయించెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు పూర్వవైరము పురస్కరించుకొని ఢిల్లీ సామ్రాజ్యమును మ్రింగివేయునేమో యను భయమాతని హృదయమును దహించివేయుచుండెను.

తుగ్లక్ తన కుమారుఁడగు అలూఫుఖానునకు అపరిమితమగు సైన్యమును సహాయముగ నొసంగి యాంధ్రసామ్రాజ్యమును ముట్టడింపఁబంపెను. ఇది నాలుగవ ముట్టడి. ప్రతాపరుద్రుఁడీ వార్త విన్నంతనె సమీపదుర్గములందున్న సైన్యమును సేనాధిపతులను రప్పించి రాతికోటలోని ప్రతిదుర్గమునకునొక్క వెలమవీరుని గొంత సైన్యమును గాపుంచి ద్వారములన్నింటినిండ వీరాధివీరులగు సైనికులనుంచి తేరాల బచ్చిరెడ్డి, కొలిపాక సిద్దయ్య శ్రీరంగము దేవుఁడు, మహాదేవనాయకుఁడు, గన్నయ్య సేనాని, కుమారరుద్రదేవుఁడు లోనగుమహావీరులు నవలక్షసైనికులతో నాంధ్రసామ్రాజ్యము సంరక్షించుటయో సంఘమరణమొందుటయో కర్తవ్యమని రణమునకుఁదలఁపడిరి. రాచర్లవద్ద విడిసినయవనసైన్యము ముందునకువచ్చెను. మహాత్ముఁడగుశివదేవయ్య వీరచందనమువిభూతి గైకొని వీరులందఱను నాశీర్వదించి తిలకము మొగమునిండ, గందము మేనఁబూసి రణమున కంపెను. అద్వితీయపరాక్రమముతో నాంధ్రులుపోరాడిరి. రాజ్యమునందున్న ప్రతిపౌరుఁడు రణమునఁ బాల్గొనెను. చుట్టుపట్టునగరముల వారందఱు పగతుర సైన్యము ననేకవిధములఁ జెండాడిరి. కడకు మహమ్మదీయసైన్యము సంపూర్ణముగ నాశనమయ్యెను. సరదారులు పలువురు మరణించిరి. యుద్ధోపకరణములన్నియునూడలాగికొని ఆంధ్రవీరులు మహమ్మదీయుల గోదావరితీరముదనుక బాఱఁదోలిరి. అలూఫుఖాను మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళముతో ఢిల్లీచేరి తన పరాజయ కథయంతయుఁ దండ్రికి నివేదించెను.

సుల్తాను, చుట్టుపట్టులనున్న చందేరీ, బూందాపూర్, మాళవ దేశములనుండి తత్క్షణమె యసంఖ్యాక సైన్యమును రప్పించి యలూఘ్‌ఖానున కొసంగి త్రిలింగసామ్రాజ్యమును హరించి రాజును బంధించిగాని నాయొద్దకు రావద్దని పంపెను. యవన సైన్యము రాత్రులు నడవితోవలఁ బయనము చేసి ఆకస్మికముగా నోరుగల్లుకోటమీఁదఁబడి నిర్భయముగా నసహాయముగానున్న ద్వార రక్షక సైన్యమును దెగటార్చి లోనికిఁ జొచ్చెను. యుద్ధముముగిసి రెండు నెలలైన గాలేదు. ఇంతలో యవనులవలన నెట్టి యుపద్రవముండదని వీరులకు విశ్రాంతి నొసంగి ప్రతాపరుద్రుఁడు పరిమితబలముతో నగరమధ్యము నందలి మహాసౌధముననుండెను. యవనసైన్యము రాతికోటకు ఫిరంగులు బారుపెట్టికాల్చుట లాంధ్రసైనికులు విని నివ్వెఱపోయిలేచి దుర్గరక్షణమునకుఁ బూనుకొనిరి. యవనసైనికులుకోట వెలిద్వారములన్నిటిని మూయించి క్రొత్తసైన్యము నగరము జేరకుండ కట్టుదిట్టము చేసి రాతికోట బగులఁగొట్టనారంభించిరి. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యేనుఁగునెక్కి సైనికులఁబురికొల్పుచు బ్రతిపక్ష సైన్యమును బంచబంగాళము చేయించుచుండెను. ఆంధ్రసైనికులు పరాజయమందుచుండిరి. ప్రతాపరుద్రుఁ డీవిపరీత పరిస్థితులఁగాంచి స్వయంభూదేవాలయమున కేఁగి జ్యోతిర్లింగమును సందర్శించిన నది ప్రకాశవంతముగ గోచరింపదయ్యె. పద్మాక్షియాలయమున కేఁగి యాయుధములటనిడి నమస్కరింప

బోవ నాయుధములు సర్వాకారముదాల్చి గుహలోనికిఁబోయెను. ఈపరిస్థితులు అపశకునములుగ నెంచి ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు జయముపై నాసవీడి ఖడ్గముపుచ్చుకొని మహమ్మదీయ సైన్యముపైఁ దుమికెను. అల్లాఫుఖాను ప్రతాపరుద్రుని బంధించి రహస్యముగాఁ దనశిబిరమునఁ జేర్పించెను. రాజింక యుద్ధము చేయుచున్నాఁడని సైనికులు ఘోరముగఁ బోరాడుచుండిరి. అల్లాఫుఖాను ఆరాత్రినుండియే సైన్యముతో ప్రతాపరుద్రుని ఢిల్లీకిఁ బంపెను. ఎటులో నీవార్త ఓరుగల్లునగరమునందంతటను బ్రాఁకెను. ఆంధ్రభటులు రాజునువిడిపింప శిబిరముల కడకుఱికి భయంకరసమరము చేయుచుండ మహమ్మదీయ సైనికులు కోటలు బగులఁగొట్టి ఆలయములఁ గూలఁద్రోచి రాజమందిరము అంగడి వీధులుదోచి ఢిల్లీత్రోవఁబట్టిరి. మహమ్మదీయ శిబిరములందుఁ దమరాజు లేకుండుటకు వగచి ఢిల్లీకిఁ గొనిపోవుచుండిరేమో త్రోవలో నడ్డగించి రాజును విడిపింతమని యువసైనికులు పోయినత్రోవనుబట్టి యాంధ్రులు రామగిరియొద్ద ప్రతిపక్ష సైన్యమును గలసికొని ఘోరసంగరమునకుఁ దలఁపడిరి. ఆంధ్ర సైనికులు రాజును విడిపించుటకుఁ బోవుచున్నారని విని ఓరుగల్లు ముట్టడించు మహమ్మదీయ సైనికులు రామగిరివద్ద తమసైన్యములను గలిసికొని ఆంధ్రసైనికులతోఁ బోరుచుండ యుక్తిశాలియగు నొక మహమ్మదీయ సేనాని కొంత పరిజనముతో రాజు నీసంరంభములో గోదావరి దాటించెను. ఆంధ్రసైనికులు

యవనసైన్యమును జెండాడి పరిశీలింప రాజు కనఁబడఁడయ్యెను. దురదృష్టవశమున నాంధ్రులు పరాధీనులై యవనపాలనమున నున్న నిజనగరము చేరిరి. ఆంధ్రదేశ మద్వితీయవిక్రమముతోఁ బాలించి ఆంధ్రజాతికి శరణ్యుఁడైన ప్రతాపరుద్రుఁడు ౧౩౨౩ లో బంధీకృతుఁడయ్యెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు జీవగ్రాహిగఁ బట్టువడినందులకు ఢిల్లీనవాబు ఆఱుమాసము లుత్సవము జరిపెనఁట. ఢిల్లీ నవాబు దయదలఁచి విడిచిపెట్ట ప్రతాపరుద్రుఁడు కాళేశ్వరమునకు వచ్చి యటఁ గొంతకాల ముండి మరణించినటుల స్థానికచరిత్రము చెప్పుచున్నది. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునకు ముఖ్యస్థానమగు ఓరుగల్లు పూర్వవిభవమంతయు ప్రతాపరుద్రుఁడు బంధీకృతుఁ డగుటతోఁ దీరిపోయెను. నాటి సామ్రాజ్య చిహ్నము లనఁదగు శిలాద్వారములు, కూపములు, ఆలయములు, దుర్గద్వారములు, క్రీడాసరోవరములు స్మరణచిహ్నములవలె నేఁటికి జరిత్రాభిరతుల సంతాపాశ్రుసేచనముతోఁ దృష్టినొందుచు ఓరుగల్లుకోటలోఁ గనుపించుచున్నవి. ఆంధ్రసోదరులారా! హతశేషములగు చిహ్నముల గాంచియేని యానందింపరా ?

కృష్ణదేవరాయలు.

మహాశూరశిఖామణియు ఆంధ్రభాషాప్రియుఁడు నగు శ్రీకృష్ణదేవరాయల దివ్యనామము నెఱుఁగని యాంధ్రుఁ డుండఁడు. ఈ రాజతిలకుని జీవితచరిత్రము చెప్పుటకు ముందు విద్యానగర సామ్రాజ్య చరిత్ర మించుక చెప్పవలసియున్నది.

ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు బంధీకృతుఁడైనంతన సేనానాయకు లెవరిత్రోవను వారేఁగి చిన్న చిన్న రాజ్యములను స్థాపించిరి. ఆంధ్రనగరమున సుగంధ భాండాగారాధ్యక్షులుగా నున్న హరిహరరాయలు, బుక్కరాయలు, మాధవమంత్రితోఁ గలిసి యానెగొంది ప్రాంతములకు జనుదెంచిరి. శైలములమధ్య సురక్షితముగానున్న యొక ప్రదేశమునందు శా. శ ౧౨౫౮ ధాతసంవత్సర వైశాఖశుద్ధ పంచమి (క్రీ.శ. ౧౧౩౨) నాఁడు మాధవమంత్రి విద్యానగరమను పట్టణరాజము నిర్మించి హరిహరరాయలఁ బ్రభువుగను బుక్కరాయల యువరాజుగ నొనరించెను. నగరముచుట్టును ఏడు ప్రాకారములు నెలకొల్పఁబడెను. మాధవమంత్రి సన్యసించి మాధవ విద్యారణ్యు లను నామముతో శృంగేరి పీఠమున కధ్యక్షుఁ డయ్యెను. క్రమక్రమముగా విద్యానగర రాజ్యము మిగుల వృద్ధిలోనికి వచ్చి సుప్రసిద్ధమై యరిజనాభేద్యమై యొప్పెను.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు.

హరిహరరాయల, బుక్కరాయల యనంతరమున విద్యానగర రాజ్యమును రెండవహరిహరరాయలు, దేవరాయలు (రెండవ) దేవరాయలు, మల్లికార్జునరాయలు, విరూపాక్షరాయలు, (రెండవ) విరూపాక్షరాయలు పరిపాలించుచు వచ్చిరి. రెండవవిరూపాక్షరాయలు పరిపాలనమునందసమర్థుండును భోగలాలసుండు నగుటచే బ్రజ లీతని ద్వేషించిరి. ఏతద్రాజ్య దండనాథుండగు సాళ్వనరసింహరాయ లేపరిస్థితులు గమనించి రాజును వెడలనడంచి తాను విద్యానగరసంస్థాన ప్రభువై చిరకాలము పాలించెను. అతని యనంతరమున నిరువురు కుమారులొకరివెంట నొకరు రాజ్యమునకువచ్చి యకాలమరణమొందిరి. తరువాత విద్యానగర సామ్రాజ్యమునకు తుళువనరసరాజు పరిపాలకుండయ్యెను.

నరసరాజు తరువాత నతనికుమారుండు వీరనరసింహరాయలు కొంతకాలము విద్యానగరసంస్థానము పాలించి మరణించెను. అనంతరము శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు (క్రీ. శ ౧౫౦౯ ఫిబ్రవరి ౪ వ తేది) విద్యానగర సామ్రాజ్యమునకు పట్టాభిషిక్తుండయ్యెను. రాయలవద్ద తండ్రియగు నరసరాజు కాలమునుండి సుప్రసిద్ధుండై యున్న సాళువతిమ్మరసు మంత్రిగ నుండెను. తిమ్మరసు వయసునం బెద్దవాండును దనకు విద్యాగురువును రాజకీయ రహస్యవేత్తయు నగుటచే కృష్ణదేవరాయ లాయనయెడల మిగుల గౌరవబుద్ధిగలవాండై అప్పాజి

యని పిలుచువాఁడు. రాయలు రాజ్యమునకు వచ్చినపిదప విద్యానగరసామ్రాజ్యమును కృష్ణదేవరాయలు తన యసాధారణ ప్రజ్ఞాతిశయముచే మిక్కిలి విస్తర మొనరించెను. వీర నరసింహరాయలు విద్యానగరసామ్రాజ్యమును పాలించుకాలముననె కృష్ణదేవరాయలు పన్నులొసంగక తిరుగఁబడిన సామంతుల లోఁగొనుటకు దండయాత్రకు బయలుదేరి కర్ణాటకదేశమందలి ఉమ్మత్తూరు దుర్గమును మూఁడు మాసములు ముట్టడించి జయించెను. తరువాత కావేరీతీరమున నున్న సుప్రసిద్ధమగు శివసముద్ర దుర్గమును ముట్టడించి జయించెను. శ్రీరంగపట్టణమును జయించి తన ప్రతినిధి నచట నిలిపి కృష్ణదేవరాయ లనతికాలములో విద్యానగరమునకుఁ జేరెను. రాయల పరాక్రమజీవితము సుప్రసిద్ధ మగుటచేఁ బూర్వసామంతులలోఁ జాలమంది యెప్పటివలెఁ గప్పము లొసంగుచుండిరి. కొందఱు బాలుఁడగు కృష్ణదేవరాయలను పాటింపక సుంకమునీయ మానికొనిరి. అందులకై యపరిమిత సైన్యముతో విజయయాత్రలకేఁగి దేశమునంతయు స్వాధీనఁ పఱచికొన వలయునని సంకల్పించెను. ఈ సంకల్పమునకు దిమ్మరుసు మంత్రి పెక్కుభంగులఁ బ్రోత్సాహము గావించి నిజబలమును గోశాగారమును నభివృద్ధిపరచెను.

రాయలభార్యలలోఁ జిన్నాదేవియుఁ దిరుమలదేవియు సుప్రసిద్ధురాండ్రు. చిన్నమదేవి యేరాజపుత్రియో స్పష్టము

గాఁ దెలియదు. రాయల కీమెయెడల ననురాగము మెండు; ఈమె పేర నాగలాపురమను నొక పేటగట్టించి మనోహరమగు నొక రాజవీధినందు నెలకొల్పెను. వివిధములగు సందులా వీధిలోఁ బెట్టించెను. ఆవీథులందలి యంగడుల సుంకము సంవత్సరమునకు నలువదిరెండువేల వరహాలను మించియున్నదని చరిత్రకారులు చెప్పుచున్నారు. శ్రీరంగపట్టణాధీశుఁడగు వీరశ్యామరాయల పుత్రికారత్నమగు తిరుమలదేవి రాయల రెండవ భార్య. ఈయమ రాయల కనుకూలవతియుఁ బ్రేమాస్పదయునై యుండెను.

కృష్ణదేవరాయలు సామ్రాజ్యమునకు వచ్చినది మొదలుఁ అభివృద్ధిమార్గముల నన్వేషించుచు జుట్టుపక్కల బలవంతులై యున్న యవనులను బరాభూతులఁ జేయ యత్నించుచుండెను. సామంతప్రభువులు ప్రతిసంవత్సరము సుంకమునొసంగుటె గాక యవసరమైనపుడు కొంతసైన్యము నొసంగునటులఁ గట్టడి గావించెను. తనస్వాధీనములోనికిఁ గ్రొత్తగావచ్చిన దుర్గములకు నధికారుల నియోగించి వారిచే సైనికబలమును అభివృద్ధి చేయించుటయేగాక తానుగూడ ధనము విరివిగా వెచ్చబెట్టి అశ్వికబలమును గజబలమును పదాతిసైన్యమును మిక్కిలి యభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చి బొక్కసము ధనముతో నింపివేసెను. ఆకాలమున రాయల సైన్యము అసంఖ్యాకము అపరిమితముగ నుంటచే సాటిరాజులందఱును అరచేతిలోఁ బ్రాణములుంచుకొని సింహాము

వలె విజయనగరప్రభువు తమపై నెప్పుడుపడునో యనిభయపడు చుండిరి. అన్నిచోట్లం గలిసి విద్యానగరసామ్రాజ్య సైన్యము పదిలక్షలకు మించియుండెను. ఈ సైన్యములోఁ గొంతయు, ముప్పది యారువేలమంది యాశ్వికులు, ఏడెనిమిది వందల మంది గజసైన్యపాలకులు విద్యానగరమును నిరంతరము గాచు చుండిరి. పరరాజ్యములందలి రహస్యములను గుర్తించి వచ్చు టకు నేర్పరులగు చారులు నియోజింపఁబడిరి.

కృష్ణదేవరాయలు రాజ్యమునకు వచ్చిన క్రొత్తలోఁ గొంత కాలము విద్యావినోదములతోఁ గడపుచుండెను. ఆయన స్వయముగఁ గర్ణాటాంధ్ర సంస్కృతాది భాషలలోఁ బండితుఁ డును గవియు నగుటచే నానాభాషలలో సుప్రసిద్ధులగు పండితుల గౌరవించి వారిచే గ్రంథముల రచింపఁజేసి సార స్వత మాధుర్యము చవిజూచుచుండెను. రాయల కభిమాన భాష ఆంధ్రము. ఆంధ్రభాషలోఁ గవితచెప్పు సుప్రసిద్ధకవుల నందఱను బిలువనంపి సత్కరించుటయే గాక తన యాస్థానము నందు అల్లసానిపెద్దన్న, ముక్కుతిమ్మన్న, మాదయగారి మల్లన తెనాలి రామలింగకవి, ధూర్జటి, అయ్యలరాజు రామభ ద్రుఁడు, భట్టుమూర్తి, పింగళిసూరన యను కవులను అష్ట దిగ్గజము లనుపేరుతో నుంచుకొని వారిచేఁ జిత్రవిచిత్ర కావ్యములు రచింపఁ జేసి సంతోషముగఁ గాలము గడపు చుండెను. ఇంతయైనఁ బ్రమత్తుఁడుగాక సామ్రాజ్య క్షేమము

నకుఁ బాటుపడుచుఁ దిమ్మరుసు మంత్రి యనుష్ఠానోపాన సైనికబలమును వృద్ధిచేసి తిరుగఁబడిన రాజుల వృత్తాంతములు చారులముఖమున గుర్తెఱింగి దండయాత్రలకు బలము సిద్ధపఱచుచుండెను. ద్రవిడదేశము నంతటికి ముగ్గురు ప్రతినిధులు నియమింపబడిరి. వారు సామంతులనుండి మూఁడుకోట్ల ద్రవ్యము సంవత్సరమునకుఁ బోగుచేసి పంపుచుండిరి.

ఇట్లు కృష్ణదేవరాయలు రెండు సంవత్సరములు రాజధానియందుండి సైనికబలమును మిగుల నభివృద్ధిపఱచి దేశపరిస్థితులు విశాలదృష్టితో సూక్ష్మముగా పరికించెను. మహమ్మదీయ రాజ్యములు చీలికలుగఁ జీలి వానిలో నైకమత్యము లేకుండెను. దీనివలన మనకు వారిలో నపాయము కలుగదని నిశ్చయించెను. గజపతులు ఓఢ్రదేశమునుండి బయలువెడలి కృష్ణాగోదావరుల దాటి బలవంతములగు దుర్గముల నాక్రమించుకొనిరి. కొండవీటిదుర్గము, ఉదయగిరిదుర్గము, కనకగిరిదుర్గము గజపతుల స్వాధీనమునందుండెను. అటు ద్రవిడదేశమును ఉదయగిరియందుండియు, నిటు కర్ణాటదేశమును గొండవీటినుండియు రెంటికి సంబంధింపకయున్న పశ్చిమాంధ్రదేశమును (నిజాము రాష్ట్రమును) గొండవీటి దుర్గమునందుండియు జయించుటకు గజపతులు యత్నించుచుండిరి. కటకము మొదలు గోదావరివఱకుఁ గలదేశమంతయు గజపతులు ముందె యాక్రమించుకొనిరి. గజపతుల నిర్జింపకున్న నెప్పటికేని విద్యానగరసామ్రా

జ్యమున కపాయము వాటిల్లునని రాయ లూహించి తొలుత కొండవీటిని ముట్టడింప సంకల్పించెను. తిమ్మరుసుమంత్రి దూరము యోజించి గజపతులబలమంతయు ఉదయగిరియందున్నదిగాన నాదుర్గమునె తొలుత లోఁగొనవలయునని చెప్పెను. కృష్ణరాయ లియ్యకొని సంగర సన్నద్ధము చేయ నాజ్ఞాపించెను. గోవిందామాత్యునికి లక్షసైన్యమును స్వాధీనముచేసి విద్యానగరమును జాగరూకతతోఁ గాచియుండఁ గట్టడిఁజేసి, యొక శుభముహూర్తమున నాస్థానవిద్వాంసులతో నంతఃపుర జనములతో నసంఖ్యాకసైనిక సమూహములతో పూర్వదిగ్జైత్రయాత్రకు కృష్ణదేవరాయలు బయలుదేరెను.

క్షత్రియవంశభూషణులగు శ్రీరంగరాజు, నారపరాజు, ఇమ్మరాజును, బ్రాహ్మణవీరుఁడగు రాయసము కొండమరుసును కమ్మనాయకుఁడగు పెమ్మసాని లింగన్నను, వెలమవీరుఁడగు వెలుగోటి కుమారతిమ్మనాయకుని, పంటరెడ్డియగు గంగాధర రెడ్డిని సేనానాయకులఁ గావించి ఒక్కొక్కరి యధీనమున ముప్పదివేల కాల్బలము, నాలుగు గుఱ్ఱపుదళములు, ఇన్నూరు మదపుటేనుఁగులు నుంచి, తిమ్మరుసుమంత్రి యుచితవిధు లందఱకు నివేదించెను. సైనికబలము నలుగెలంకుల నడచుచుండ రాయలు మహోన్నత గజరాజము నెక్కి బ్రాహ్మణులస్వస్తి వాచకముల, కవుల రణగీతముల నాలించుచుఁ బ్రాగ్దిశాభిముఖుడై బయలుదేరి యచిరకాలమున నుదయగిరిఁ జేరెను.

కృష్ణదేవరాయలు తనదుర్గముమీఁదికి వచ్చెనని యుద
యగిరి పాలకుఁడగు తిరుమలకాంతరాయఁడు విని వెఱఁగంది
చేయునదిలేక యీవర్తమానము ప్రతాపరుద్రగజపతికి దెలియ
జేయఁ జారులనంపి పదివేల సైనికులను నాలుగువందలమంది
యాశ్వికులను దుర్గమునఁ జేర్చుకొని జాగరూకతతో సంరక్షించు
చుండెను. తిమ్మరుసు రాయలును సైన్యమును బారికొల్పి యుద
యగిరి దుర్గమును ముట్టడించిరి. కోటలోనున్న వీరులు గుహలో
నున్న సింగములవలెఁ బట్టువదల వదలక రాయలసైన్యముతో
నిలుకడగఁ బోరాడుచుండిరి. దుర్గములోని కాహారపదార్థములు
పోకుండ నరిగట్టినచో విరోధులు సులభముగా లోఁబడుదురని
రాయలసైనికులు దుర్గద్వారములన్నియుఁ దెఱువవీలులేనివిధ
మున గండశిలలతో మూసిరి. ఉదయగిరిదుర్గదుస్స్థితి విన్నంతనే
ప్రతాపరుద్రగజపతి లక్షసైనికులను కటకమునుండి తిరుమలకాం
తరాయలకుఁదోడ్పడి ఉదయగిరి కాపాడుటకు బంపెను. ఈవార్త
చారులవలన తిమ్మరుసుమంత్రి విని రాయసము కొండమరు
సయ్యను కొంత సైన్యమును ఉదయగిరి జయించుటకుఁ గృష్ణ
దేవరాయల యధీనమునందుంచి తాను వచ్చుచున్న సైన్యము
నకు నెదురుగా సైన్యసహితుఁడై యేఁగెను. ఉభయదళములకు
భయంకర సంగరము మార్గమధ్యమునందె జరిగెను. తిమ్మరుసు
మంత్రి యీసంగరమున మగ్నుఁడై యుంట గమనించి కృష్ణదేవ
రాయలు విద్యానగరమునుండి కొంతసైన్యము వచ్చుట కాజ్ఞా

పించి పదునెనిమిదిమాసము లేకధాటిగ నుదయగిరిని ముట్టడించెను. ఆహారాదులు తగ్గుటచేతను బలము నశించుటచేతను ఉదయగిరి దుర్గము రాయలకు సాధ్యమయ్యెను. వెంటనే సేనాధీశ్వరులు దుర్గమును బగులగొట్టిరి. కృష్ణదేవరాయలు పరిజనముతో దుర్గమునకేఁగి సేనాదికమును వశపఱచుకొని దుర్గపాలకుఁడగు తిరుమలకాంతరాయలఁ జెఱగొని రాయసము కొండమరుసయ్యను ఉదయగిరి రాజ్యమునకుఁ బ్రతినిధిగా నియోగించి హతశేషమగు బలముతో తిమ్మరసుమంత్రికి సహాయము బోయెను. ఇంతలో విద్యానగరమునుండి క్రొత్తసైన్యము వచ్చి రాయల సైన్యముతోఁ గలిసెను. కృష్ణదేవరాయలు తిమ్మరుసు మంత్రియు రెండుసంవత్సరములు గజపతిసైన్యముతోఁ బోరాడి విజయము గడించి యంతతోఁ దృప్తినొందక గజపతుల బలమునకాయువుపట్టుగానున్న కొండవీటిదుర్గమును బట్టుకొనుటకు బయలుదేరిరి.

ప్రతాపరుద్రగజపతి కుమారుఁడగు వీరభద్రగజపతి కొండవీటి దుర్గమును బాలించుచుండెను. అద్దంకి, వినుకొండ, బెల్లముకొండ, నాగార్జునకొండ, తంగెడ, కేతవరము దుర్గములు కొండవీటి దుర్గముక్రిందివె. ఉదయగిరిదుర్గము కృష్ణదేవరాయలు జయించిన వార్తవిని వీరభద్రగజపతి తన బలమునంతయు సమకూర్చి రాయలసైన్యము నెదిరింపఁ దలఁపడెను. రెండు పక్షముల వారికి భయంకర సమరము జరిగెను. గజ

పతుల సైన్యము చాలవఱకు నష్టపడెను. బయటనున్న ప్రాణములు దక్కవని వీరభద్ర గజపతి, వీరభద్రపాత్రుఁడు రాచూరి మల్లాఖానుఁడు, ఉద్దండఖానుఁడు, రాచిరాజు శ్రీనాథరాజు, లక్ష్మీపతిరాజు, జన్యామలక సవాపాత్రుఁడు బాలచంద్రమహాపాత్రుఁడు మున్నగు వీరులందఱు కొండవీటి దుర్గమునఁ జేరి తలదాచుకొనిరి. బహిరంగస్థలమున నున్న గజపతి సైన్యమును దరుముకొనుచు శ్రీకృష్ణదేవరాయలు అద్దంకి, వినుకొండ, బెల్లముకొండ, నాగార్జునకొండ, తంగెడ, కేతవరము లోనగు దుర్గములన్నిటిని స్వాధీనపఱచికొనెను.

క్రీ.శ. ౧౫౧౫ సంవత్సరము మార్చి నెలలో తిమ్మరుసు మంత్రి కొండవీటిదుర్గమును ముట్టడించెను. ఈవార్త ప్రతాపరుద్రగజపతి విని కొండవీటిదుర్గమును రక్షింపనెంచి మూఁడు వందల యేనుఁగుల తోడను ఇరువది వేల యాశ్వికబల తోను ఐదులక్షల కాల్బలము తోడను బయలుదేరెను. ఈ వార్త కృష్ణదేవరాయలు విని తిమ్మరుసుమంత్రిని కొండవీటిని ముట్టడించుటకుఁ గొంతబలముతో విడిచిపెట్టి తాను సైన్యసహితుఁడై గజపతి సైన్యము నెదిరించుటకుఁ గృష్ణదాఁటి వేడూరు వఱకేఁగెను. ప్రతాపరుద్ర గజపతి సైన్యమునకు శ్రీకృష్ణదేవరాయల సైన్యమునకు భయంకరసమరము కొంతకాల మెడతెగక జరిగెను. దురదృష్టశాలియగు గజపతియొక్క సైన్యము నశించెను. విఫలమనోరథుఁడై కొండవీటిపై నాశవిడిచి ప్రాణము

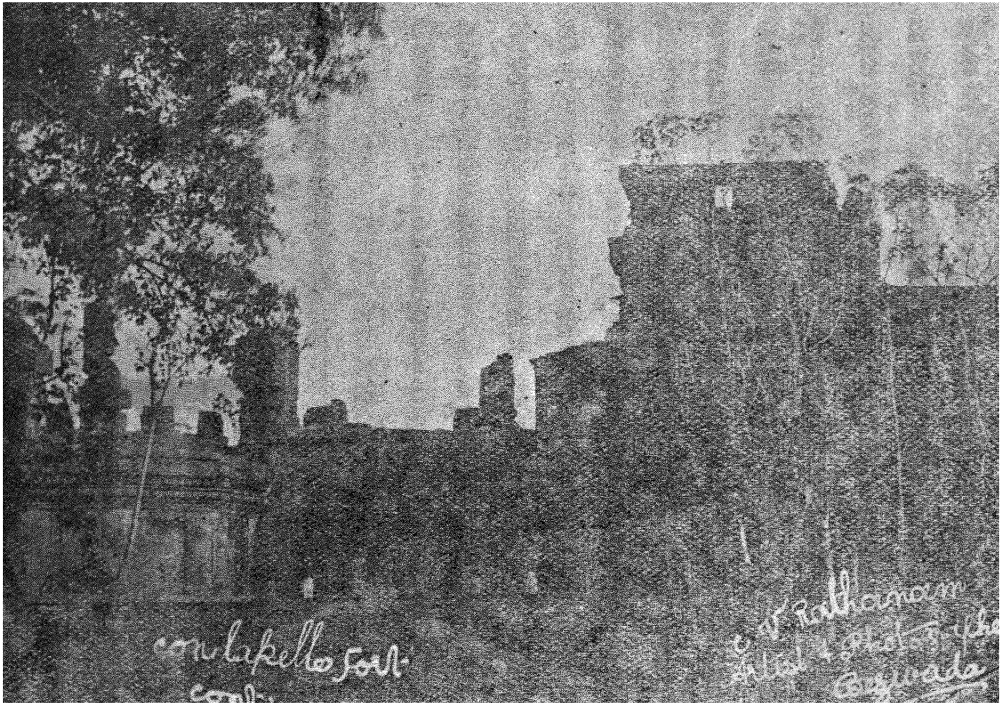

కొండపల్లిఖిల్లా

లతో బయటఁబడిన సంతియుచాలునని గజపతి హతశేషముగు సైన్యముతో వెనుక కేఁగెను. కృష్ణదేవరాయలు వెనుకకు మఱలి కొండవీటికిఁ జేరెను. అంతకుమున్నె తిమ్మరుసు మంత్రి రెండుమాసములపైఁగాఁ గొండవీటి దుర్గమును ముట్టడించి క్రీ. శ. ౧౫౧౫ సంవత్సరము జూను ౨౩ వ తేదీని కొండవీటి దుర్గమును స్వాధీనముగావించుకొని యసమాన విజయము నొంది వీరభద్రగజపతిని జీవగ్రాహిఁగఁ జేకొనెను. పలువురు వీరులుకూడఁ బట్టుపడిరి. కృష్ణరాయలు, తిమ్మరుసు కొండవీటిని జయించినటు లొకశాసనమును స్థాపించికొండపల్లిని జయించుటకుఁ బయనమయ్యెను. ఆకాలమునఁ బ్రహారేశ్వర పాత్రాదులు కొండపల్లిదుర్గమును బాలించుచుండిరి. కొండపల్లిని రాయలు మూఁడుమాసములు భయంకర సన్నాహముతో ముట్టడించి ప్రతాపరుద్రగజపతి భార్యలలో నొక్కతెను బెక్కుమంది సేనానాయకులను జీవగ్రాహులుగఁ జేకొని కొండపల్లి దుర్గమును స్వాధీనపఱచికొనెను. తరువాత అనంతగిరి, కంబముమెట్టు, ఊరుగొండ, మున్నగు దుర్గములను జయించి తనప్రతినిధుల నందుంచి కొండవీటికిఁ జేరెను. కొండవీటిలోఁ గొంతకాలము విశ్రమించి తిమ్మరుసుమంత్రి మేనల్లుఁడగు నాదెండ్ల అప్పామాత్యుని ప్రతినిధిగనుంచి తాను బందిగొన్న వీరుల నందఱను విద్యానగరమునకుఁ బంపెను.

విద్యానగరము నుండి కొంత సైన్యము వచ్చునటుల నేర్పాటుచేసి కృష్ణదేవరాయలు గజపతుల రాజ్యమును హరించినఁ

గాని తనవిజయము సర్వాంశమును గాదని తలంచి కృష్ణాతరం గిణి గోదావరిదాటి పరిజనముతో దండయాత్రకు బయలువెడ లెను. కృషదాటినదిమొదలు గజపతిసైన్యము ప్రతిగ్రామము నందును దన బలము నెదిరించుచునే వచ్చెను. ఇంతలో విద్యా నగరమునుండి వచ్చిన నూతనబలము గలిసికొనెను. తనబల మంతయు నష్టమగుటచే గజపతి ప్రతిఘటించి లాభములేదని కుటుంబముతోఁ గొండగుహలలోఁ దలదాచుకొన బాఱిపో యెను. గౌతమిదాటి రాజమహేంద్రవర దుర్గమును జయించి యచట తనప్రతినిధి నుంచి మన్నెపు సంస్థానములను రాజమ హేంద్రవరము నాక్రమించుకొని రహితాపురము లోనగు మన్నెసంస్థానములను రాయలు జయించెను. తరువాత బాహు బలేంద్రుని వంశజులకు రాజధానియగు పొట్నూరు జయించి యచట మిగుల నున్నతమగు జయస్తంభము నాటించెను. మా డుగుల, వడ్డాదిని గూడ జయించి రాయలు పరిజనముతోఁ గొం తకాలము సింహాచలమున విశ్రమించి నృసింహస్వామికి బెక్కు దానములు గావించి శాసనముల స్థాపించెను. అనేకామూల్యా భరణములు సమర్పించి నిత్యనైవేద్య భోగాదికములకుఁ గొన్ని వృత్తులొసంగి దృష్టి ముందునకుఁ బఱపెను. కటకము ప్రాంత ములందు పాత్రవంశజులు బలవంతులై యుండిరని రాయలు గ్రహించి సైన్యమలసియున్నను, రణయత్నము ఇప్పటికి మాను దమని తిమ్మరుసుమంత్రి వారించుచున్నను, లెక్క సేయక

అహోరాత్రము లరణ్యములలోఁ గొండలలో సైన్యమును నడిపించి కటకమునకుఁ బ్రయాణమయ్యెను. త్రోవలోఁ గలిగిన కష్టనష్టములను బాటిసేయక నిరుత్సాహపడక కృష్ణదేవరాయలు కొన్నిదినములకు కటకసమీపమునకుఁ జేరి తనరాక తెలియునటుల విజయభేరిని మ్రోఁగింపఁజేసెను. కృష్ణదేవరాయలు కటకమునకుఁ జేరకమున్నె ప్రతాపరుద్రగజపతి కటకముఁ జేరెను.

కటకపరిసర భాగములను ప్రతాపరుద్రగజపతియాజ్ఞావర్తులు పాత్రసామంతరాజులు అపరిమిత బలవంతులై పదియాఱుమంది పరిపాలించుచుండిరి. రాయలు తమదుర్గముపైకి దండయాత్రకు వచ్చినవార్త విని పాత్రసామంతు లెదిరింపనుత్సాహపడి ప్రతాపరుద్రగజపతిని సంగరానుజ్ఞ వేఁడిరి. దూరదృష్టిలేని గజపతి చేయునది లేక తన సైన్యమునకు సంగరానుజ్ఞ నొసంగెను. పాత్రసామంతులందఱు తమతమ స్వాధీనమునందున్న బలము నంతయు సమకూర్చుకొని రాయల సైన్యము మీఁదికి సంగరమునకుఁ దలఁపడిరి. మన్నెములలో నెడతెగక ప్రయాణములు గావించుటచేతను అనారోగ్యప్రదేశనివాసవశమునను రాయల సైన్యము చాల నీరసస్థితిలో నుండెను. పలువురు సైనికులు పాత్రసామంతుల సైనికులచేత వధింపఁబడిరి. కృష్ణదేవరాయల సైన్య మేదండయాత్రయందును నంతవఱకుఁ జెందని వినాశము నాఁడు చెందెను. రాయ లీ

పరిస్థితులు గమనించి, కర్తవ్యము తోఁచక విజయము నొందుటకుఁ జతురుపాయములలో నేదేని యవలంబించుట యుక్తమని కర్తవ్య నిర్ణయమునకుం దనకాప్తుఁడగు తిమ్మరుసు మంత్రిని గోరెను. పరిస్థితులన్నియు నెఱిఁగిన మహాయోధుఁడగు తిమ్మరుసుమంత్రికిఁ గటకసామంతులను జయించుటకు సరియగు నుపాయ మేదియు గోచరింప దయ్యెను. భేదోపాయము దప్ప విరోధులను సాధించుటకు వేఱొక యుపాయము లేదని తిమ్మరుసుమంత్రి నిశ్చయించి వెరపూహించెను.

కటకరాజగు ప్రతాపరుద్రగజపతిరాజ్యమునకుఁ బ్రతినిధులుగనుండి బలభద్రపాత్రుఁడు, దుర్గాపాత్రుఁడు, భీమపాత్రుఁడు, ముకుందపాత్రుఁడు భీకరపాత్రుఁడు, బేరుపాత్రుఁడు, రణరంగ పాత్రుఁడు, ఖడ్గపాత్రుఁడు, అఖండలపాత్రుఁడు, మురారిపాత్రుఁడు, వజ్రముష్టిపాత్రుఁడు, తురంగరేవంత పాత్రుఁడు, గజాంకుశ పాత్రుఁడు, అసహాయపాత్రుఁడు, మృగేంద్రపాత్రుడు, విజయపాత్రుఁడు, అనువారు ఓఢ్రదేశమును బరిపాలించుచుండిరి. వీరందఱు ప్రతాపరుద్రగజపతి యాజ్ఞగొని సంగరమునకుఁ దలఁపడిరి. కృష్ణరాయల సైన్యముకంటెఁ బాత్రుల యధీనమందున్న సైన్యమె యెక్కుడుగ నుండెను. పైగఁ దన సైన్యము నిరాధారముగ బహిరంగ ప్రదేశమున నిలిచి పోరాడుటయు నపాయకరము. వెనుకకు మరలినఁ బరాక్రమమునకు లోపము. ఈ స్థితిగతులలోఁ

తిమ్మరుసుమంత్రి రాయలయనుజ్ఞఁ గొని పదియారు బంగారు పెట్టెలఁ జేయించి యందు దివ్యాభరణములు ఒక్కొక్కలేఖ యుంచి తనభటుల కొసంగి యొక్కొక్కటి, పాత్రి సామంతులకు వేఱువేఱఁ బంపించెను. కృష్ణరాయలకుఁ బాత్రి సామంతులకు వేగు నడువకుండఁగాచియుండు గూఢచారు లాభటులను బంధించి ప్రతాపరుద్రగజపతి కప్పగించిరి. రాజాభటుల యొద్దనున్న పెట్టెలఁ బరిశీలింప నం దన్నిటిలో సమూల్యాభరణములు ఒక్కొక్కరహస్యలేఖయుఁ గనవచ్చెను. ప్రతి లేఖ యందును,

"మిత్రమా! మీరు గావించిన నిబంధనలు మా కంగీకారములు. గజపతిని బట్టియిచ్చిన మీకందఱకు మనకట్టడిప్రకారము నగరములు ధనము నొసంగుటకు నొడంబడితిని. నాయంగీకారము తెలుపుచుఁ బంపిన యీసత్కారమును బరిగ్రహింపుఁడు" అనివ్రాయఁబడి క్రింద కృష్ణదేవరాయలసంతకముండెను. గజపతిలేఖలఁజూచి పాత్ర సామంతులందఱు కృష్ణరాయలకు లోఁబడిరనియుఁ దాను ప్రతిఘటించి లాభములేదనియు దలంచి రహస్యప్రదేశమునడాఁగి భవిష్యత్కార్యమునుగూర్చి యోజించుచుండెను. పాత్రిసామంతులందఱు "పరిమితసైన్యముతో రణరంగమునకుఁ జేరినను గజపతి మూలబలముతో సహాయము రాఁడయ్యెను. రాయల సైన్యము సంగరమునకు సర్వసిద్ధముగానుండెను. "గజపతి సంధి కంగీకరించెనో, వెఱచి

సంగరమె మానెనో" యని తమలోఁ దామనుకొని యుద్ధయత్నములుమాని యెవరిత్రోవను వారేఁగిరి. గజపతి యీమోసమును గ్రహింపజాలక యెటులేని సంధి గావించుకొనినచో కృష్ణరాయలముందు నిలుచుట కష్టమని తిమ్మరుసు చెంతకు రాయలయొద్దకు రాయబారినంపి సంధి కియ్యకొనఁ బ్రార్థించెను. రాయలు మిక్కిలిసంతోషించి యియ్యకొనెను. తిమ్మరుసుమంత్రి గజపతియొద్దకుఁ బరిజనముతోఁ నేఁగి గజపతి విద్యానగరసామ్రాజ్యమునకు సామంతుఁడై యుండునట్లును, ఆతనిపుత్రియగు తుక్కాంబను (ఈమెను అన్నపూర్ణాదేవియందురు) రాయలకొసంగునట్లును, గట్టుదిట్టములు గావించెను. కృష్ణరాయలు తుక్కాంబను పెండ్లాడి ఓఢ్రరాజ్యమును యథావిధముగఁ బ్రతాపరుద్రగజపతి కధీనముగావించి క్రీ. శ. ౧౫౧౬ లోఁ బూర్వదిగ్విజయయాత్రను ముగించి గృహాభిముఖుడయ్యెను. కృష్ణరాయ లొనరించినది న్యాయబుద్ధితోఁ జూచిన మోసమైనను రాజనీతిప్రకారము యోజించిన దోషముగాదు. చతురుపాయములలో నిది భేదోపాయము. ఏపాపమెఱుఁగని పాత్రసామంతులను మన్నించి బలవంతుఁడగు గజపతి కెప్పటియట్ల పూర్వరాజ్యము నొసంగి బంధితుల విడిపించి రాయలు జయము తన దనిపించుకొనెను. చిరకాలము పరస్పర ద్వేషములు లేకుండ నుభయరాజ్యము లభివృద్ధి నొందుటకుగాను దుక్కాంబికను బరిగ్రహించెను. కాన రాయలు గావించిన భేదోపాయము రాజ్యధర్మము.

సామ్రాజ్య శుభదాయకము. ఉభయపక్షములకు క్షేమకర మనక తప్పదు. విజయలక్ష్మి ద్వితీయుఁడై కృష్ణదేవరాయలు సింహాచలము, రాజమహేంద్రవరము, శ్రీకాకుళము, విజయ వాడ, మంగళగిరి, మున్నగు క్షేత్రముల సందర్శించుచుఁ బౌరులవలన సత్కృతులను బడయుచు. సుఖముగాఁ గొంత కాలమునకు విద్యానగరసామ్రాజ్యమునకుఁ జేరెను.

కృష్ణదేవరాయలు దాదాపుగనైదు సంవత్సరములు కవితారచనము విద్యాగోష్ఠులతోఁ గాలముగడపెను. వినాశన మైన సైన్యము నభివృద్ధిపరచెను. దుర్గమును బాగుచేయించెను. పోర్చుగీసువారిసహాయముచే మరఫిరంగులు చేయించి దుర్గములందు నెలకొలిపించెను. కృష్ణదేవరాయలు గావించిన భాషాసేవయందుఁ జాలభాగ మీకాలమున జరిగినటుల విశ్వ సింపవచ్చును. కృష్ణదేవరాయలు బాలుఁడై యుండ రాయ చూరు దుర్గమును మహమ్మదీయులు గైకొనిరి. రాయచూరు కృష్ణా తుంగభద్రానదుల మధ్యనున్న దృఢతరమగు దుర్గ రాజము. దాని నాదిల్ షాహ పరిపాలించుచుండెను.

ఎటులేని రాయచూరుదుర్గము లోఁగొనినఁగాని తన పూర్వుల యాత్మకు శాంతి చేకూరదనియు విద్యానగర సా మ్రాజ్యము సురక్షితముగాదని కృష్ణరాయలు తలంచి యాదిల్ షాహ తనకు స్నేహితుఁడుగాన యుద్ధకారణముకొఱకు నిరీ క్షించుచుండెను. సయ్యద్ మర్కారు అనునొక తురుష్కుఁడు

గుఱ్ఱములను గొనితెచ్చెదనని రాయలయొద్దఁ గొంతధనము గొనిపోయి హరించి యాదిల్‌షాహా రాజ్యములోఁ డాఁగి యాతని శరణుగోరెను. రాయలు వానిని బట్టియిమ్మని వర్తమాన మంపఁగ ఆదిల్‌షాహా కులాభిమానము పురస్కరించుకొని వానిని దాఁచి తన రాజ్యమునకే రాలేదని వర్తమాన మంపెను. రాయ లీసంగతిఁ జూచుకొని సంగరమునకు బయలు వెడలెను.

బలవంతుఁడగు నాదిల్‌షాహాను జయించుట సామాన్యకార్యము కాదని కృష్ణదేవరాయలు ఏడులక్షల మూడువేల మంది కాల్బంటులను, ముప్పదిరెండువేల ఆఱువందల మంది గుఱ్ఱపురౌతులను, ఐనువందల యేఁబదియొక్క యేనుఁగులను నింకఁగొందఱు పరిజనులను వెంటఁగొని చైత్రయాత్రకుబయలు దేరెను. వీరాధివీరులగు కామానాయకుఁడు, త్రియంబకరావు, తిమ్మప్పనాయకుఁడు, ఆదెప్పనాయకుఁడు, కొండమరెడ్డి, సాళువ గోవిందరాజు, మధురనాయకుడు, కుమారవీర శ్యామలరాయలు తమతమ వెంటఁ గొంతబలము నుంచుకొని శ్రీకృష్ణరాయలను సైన్యసహితుఁగ మధ్యనుంచుకొని రాయచూరు సమీపించిరి. యవన సంస్థానాధీశు లితరు లీ సమయమున ముట్టడింపకుండుటకై తిమ్మరుసుమంత్రి పరిమితబలముతో విద్యానగర దుర్గమును జాగరూకతతోఁ గాచియుండెను. విద్యానగరమును నెవ్వరును దేరి చూడఁజాలరైరి.

ఆదిల్ షాహా గొప్పసైన్యముతోఁ గృష్ణదాటి యీవలకు వచ్చి యంతకుమున్నె యటనున్న కృష్ణరాయల సైన్యము నెదిరించెను. ఉభయసైన్యములకు భయంకరసంగ్రామము జరిగెను. ఈసంగరము కౌరవపాండవ సంగరమును బోలియుండెను. తురుష్కుల ధాటికాగలేక రాయలసైన్యము పాఱిపోవుటజూచి రాయలు సేనానాయకులచేఁ బాఱిపోవువారల నఱికించెను. చచ్చిన సంగరముననే చావవలయునని రాయలసైన్యము మొక్కవోని బీరముతోఁ దురుష్క సైన్యము నెదిరించి చిత్రవధ గావించెను. రాయల సైనికులు తురుష్క సైన్యమును రూపుమాపి పాఱిపోవువారలఁ దరిమితరిమి చెండాడిరి. ఆదిల్ షాహ యేనుఁగునెక్కి కృష్ణదాటి పాఱిపోయెను. సర్వసేనానాయకుడు బంధింపఁబడెను. పలువురు తురుష్కులు కృష్ణలోఁబడి మరణించిరి. దీనులగు కాందిశీకులఁ జంపవలదని రాయలు తనసైన్యమున కుదారభావముతో నాజ్ఞాపించెను. ఈవిజయము క్రీ. శ. ౧౫౨౦ మే నెల ౧౯ శనివారమునాఁడు చేకూరెనని చరిత్రకారులు చెప్పుచున్నారు.

రాయలింతతో సంతృప్తినొందక సైన్యముతో రాయచూరు దుర్గమును ముట్టడించెను. కోటలోనున్న సైన్యము ఇరువదిదినము లేకధాటిగఁ గృష్ణరాయల సైన్యముతోఁ బోరాడి యపజయము నిశ్చయమని తెలిసికొని దుర్గద్వారములు తెఱచి శరణుగోరెను. రాయలు పురమునందు బ్రవేశించి

తన సైనికులవలన దుర్గవాస్తవ్యుల కెట్టి యిక్కట్టులు రాకుండఁ గాపాడి దుర్గమును స్వాధీన పఱచికొని యచటఁ గొంత సైన్యమును దన ప్రతినిధి నుంచి విద్యానగరముచేరి యీసంగరమున బాటుపడిన వీరులకందఱ కుచితభంగి సత్కారములు చేసి గౌరవించెను.

రాయచూరు గోలుపోయిన పిమ్మట ఆదిల్ షాహా చేయునదిలేక తన దూతను కృష్ణరాయలు యొద్దకుఁ బంపి తన దుస్స్థితియుఁ బరాజయమునందోయు నివేదించుమనెను. గతమునకు క్షమించి రాయచూరు దుర్గము మాకొసంగుమనికూడ వర్తమానమంపెను. ఉదారశీలుడగు శ్రీకృష్ణదేవరాయలు ఆదిల్ షాహా వచ్చి తప్పునొప్పుకొని నా కాళ్లు పట్టుకొనెనేని చెప్పక రాయచూరుదుర్గము నిచ్చెదనని వర్తమానమంపెను. రాజ్యాశచే ఆదిల్ షాహా యందుకు నంగీకరించెను. ఇరువురు ముదిగల్లునొద్దఁ గలిసికొనునటులఁ గట్టడిచేసికొనిరి. రాయలు నియమిత కాలమునకు ముదగల్లుచేరెను. ఆదిల్ షాహా రాయలునొద్దకేఁగిన బాధించునేమో యను భయముచేతనో దురభిమానముననో నియతస్థలమునకు రాఁడాయెను. రాయలు కోపించి వెంటనున్న సైన్యముతో విజాపురము ముట్టడించి దుర్గమును మాపుమాపి విజయమునొంది యారాజ్యములోని కలుబరిగి దుర్గమును లోఁబఱచికొని ఆదిల్ షాహాచే బంధీకృతులై చెఱసాలలోనున్న బహామనిరాజుల మువ్వుర విడిపించి యందుఁబెద

వానికిఁగలుబరగ రాజ్యమునొసంగి తడమ యిరుపురను దనరాజ ధానికిఁ గొనిపోయి వారికున్నతోద్యోగము లొసంగెను. అంత రించిన కలుబరిగిలోని బహామనిరాజ్యమును బునరుద్ధరించుటచే శ్రీకృష్ణరాయలకు "యవనరాజ్యస్థాపనాచార్య" బిరుదమును బ్రజలొసంగిరి. ఈబిరుదము కృష్ణరాయల శాసనములలోఁ బెక్కింటియందుఁగలదు. సర్వమత సమదర్శియగు శ్రీకృష్ణదేవ రాయలను మతద్వేషముగలవాఁడనుట సత్యమునకుఁ జరిత్ర మునకు ద్రోహముచేయుటె.

కృష్ణదేవరాయలు తన జీవితమునం దెన్నడును పరా జయము నెఱుంగఁడు. గౌతమిపుత్త్రశాతకర్ణి, కులోత్తుంగ చోడుఁడు, ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తులవలె నీతఁడును ఆంధ్రవీరు లలో సుప్రసిద్ధుఁడు. ఈరాజచంద్రుడు స్వయముగా నాముక్త మాల్యదయను గ్రంథరాజమును రచించెను. మఱికొన్ని గ్రం థరాజములు రచించెఁగాని యవి యలభ్యములై యున్నవి. ఇత డంకితమొందిన గ్రంథములలో మనుచరిత్రము, పారిజాతాప హరణము సుప్రసిద్ధములు. ఈకాలమున నాంధ్ర వాఙ్మయ మునకు సర్వతోముఖమగు సేవ లభించెను. రాయల యవ లంబనమున ఆంధ్రభాషలోసర్వాంగసుందరములగు కావ్యరత్న ములు పెక్కులు రచింపబడెను. రాజకీయ రంగమునందెగాక వాఙ్మయమునందుఁగూడ గృష్ణదేవరాయల దివ్యనామము చిర స్మరణీయముగ నున్నది.

కృష్ణదేవరాయలు పెక్కు తటాకముల నెలకొల్ప జీవ నదులకు గాలువలఁ దీయించి భూదేవిని సస్యసంభరితగ నొనరించెను. విదేశవర్తకమును దేశీయవర్తకమును మిగుల నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చెను. మనోహర శిల్పవిన్యాసముతో నలరారు చక్కని దేవాలయములు సభామందిరములు పెక్కు గట్టించెను. స్వయముగ నీనృపాలుఁడు వైష్ణవుఁడైనను శివకేశవులయెడ భేదబుద్ధి లేక సమముగఁ బెక్కు శివాలయములకు వృత్తి స్వాస్థ్యములొసంగెను.

రాయల కిరువురు కుమార్తెలు ఒక కుమారుఁడు గలరు. పెద్దకుమార్తెయగు తిరుమలాంబికను రామరాజు పెండ్లాడెను. రెండవకుమార్తెయగు వెంగళాంబను తిరుమలదేవరాయలు వివాహమాడెను. కుమారుఁడాఱుసంవత్సరములు మాత్రమె జీవించెను. ఈబాలునకు రాయ లాఱవయేటనే పట్టాభిషేకము గావించెననియు నితఁడు కాలవశమున గతింప తిమ్మరుసు విసము బెట్టి చంపించెనని తలఁచి రాయలు తిమ్మరుసు గ్రుడ్డు త్రీయించి కారాగృహమునను౦చెననియు విదేశీయుల చరిత్రయందుఁ గలదు. దేశీయచరిత్రములందుఁగాని ప్రవాదములందుగాని తిమ్మరుసింతటి ద్రోహియను కథాంశము తెలియఁబడదుగాన నిది విశ్వసనీయముగాదు. రాయలపుత్త్రుఁడు గతించుటకుఁ గారకుఁడు తిమ్మరుసని కృష్ణరాయలు భావించెననుట విశ్వసనీయముగాదు. ఇంతలో ఆదిల్ షాహా రాయచూరుదుర్గమును హరింప నొక

మాఱు వచ్చెను. రాయలు పరిజనముతో సేవింప వచ్చుచుండుట విని ఆదిల్ షాహా పాఱిపోయెను. ఎటులేని బెల్గాము దుర్గమును స్వాధీనపఱచికొని ఆదిల్ షాహాను బంధింపకున్న యెడల రాయచూరుదుర్గమును హరింపక మానఁడని కృష్ణదేవరాయలు సంగ్రామ ప్రయత్నములు చేయుచుండెను. ఆ సంకల్పము నెరవేరకమున్నె క్రీ. శ. ౧౫౩౦ లో శ్రీకృష్ణదేవరాయల మార్తాండుఁడు అస్తంగతుడయ్యెను.

అద్వితీయ పరాక్రమశాలి యగు కృష్ణరాయనితోఁ బాటు ఆంధ్రవీరుల స్వాతంత్ర్యదీక్షయు నంతరించినది. ఆంధ్ర సామ్రాజ్య నిర్మాతలలోఁ బ్రథమగణ్యుఁడగు శ్రీకృష్ణదేవరాయలు అద్వితీయ పరాక్రమముతోఁజిరకాలము రాజ్యమేలి యంత్యదశలోఁ దన యేకపుత్రుని కనులముందు దాటిపోవమి కాలపురుషుని దురంతకర్మఫలము. ఈమహావీరుని పవిత్రజీవితము వాఙ్మయమందును, సామ్రాజ్యచిహ్నములు హంపి ప్రాంతమునను దర్శనీయములై యలరారుచున్నవి. ఆంధ్రజాతికిఁ గృష్ణదేవరాయలు మఱచిపోరాని వేలుపు. ఇతనితో ఆంధ్ర స్వాతంత్ర్యరంగము ముగిసినది.

రామరాజు

కృష్ణదేవరాయల మరణానంతర మాతని సవతితల్లి కుమారుఁడగు నచ్యుతదేవరాయలు విద్యానగర సామ్రాజ్యాధిపతియై క్రీ. శ. ౧౫౩౦-౧౫౪౨ వఱకు రాజ్యము పాలించెను. భోగలాలసుఁడగు నీనృపాలుని కాలమున విజాపురము నవాబు దండయాత్రయొనరించి ముదిగల్లు, రాయచూరు దుర్గములఁ దీసికొనెను. రాజ్యములోని భాగములుగూడఁ దోచెను. తనసుఖమున క్షేమభంగము వాటిల్లునోయని అచ్యుతరాయలు నవాబుతో సంధి గావించుకొనెనేగాని సంగరమున కెన్నఁడును యత్నముగావించి యెఱుఁగఁడు. అచ్యుతరాయల రాజ్యమున కాతని బావమఱఁది సలకము తిమ్మయ ముఖ్యమంత్రిగ నుండెను. అచ్యుతరాయలమరణానంతర మతనికుమారుఁడగు వెంకటపతిరాయలు రాజై కొంతకాలము రాజ్యమును పాలించెను. సలకము తిమ్మయ్య మాయోపాయములచే వేంకటపతి రాయలను జంపించి తానె విద్యానగర సామ్రాజ్యమునకుఁ బ్రభువయ్యెను. సేనాధిపతులు పౌరులు సలకము తిమ్మయకుఁ దిరుగఁబడి కృష్ణదేవరాయల యల్లుఁడగు రామరాజునకు వర్తమానమంపి సామ్రాజ్యోద్ధరణము గావింపుమని కోరిరి. పెనుగొండ నుండి రామరాజు సైన్యముతో విద్యానగరమునకువచ్చి యధికారులఁ గూడఁగట్టుకొని సలకము తిమ్మయను బంధించి

యచ్యుతరాయల యనుజుఁడగు సదాశివరాయలను రాజును జేయఁ గృషి యొనరించెను.

ఈపరిస్థితులను సలకము తిమ్మయ గమనించి యుపేక్షించినఁ దనకే యపాయము ప్రాప్తించునని యాదిల్‌షాహాను రహస్యముగ రప్పించి విద్యానగరరాజ్యము నాతనియధీనముగావించెను. రామరాజాదులు చేయునదిలేక సలకము తిమ్మయ్య యొద్దకుఁబోయి మేము నీకు లోఁబడి యిచ్చవచ్చినచొప్పునఁ జరించెదము. నవాబు నెటులేని పంపుమని కోరిరి. వారిమాటలు నమ్మి సలకము తిమ్మయ్య నవాబునకమితధనము కొన్నిమణులపరాధముక్రింద నొసంగి పంపివేసెను. రామరాజాదులు నవాబుపోయిన వెంటనే తిరుగఁబడి తిమ్మయ్యను జంపయత్నించుచుండిరి. ఇఁకబ్రదుకుట యసాధ్యమని తిమ్మయ్య భాండాగారము కొల్లగొట్టి గుఱ్ఱముల తోఁకలు చెవులు గోయించి రత్నములన్నియుఁ దిరుగళ్ళలో విసరించి చేతనైనంతవఱకు సామ్రాజ్యసంపదలఁ బాడుజేసి తానాత్మహత్య గావించుకొనెను.

రామరాజు సదాశివరాయలను విద్యానగరసంస్థానమునకు నామమాత్రమున నధీశ్వరుని గావించి తానె సామ్రాజ్యమును బాలించుచుండెను. రామరాజు నరపతి వంశజుఁడు. బసవేశ్వరునిచేఁ జంపఁబడిన బిజ్జలుఁ డీవంశమునకుఁ గూటస్థుఁడు. తరువాత నీవంశజులు చిరకాల మార్వీటిలోనుంటచే నార్వీటివారనఁబడిరి. రామరాజు పూర్వము కృష్ణరాయల హస్తగతమై

రామరాజు

యున్న రాజ్యమునంతయు మరల వశపఱచికొని విద్యానగర సామ్రాజ్యమును మహోన్నతదశకుఁ దెచ్చెను. అంతియగాక కృష్ణదేవరాయల జీవితములో నెరవేర్పఁబడని మహమ్మదీయ సంస్థానాధీశులను లోఁగొనుట రామరాజు నెరవేర్పఁ యత్నించెను. ఈసందర్భమునఁ దురుష్క సంస్థానములఁగూర్చి కొంచెము చెప్పవలసియున్నది.

విజాపురరాజ్యము ఆదిల్ షాహ స్వాధీనమునందుండెను. అహమ్మద్ నగరరాజ్యము బుర్ హాన్ నిజాంశాహ స్వాధీనమునను, గోలుకొండరాజ్యము జమ్షిద్ కుతుబ్ శాహ స్వాధీనమునను, బీడర్ రాజ్యము ఆలీబేరీదు స్వాధీనమునందును నుండెను. ఈనాలుగురాజ్యములు విద్యానగరమునకు నుత్తర దిశయందుండెను. తక్కినముగ్వురు నవాబులు రామరాజునకు నిష్టులుగా నుండిరి. ఆదిల్ షాహ చిరకాలమునుండి విద్యానగరసంస్థానమునకు ద్వేషిగాన రామరాజునకు నటులె శతృగణములలోని వాడయ్యెను. రామరాజు సహాయము నూతగాఁగొని తక్కినమూఁడురాజ్యముల నేలు నవాబులు ముగ్గురు ఆదిల్ షాహమీఁదికి యుద్ధమునకేఁగిరి. రామరాజు తనసోదరుఁడగు వేంకటాద్రిని కృష్ణా, తుంగభద్రా నదుల మధ్యనున్న అంతర్వేదిని, అచ్యుతరాయలు కోల్పోయిన రాయచూరును సాధింపుమని పంపెను. ఇందఱిధాటి కాగజాలక ఆదిల్ షాహ తనదుర్బలస్థితిని కాలపరిస్థితులను గమనించి

రామరాయలతో సంధిగావించికొని విద్యానగర సంస్థానవినాశ
నమునకు మార్గము లన్వేషించుచు గాలము గడుపుచుండెను.

ఆ కాలమున పోర్చుగీసువారు విస్తార సైనికబలముతో రేవుపట్టణముల నాశ్రయించికొని వ్యాపారము చేయుచుండిరి. రామరాజు వారును సంధిగావించుకొని తురుష్కసంస్థానముల కెట్టి సహాయము చేయకుండునటులఁ గట్టుదిట్టములు గావించుకొనిరి. రామరాజు సహజముగఁ దురుష్కద్వేషి కాఁడు కావునఁ దురుష్కరాజ్యమున నుండజాలక వచ్చు తురకవారలకందఱకు నొకవీధి గట్టించి యిచ్చెను. వారికొక మసీదుగూడఁ గట్టించి తనరాజ్యమున వారలకుద్యోగము లొసంగెను. ఇబ్రహిం తన యన్నయగు జమ్షీదు కుతుబుషాహా తనను జంపునేమోయని రామరాజును శరణు గోరెను. ఒకగ్రామము నొసంగి యతని మిగులఁ బ్రేమతో రామరాజును చూచి క్రీ. శ ౧౫౫౦ లో ఇబ్రిహిం కుతుబ్ శాహ నామముతో నాతనిని గోలకొండ రాజ్యాధిపతిగ నొనరించెను. నిజాముషా రామరాజునకుఁ గానుకలుబంపెను. అదివిని ఆదిల్ షాహ కోపించి దురుసుమాటలాడి విద్యానగర సంబంధులగు రాయబారులను ఆదీల్ షాహ పరాభవించి వెడలనడచెను. ఈసంగతి రామరాజు విని కోపించి నిజాముషాహాను ఆదిల్ శాహమీదికిఁ బ్రోత్సహించి దండయాత్రకుఁ బంపెను. ఆదిల్ శాహ, నిజాముశాహదుర్గము నాక్రమించుకొనెను. క్రీ. శ ౧౫౫౧ లో రామరాజు తన నాల్గవ

కుమారుఁడగు చిన తిమ్మరాజును వెంటఁగొని రాయచూరు ముదిగల్లు క్షేత్రములను సాధించెను. రామరాజుతోఁ బగఁబూనిన బ్రదుకుట దుస్తరమని గ్రహించి అదిల్‌షాహా విధేయుఁడుగ నుందునని వాగ్దానము గావించెను. సైపు అయిన్ ఉల్ ముల్కు అను సరదారు తిరుగఁబడి విజాపురమునవాబునోడించి రాజ్యమును హరించెను. రామరాజు కనికరించి తనతమ్ముఁడగు వేంకటాద్రిచేనాతనినిజంపించి పూర్వరాజ్యము యథావిధిఅదిల్‌షాహాకుఁ దిరుగనిప్పించెను. ఇంకననేక పర్యాయములు రామరాజుసహాయముతో అదిల్‌షాహా తాను గోల్పోయిన తన రాజ్యమును మరల సంపాదించుకొనఁ గలిగెను.

విజాపురము నవాబగు ఇబ్రహీం అదిల్‌షాహా క్రీ. శ. ౧౫౫౭ లో మరణించెను. అతని జ్యేష్ఠసుతుఁడు అలీఅదిల్‌షాహా విజాపుర రాజ్యమునకు నవాబయ్యెను. ఇటులుండ రామరాజు కుమారుడు మరణించెను. ఈ యవకాశము జూచికొని రామరాజు స్నేహమును సంపాదింపవచ్చునని అలీఅదిల్‌షాహా స్వల్పబలముతో విద్యానగరముజేరి రామరాజును బరామర్శించి చనిపోయిన కుమారునకుమాఱు నన్నుఁ జూచుకొండని ప్రార్థించెను. రామరాజుఅతనిభార్యయు నాబాలునిపుత్త్రవాత్సల్యముతోఁ దిలకించుచుండిరి. రామరాజును నతనిభార్యను నతఁడు దండ్రివరుసతోఁదల్లివరుసతోఁ బిలుచుచుండ వారిరువురతని కుమారుని బిలుచునటుల హృదయపూర్వకమగు ప్రేమతోఁ బిలుచు

ముంచిరి. విద్యానగర సామ్రాజ్యమును రూపుమాపుటకు రామరాయలను దల్లికోట యుద్ధములో ఘోరమృత్యువు పాల్పఱచుటకు నీప్రేమాస్పదుఁడగు కుమారుఁడె కారణమయ్యెను. ఎన్ని విధముల హృదయమిచ్చి రామరాజు వానిభార్య ప్రేమించినను సహజక్రూర భావము నాదంపతులయెడ అలీఆదిల్ షాహా విడనాడజాలక సమయము వచ్చినపు డీప్రేమను సాధనముగాఁగొని జయింప యోజించి తనరాజ్యమునకు వెడలిపోయెను.

తనపూర్వులవలనఁ గైకొన్న కల్యాణి, షోలాపురము నగరములు తన కిచ్చివేయవలసినదిగా అలి ఆదిల్ షాహా నిజాం షాహాకు వర్తమాన మంపెను. నిజాముశాహా దూతను బరాభవించి పంపెను. అలిఆదిల్ శాహా రామరాజునుగలసి అహమ్మదునగరుమీఁదికి దండెత్తిపోయి యారాజ్యమునందలి పెక్కుగ్రామములు రూపుమాపిరి. ఆసమయమున హిందూసైనికులు మసీదులు కూలద్రోసి ఖురాను గ్రంథములను జింపిపాఱవేసి తురుష్కస్త్రీలను బరాభవించిరి. రామరాజుసైన్య మొనరించిన దురంతములకు లోనఁ గోపించియు అలిఆదిల్ షాహా బయటికిఁ దగిన ప్రతిక్రియ గావించితిమని యానందించెను. నిజాముశాహా రామరాజుతో సంధిగావించుకొని కల్యాణనగరము కోల్పోయి నందుల కెంతయుఁ బరితపించుచు ఇబ్రహీంకుతుబ్ షాహతో సంధి గావించుకొని కల్యాణనగరముముట్టడింపఁబిలుచుకొనివచ్చెను. విజాపురపు నవాబు, రామరాజు, వారల నెదిరింప నమితబల

సహాయముతో నేఁగిరి. ప్రతిఘటించిన దనక పాయము వచ్చునని ఇబ్రహీం కుతుబ్ షాహా రామరాజుతోఁ గలిసెను. తరువాత నీ మువ్వురు సేనతోఁ బైబడఁ జేయునదిలేక నిజాము షాహా తన రాజధానికిఁ బోయి తలదాఁచికొనెను. మువ్వురు రాజులు నిజాము షాహాను వెంటనంటి అహమ్మదునగరపట్టణము ముట్టడించిరి. గోలకొండనవాబు లోలోన నిజాంషాహాకు సహాయము చేయుచుండెను. ఈసహాయమువల్ల అహమ్మదునగరము వర్షకాలమువరకు వారికివశముకాకపోవుటచే మరియొకమాఱు ముట్టడింపనెంచి యెవరిత్రోవనువారు తమతమ రాజ్యములకేఁగిరి. ఈపర్యాయముగూడ రామరాజు సైనికులు రాజ్యములోని తురుష్కుల హింసించుచుఁ దురుష్కాంగనల నవమానించుచు మసీదులఁగూలఁ ద్రోయుచు నెన్నియో దురంతములు గావించుచుఁదమవిజయోత్సాహమును బ్రకటింపసాగిరి. పరస్పర భిన్నాభిప్రాయులగు నవాబులందఱు హిందువులుగావించు విప్లవములకుఁగినిసి విజయనగరసామ్రాజ్యముపై లోలోనఁ బగనూనిరి. మతావేశ పరవశులగు తురుష్కులు రామరాజుపైఁ గల పగ నెటులఁదీర్చుకొందుమాయని లోలోనఁ యోజించుచుండిరి. రామరా జీయంశమును నిర్లక్ష్యభావముతో గమనింపక సమయము చిక్కినపుడెల్ల తురుష్క రాజ్యములోని భాగములు హరించి తనరాజ్యమును నభివృద్ధి చేయుచుండెను. బలసంపద యభివృద్ధి యగుకొలఁది రామరాజు తురుష్కులయెడ నిర్లక్ష్యబుద్ధి

తో వారిదూతలఁ బరాభవించుచుఁ దనయాజ్ఞ లేనిది తనతో వచ్చు తురుష్కుఁడు అశ్వము నెక్కరాదని నిబంధన చేసెను. ఇది నవాబు లాలకించి "తమలోఁ దాము భిన్నాభిప్రాయముగ నుండుటచేతనే రామరాజిటుల మహమ్మదీయులను బరాభవించుచున్నాఁడు. రామరాజు రాజ్యమును హరింపకున్న తురుష్కరాజ్యము నశించుట నిశ్చయమని తమలోఁదాము కూడఁ బలికికొని యైకమత్యముతో వర్తించుచుండిరి. రామరాజు నెదిరించుటలో మహమ్మదీయులందఱు నేకాభిప్రాయులైరి. సంబంధములు గలసినగాని పూర్వవైరము లడుగంటి స్వాభిమాన మతిశయింపదని ఆదిల్‌షాహాను నిజాముషాహా తన కూఁతురగు చాందుబీబీ నొసంగి వివాహము గావించెను. ఆదిల్‌షాహా చెల్లెలిని నిజాముషా కుమారుఁడగు ముర్తిజా పెండ్లాడెను. గోలకొండనవాబు, బెదర్‌నవాబు, బరీదుషాహా వీరలతోఁ గలిసిరి.

ఆదిల్‌షాహా బయటికి మంచివానివలె నటించుచుఁ దురుష్కులు చేయు దుండగములలోఁ దా నేకీభవించుట లేదనియు నెటులో మిత్రభేద మొనరించి వారలను మీఁకుఁబట్టి మొసంగుటకే వారితోఁ గలిసియుంటినిగాని వేఱు కారణము కాదనియు రామరాజునకు వర్తమానమంపెను. పుత్రవాత్సల్యవిధియగు రామరాజా వంచకుని వాక్యములను విశ్వసించెను. తరువాత నవాబులు నలుగురేకమై ఆకస్మికముగా నొకదినమున

విజాపురముచెంతగల మైదానమున సైన్యమునుంచిరి. యుద్ధకారణము గావలయునుగాన ఆలి ఆదిల్‌షాహా రామరాజునకుఁ దన పూర్వులనుండి గైకొన్న రాయచూరు, ముదిగల్లు దుర్గము లీయవలయునని వర్తమాన మంపెను. రామ రాజా వర్తమానము విని అదిల్‌షాహా దుర్మార్గమునకుఁ గృతఘ్నతకు మిగులఁ గినిసి యా రాయబారి నిట్టి సందేశములు తేకుండ బ్రదుకుమని శిక్షించి పంపెను. ఇదియ యాధారముగఁ గొని నవాబులందఱు విద్యానగర సామ్రాజ్యము ముట్టడించుటకుఁ దృణకాష్ఠ జల సమృద్ధిగల ద్రోణనదీ తీరమున నివసించిరి. రామరాజు తురుష్కులంద ఱేకమై దనపైకి వచ్చుచున్నారని విని తోఁక త్రొక్కిన పామువలె నదరిపడి మహామ్మదీయ రాజ్యముల నిర్మూలనము గావింపక మాన నని ప్రతిజ్ఞావాక్యములు పలికి విరోధులు కృష్ణదాటి రాకుండ కొంతసైన్యమును నాటంకపరచుటకుఁ బంపెను. రామరాజు తన రాజ్యమునందలి యన్నిభాగములనుండి సైన్యమును రప్పించెను. ఆఱులక్షల కాల్బలము లక్ష ఆశ్వికబలము సమకూర్చెను. తిరుమలరాయనికి లక్ష కాల్బలము, ఇరువదియైదు వేల యాశ్వికదళము, ఐదువందల యేనుంగులు నొసంగి తురుష్కుల నెదిరింపఁబంపెను. అపరిమితసైన్యముతో నాతని వెనువెంట మఱియొకసోదరుఁ డగు వేంకటాద్రిని బంపెను. రామరాజు మిగిలిన సేనతో రణరంగము నలంకరించెను. ఈసంగ్రామ

సమయమునాఁటికి రామరాజు తొంబదియాఱు సంవత్సరముల వృద్ధుఁడని చరిత్రకారులు కొందఱు వ్రాసియున్నారు. తురుష్కులు కృష్ణానదిదాటి పైకి రానిశ్చయించుచుండఁ బ్రవాహమును దాటి రాకుండ రామరాజుబల మాటంకము గలుగఁ జేసెను. నా రే రేవునకువచ్చిన నా రేవున కాటంకము గలుగుచుండెను. ఇట్లున్న లాభము లేదని తురుష్కులు తమ సైన్యమును రెండు చీలికలు చేసి కృష్ణదాటునటుల నటించి యొకతీరమున జేరిరి. రామరాజు బలమంతయు నా తీరమున కెదురు నిల్చి యాటంకపఱచుచుండెను. ఇంతలో మిగిలిన తురుష్క సైన్యము క్షణములో కృష్ణానది దాటి యీవల కేతెంచి వ్యూహములఁ బన్నిరి. రామరాజు సైనికులు తురుష్కులు కృష్ణదాటి యెటుల రాఁగలిగిరోయని యాశ్చర్యపడుచు వారి నెదిరింపఁబోవునరికి మిగిలిన సైన్యము కృష్ణదాటి రాఁగల్గెను.

తురుష్కులు తమ సైన్యమునకు మధ్యభాగమునందు మూఁడువరుసలుగా నాలువందల ఫిరంగులను బెట్టిరి. ముందు వరుసలో మిక్కిలి పెద్దఫిరంగులఁ జేర్చిరి. వాని వెనుక తుపాకులఁ జేర్చిరి ప్రతిపక్షులకు నిర్మాణము కానరాకుండునటుల రెండు వేల కాల్బలమును ముందుంచిరి. కొంతసేపటికి హిందూమహమ్మదీయ సైన్యములు సంగరమునకుఁ దలఁపడెను. తురుష్క సైనికులు ధారాళముగా శరవర్షమును రామరాజు సైన్యముపై గురిపించిరి. రామరాజు సైనికులకుఁ బ్రోత్సాహవాక్యములఁ బలికి తురుష్క

దళమును బంధింప నాజ్ఞాపించెను. హైందవసైన్యము శరవేగమున దురుష్కదళముపైఁబడెను. తురుష్కసైనికులీసమయమును గుర్తించి యీవలావలకునొత్తిగిలిరి. చాటుననున్న సర్దారులు ఫిరంగులు తుపాకులు నొక్కమారు పేల్చిరి. ఆకస్మికముగా హిందూసైన్యము సంగరరంగమున మాడిపోయెను. ఈఘోర కృత్యము కనులార గాంచియు రామరాజు నిరుత్సాహపడక రెండువైపుల నిరపాయముగ నున్నసైన్యమును సంగరమునకుఁ బురికొల్పెను. హైందవసైనికులుత్సాహముతో ముందునకు నడువసాగిరి. హిందువులధాటికాగజాలక తురుష్కులు వెను కడుగు వేయుచుండిరి. రామరాజు తనసైన్య విజృంభణమునకు మిగుల నానందించి వ్యూహమును బన్ని తురుష్కసైన్యమును జుట్టుముట్టిన విజయము క్షణములో సాధ్యమగునని నిశ్చయించి తానొక యున్నతమైన పీఠము వేయించుకొని వజ్రములు రత్నములు వరహాలు రాశిపోయించి జయప్రదముగాఁ బోరాడిన సైనికులను సత్కరించుచుఁ బ్రోత్సహించుచుండెను. హిందువులు తురుష్కులఫిరంగులఁ బట్టుకొనుటకు మిక్కిలిసాహసముతో ముందునకేగిరి. అంతకుమున్నె యవి మందుచే సంపఁబడి యుండుటచే తురుష్కులాకస్మికముగాఁ బేల్చిరి. అయిదువేలమంది మేటిశూరులు మరణించిరి. హైందవ సైన్యము నడిభాగమిటులఁ బలుమారు నశించుటఁజూచి రామరాజు తాను స్వయముగా సైన్యము నడిపిన ఫిరంగులు సులభముగాఁ జేతికి

జిక్కు వచ్చునని సైన్యమధ్యభాగమునకు మేనా యెక్కి బయలు దేరెను. దురదృష్టవశమున రామరాజింతకు మున్నెక్కి వచ్చిన యేనుఁగు బెదరి మేనామీఁదఁ బడెను. వాహకులు భయవశమున నొడలెఱుఁగక మేనా విడిచి పాఱిపోయిరి. రామరాజు క్రిందబడియుఁ దెప్పరిల్లి చెంతనేయున్న యున్నతాశ్వము నెక్కఁ బోవ నిజాముషా సైనికులు రామరాజును బంధించి జయజయ ధ్వనులు గావించుచు నిజాముషాహాయొద్దకుఁ గొనిపోయిరి. వెంటనే నిజాముషాహా తన ఖడ్గమును బెరికి రామరాజు తల ఖండించి బల్లెమునకొనకు గ్రుచ్చి హైందవ సైన్యమునకుఁ జూపించెను. తమరాజు మరణించుటకు హైందవసేన మిగులఁ జింతించి రణరంగమునందమకు విజయము దుస్తరమని పాఱిపోవుచుండఁ దురుష్కులు లక్షమంది ఆంధ్రసైనికులను అరటిచెట్టుల నఱికి నటుల నఱికిరి. హిందూసైన్యము సర్వవిధముల నాశనమయ్యెను. చిరకాలమునుండి యభివృద్ధినొంది మహోన్నతదశకు వచ్చిన విద్యానగర సామ్రాజ్యము దైవవశమున నిటుల నాశ మొందెను. ఆంధ్రవీరులలో సుప్రసిద్ధుఁడును శూరవతంసుఁడు నగు రామరాజు మరణముతో నాంధ్రుల సమగ్రసౌభాగ్యాతిశయము అదృశ్యమయ్యెను. రామరాజుతో నాంధ్రులస్వాతంత్ర్యేచ్ఛ యంతరించెను.

హిందూసైనికు లీవిధముగఁ బరాజయమునొంది తురుష్కులబారినుండి బ్రదుకఁదలఁచి విద్యానగరమునకుఁ జేరి ధన

ధాన్యాదులు ఆలుబిడ్డలనుగొని తమతమ యిరవులకుఁ దాము వెడలిపోయిరి. రామరాజు సోదరుఁడగు వెంకటాద్రి సంగరమున మరణించెను. తిరుమలదేవరాయలు ప్రాణభయముతో విద్యానగరముచేరి సదాశివరాయలను ధనకనక వస్తువాహనములను వెంటఁగొని పెనుగొండకుఁ బారిపోయెను. సర్వసంపద్విభాసురమై సురక్షితముగానున్న విద్యానగరమున నున్న పౌరులందఱు దిక్కుమాలినవారై యెటుబోవ దరిగానక యల్లాడుచుండిరి. చుట్టుపట్టుల నన్నివైపుల మహమ్మదీయ సైన్యము నిండిపోయెను. ఈ యదను గ్రహించి చుట్టుప్రక్కలనున్న యాటవికులు పలుమాఱు విద్యానగరమునఁ బ్రవేశించి జనుల హింసించి వారిధనముల యథేచ్ఛముగా దోచుకొనిపోయిరి. పురమునందున్న పౌరులిపాట్లు పడఁజాలక రాజ్యమునువిడిచి యెందోపోయిరి. కొంతకాలమునకుఁ దురుష్కసైన్యమంతయు విద్యానగరమునఁ బ్రవేశించి యొనరించిన దురంతములకు మితములేదు. నిరపరాధులగు పౌరుల నెందరనో చంపిరి. స్త్రీల నవమానముల పాలుచేసిరి. రాజమందిరములు, దేవాలయములు అంగడివీధులు పగులగొట్టి కాల్చి, మాడ్చి, నేలమట్టము గావించిరి. కొంతకాలమునకు విద్యానగరమును జరిత్రదృష్టితోనేని గాంచి గుర్తింపరానివిధమున వినాశమొనర్చిరి. ప్రతిదరిద్రిసైనికుఁడు విద్యానగరధనమును ఒంటెలతో నెద్దులతో మోయించుకొని తమరాజ్యమునకుఁ గొంపోయి యపరిమిత భాగ్యవంతుఁడయ్యెను.

ఆంధ్రరాజులచేఁ బరిపాలింపబడి యాంధ్రకవితకు నాటపట్టై శాశ్వతస్థాయిగా నాంధ్రచరిత్రములకు నాదర్శప్రాయముగా నుండఁదగు విద్యానగర సామ్రాజ్యముతోఁబాటుగా నాంధ్రుల యదృష్టముగూడ నంతరించెను.

రామరాజు భట్టుమూర్తిని గౌరవించి పెక్కుకావ్యము లంకితము నొందెను. రాయలవారు సాధింపఁజాలని తురుష్క రాజ్యములను సాధించెను. ఆంధ్రుల పరాక్రమమునకుఁ బ్రాణభిక్ష పెట్టి యాంధ్రులు పరాధీనత గాంచకమున్నె యంతరించెను. తురుష్కుల దండయాత్రలచే నాంధ్రసామ్రాజ్యములు రెండును నశించెను. మొదటిది కాకతీయ సామ్రాజ్యము, రెండవది విద్యానగర సామ్రాజ్యము. ఈ యుభయ రాజన్యులు ఆంధ్రజాతియందు సంరక్షణార్థము జనించిరి. జాతీయత నుద్ధరించి కృతార్థులైరి. దేశీయుల దురదృష్టవశమున వారు గడించిన యాంధ్రత్వము భాగ్యభోగ్యములు, ఐశ్వర్యజీవనము వారితోడనే కాలగర్భము నందదృశ్యము య్యెను. వీరారాధనము నాచారముగల యాంధ్రకుమారులు రామరాజు దివ్యనామము మఱువకుందురేని కృతార్థులు కాఁకపోరు.

రామరాజు మరణించిన దినము క్రీ. శ. ౧౫౬౫ సం॥ జనవరి ౨౩ వ తేది మంగళవారమని చరిత్రకారులు నిర్ణయించినారు. ఆదినమె యాంధ్రవికాసమున కంత్యదినము. నాఁడె ప్రళయకాలాంబుదము లావరించి విజయనగర సామ్రాజ్యమును రూపుమాపెను.

యాచశూరుడు

ఆంధ్రవీరులలో వెలమవారగు రేచర్లగోత్రీయులు సుప్రసిద్ధులు. భేతాళనాయకుఁడు, అనపోతనాయకుఁడు, సర్వజ్ఞసింగభూపాలుడు మున్నగు వెలమవీరులందఱు నీరేచర్లగోత్ర సంజాతులె. రేచర్లగోత్రీయులు తొలుత కాకతీయసామ్రాజ్యమున సేనానాయకులుగ నుండి యప్రతిమాన పరాక్రమముతో సంగరములలో జయముగడించి తమప్రభుల చే సత్కారముల నొందిరి. కాకతీయసామ్రాజ్యము పడిపోయిన పిదప నీవెలమవీరులు స్వతంత్ర రాజ్యములను స్థాపించి చిరకాలము పాలించిరి. అనంతర మీరాజ్యము యవనుల యొత్తిడిచే రానురాను జీలి భిన్నభిన్నమైపోయెను. ఈరేచర్ల గోత్రమునందు జనించిన యాచశూరుఁడు చంద్రగిరి వీరవేంకటపతిరాయలు పాలించుతఱి కొంతకాలము మధురాంతకమునందును మఱికొంత కాలము ఉత్తరమల్లూరునందును సామంతరాజుగా నుండి స్వామిభక్తివిశేషమునఁ బేరెన్నికఁ గాంచెను.

విద్యానగర సామ్రాజ్యము పతనము కాఁగానే తిరుమలరాయలు పెనుగొండ జేరినటుల మన మెఱింగియున్నారము. అక్కడఁగూడ విరోధులవలని యొత్తిడి తగ్గకపోవుటచేఁ జంద్రగిరి చేరెను. ప్రకృత కథాకాలమున దిరుమలరాయని తనయుఁడగు వీరవేంకటపతిరాయలు చంద్రగిరి రాజ్యమును

యాచశూరుఁడు.

పాలించుచుండెను. ఈయనకు సతు లిరువురు గలరు. ఒకతె జగ్గరాజుసోదరి బాయమ్మ. ఇంకొకతె నారపరాజుసోదరి నాగాంబ. బాయమ్మ తనకు హితురాలగు నొక బ్రాహ్మణస్త్రీని అంతఃపురమందుంచికొని గర్భధారణము మొద లాయమను రహస్యముగాఁగాపాడి యామెకుఁ బుట్టిన కుమారుఁడు తన కుమారుఁడని వ్యవహరించి సాకుచుండెను. వేంకటపతిరాయలీ వృత్తాంతము నెఱింగినవాఁడుగాన నాబాలకునకుఁ దనయవసాన కాలమున రాజ్యము నొసంగక తన యన్నకుమారుఁడగు (మూఁడవ) రంగరాజును ప్రభునిగఁజేసి క్రీ. శ. ౧౬౧౪ లో మరణించెను. రాణులిరువురు తమభర్తతో సహగమనము గావించిరి.

రంగరాజు రాజ్యమును కులోచితాచారముల ననుసరించి సక్రమముగాఁ బరిపాలించుచుండెను. జగ్గరాజు, నారపరాజు, తిమ్మానాయఁడు, మాదానాయఁడు మున్నగు వీరులు రంగరాజును రాజ్యచ్యుతుని గావింప వలయునని పెద్ద కుట్రగావించిరి. వీరందఱు సైన్యమునకు దుర్బోధగావించి తమ కనుకూలురఁగావించుట కెంతయో లంచ మొసంగి రంగరాజు తనభార్యతో శిశువులతో నొకమందిరమున నుండ నచటనే బంధించి గృహముచుట్టును భటులనుంచి బాయమ్మ పెంచిన బ్రాహ్మణబాలుని చిక్కరాజను పేరుతో రాజుగఁజేసిరి. జగ్గరాజాబాలకుని దన మేనల్లుఁడనియు వీర వెంకటపతిరాయలు

రంగరాజును తనమరణకాలమున మతిపోయి రాజుగఁజేసె ననియు న్యాయశాస్త్రముప్రకారము చిక్కరాజె రాజుకాఁదగువాఁడనియు రాజ్యమునందంతటను బ్రకటించెను. చండశాసనుఁడగు జగ్గరాజున కెదురాడనోడి పౌరులందరు, నా యకృత్యమునకు సహించి యూరకుండిరి. పలువురు సామంతు లీమార్పున కంగీకరింపక తిరుగఁబడఁగా జగ్గరాజు వారికి లంచములను విరివిగా నొసంగి తనపక్షమునకు వారల నందఱఁ ద్రిప్పికొనెను.

ఈమార్పునకు ఉత్తరమల్లూరు రాజ్యమును బాలించు యాచశూరునిగూడ నంగీకరించి యంకితునిగమ్మని జగ్గరాజు వర్తమానమంపెనుగాని న్యాయవేదియు ధర్మస్వరూపుఁడునగు యాచశూరుఁడుతిరుగఁబడెను.తనయొద్దగల యెనిమిదివేల సైన్యమును వెంటబెట్టుకొని చంద్రగిరికోట పగులగొట్టి రంగరాజును విడిచిపెట్టి తనస్వామిభక్తిని బ్రకటింపవలయునని యాచశూరు డాకస్మికముగఁ జంద్రగిరి ముట్టడించెను. కోటలోనున్న బలము విస్తారమని తెలిసినవెంటనే చేయునదిలేక యాచశూరుఁడు తనరాజ్యమునకేఁగి రంగరాజు నుద్ధరించుమార్గ మేదియాయని దీర్ఘాలోచన చేయుచుండెను. జగ్గరాజు రహస్యముగా యాచశూరునకు "తనమేనల్లుడగు చిక్కరాజె చంద్రగిరికి నిజముగురాజు, వానికిబట్టాభిషేకముచేయుట కనుమతింపు"మని వర్తమానమంపెను. బాలుని కులగోత్రములు అనుమానాస్పద

ములుగా నున్నవనియు వీరవేంకటపతిరాయలచేఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైన రంగరాజె తమకు నిజమగు ప్రభువనియు యాచశూరుఁడు జగ్గరాజునకు వర్తమానమంపెను. జగ్గరాజు యాచశూరుని మాట పాటింపక చిక్కరాజు పేరఁ దానె రాజ్యవ్యవహారములను నిర్వహించు చుండెను.

యాచశూరుఁడు చెఱసాలయందున్న రంగరాజు నెటులేని విడిపింపవలయునని విశ్వప్రయత్నములు చేసెనుగాని లాభములేకపోయెను. కారాగృహవాసుల వస్త్రము లుదుకు చాకలిఁ గొండ్రను లోఁగొని వాండ్రకు లంచము లొసంగి శ్రీరంగరాయల ముగ్గురు కుమారులలో మధ్యవాఁడగు పండ్రెండు సంవత్సరముల బాలుని బట్టలమూటలలోఁ బెట్టి బయటికిఁ దెప్పించి యాచశూరుఁ డాబాలుని తనయొద్ద నుంచుకొని పెంచుచుండెను. యాచశూరుని భేదనీతియు జగ్గరాజు దుర్మార్గము ఫలింప నెనిమిదివేల సైన్యముతో నలుగురు సేనానాయకులు యాచశూరుని గలిసిరి. యాచశూరుఁడు విశ్వాసపరులగు నిరువదిమంది సైనికులను బిలిపించి చంద్రగిరికేఁగి చెఱసాల పాలకునియొద్ద నుద్యోగమునఁ గుదిరి యెటులేని రంగరాజును విడిపించుడని పంపెను. వారు చెఱసాల యధికారియొద్ద స్నేహము సంపాదించుకొని కారాగృహమునుండి బయటికొక సురంగము త్రవ్వి వారి నాసురంగపు ద్వారమున బయటికిఁ గొనివచ్చుచుండిరి. అంతకుమున్ను వేఁటకేఁగి తిరిగి

వచ్చుచున్న జగ్గరాజుగుఱ్ఱపుకాలు సురంగళు మొదట దిగఁ
బడెను. ఏదయో వింతవలె నున్నదని యాభాగము ద్రవ్వింప
నందుండి బయటికివచ్చుచున్న సైనికులు, రంగరాజు, నాతని
కుటుంబము బయటపడెను. జగ్గరాజీ ద్రోహమునఁ బాలుగొ
న్న సైనికుల నందఱను జిత్రవధము గావించి యింకొక దృఢ
తరమగు గృహమునందు రంగరాజు నాతని కుటుంబమును
జేర్చి విశ్వాసపాత్రులగు మఱికొందరు భటులను గావలిపెట్టి
జాగ్రత్తగా మెలఁగ నాజ్ఞాపించెను.

తనయత్నము విఫలము కాఁగానే యాచశూరుఁడు
కొందఱువేగులవాండ్రను జంద్రగిరిసేనానాయకుని యొద్దకుఁ
బంపి కొంతధనము లంచముగ నొసఁగ జేసి జగ్గరాజు లేన
ప్పుడు కారాగృహపాలకులఁ జంపి కారాగృహద్వారములఁ
దెఱచి తనకు వర్తమానము చేయునటులఁ గట్టడి జేసెను.
జగ్గరాజు రాజ్యమునలేని తరుణము గనిపెట్టి సైన్యాధికారి
కార్టాగృహ పాలకులను జంపించి కారాగృహద్వారములు
తెఱపించి తనకు 'నమ్మకమైన దూత కీవార్తనువ్రాసిన జా
బొసంగి యాచశూరునియొద్దకుఁ బంపెను. దురదృష్టవశమున
నాదూత జగ్గరాజుచేతఁ జిక్కెను. జగ్గరాజు దొడ్డిగుమ్మము
నుండి కోటలోఁ బ్రవేశించి కారాగృహమును మరల బంధించి
సైన్యాధికారిని నాతనితోఁగలిసిన యితరోద్యోగులనుగూడఁ
జంపించెను. ఈవర్తమానము యాచశూరుఁడు విని తనప్రియ

త్నములన్నియు విఫలమైనందులకు మిగుల వగచి సైన్యసహితముగఁ బోరాడి చంద్రగిరి దుర్గమును సాధించినఁగాని రంగరాజును విడిచిపెట్ట వీలుకాదని సైనికబలము నభివృద్ధిచేయుచుండెను. ఇంక నుపేక్షించినయెడలఁ బ్రతిపక్షులు బలవంతులై రంగరాజును బంధోన్ముక్తునిగావించి తిరుగఁబడక మానరని దయావిహీనుఁడగు జగ్గరాజు రంగరాజు కుటుంబమును నాశనము జేయ సిద్ధపడెను. జగ్గరా జొకదినమున తనసోదరుఁడగు ఓబలరాజును బిలిపించి యాతనికి ఖడ్గము నొసంగి కారాగృహమున కేఁగి లోనున్న రంగరాజును గుటుంబసహితముగాఁ దెగటార్చిరమ్మని పంపెను. క్రూరుఁడగు ఓబలరాజు దయారహితుఁడై కారాగృహమునఁ బ్రవేశించి తన యన్నయాజ్ఞ వారికి వినిపించి వారిఁ జెండఁబోయెను. రంగరాజు తిరుగఁబడి యోబలరాజును నాతనికి సహాయముగావచ్చిన సైన్యమును బొరిగొనవలయునని యత్నించెను గాని దానివలన నిరపరాధులగు సైనికులు మరణించుటయెగాని తన కపాయము తొలంగఁజాలదని తలంచి రంగరాజు కుటుంబమరణమునకై యనుమతించెను. "ఓబలనాయకుని చేతఁ జావనేల? నా చేతిమీఁదుగఁ దొలుతఁ గుటుంబమును దెగటార్చి యాత్మహత్య గావించుకొందుఁగాక" యని శూరశిరోమణియగు రంగరాజు కత్తిగైకొని యేపాపము నెఱుంగని తనపసిబిడ్డల నిరువురను ధర్మపత్నిని ఖండించి తనతలఁ దాను నఱికికొని పడిపోయెను.

ఈఘోరహత్యల విన్నంతనె జగ్గరాజుపై నసహ్యము రంగరాజుకుటుంబముపైఁ గనికరము ప్రతిపౌరునకు జనించెను. జగ్గరాజుపరిపాలనముపై నసూయవహింపని మనుష్యుఁడె లేఁడు. రాజ్యచక్రము కేలనుంచుకొని కపటనాటకము నాడించు నా జగ్గరాజుదుర్మార్గ వృత్తికి జంకి పౌరుఁడెవ్వఁడును మాటాడఁ డయ్యెను. కాని లోలోన నందఱకుఁ గోపము వృద్ధినొందెను.

ఈ దుష్కృత్యము లన్నింటిని గాంచి యాచశూరుఁడు మిగుల నాందోళనపడి తాను బ్రతికియుండియు నధర్మమును వారింపఁజాలనందులకు విచారపడెను. యాచశూరుఁ డొకదినమున జగ్గరాజునొద్దకు నొకదూతుని బంపి "రంగరాజు రెండవ కుమారుఁడు ఇంకను జీవించియున్నాఁడు. ఆతనిని నన్నుఁజంపి మీమేనల్లుచేఁ జంద్రగిరిరాజ్యము నాచంద్రార్కస్థాయిగాఁ బాలింపజేయు"మని వర్తమాన మంపెను. జగ్గరాజావృత్తాంతమువిని తాను వేయికనులతోఁ జూచుచున్నను శత్రుశేషము మిగిలినందులకుఁ జాల విచారపడి యాచశూరుఁడాబాలు నెటులేని జంద్రగిరిరాజ్యప్రభువును జేయుకమానఁడని తలంచి యుద్ధప్రయత్నములు మానుమనియు సంధి గావించుకొందమనియు రాయబారములు పంపెను. యాచశూరుఁడు సంధికియ్యకొననియుఁ జంద్రగిరి సామ్రాజ్యము నిలువఁబెట్టుటయో చేతగాకున్న నశించుటయో కర్తవ్యమనియు రాజద్రోహులకు రాజభక్తులకు సంధికనుకూలమార్గములు లేవని వర్తమానముచేసెను.

జగ్గరాజుపక్షమువారు చాలమందిధర్మపక్షమగు యాచశూరుని వైపు చేరిరి. సైన్యసహాయమున యాచశూరుఁడు చంద్రగిరి దుర్గము నొక్కమ్మడి ముట్టడించెను. జగ్గరాయఁడు కొంతవఱకుఁ బోరాడి పరాజయసూచనలఁగాంచి పటకుటీరమును వదలి రాజప్రాసాదమునకుఁ బారిపోయెను. పట్టు వదలక యేఁబదివేల సైనికులను సమకూర్చుకొని యాచశూరవతంసుఁడు జంద్రగిరిని రెండు సంవత్సరము లెడ తెగక ముట్టడించెను. జగ్గరాజు పదునేనువేల సైనికులతోఁ గొంత కాలము ముట్టడికి నాగి రాయబారమునకు మరలఁ బ్రయత్నించెను. యాచశూరుఁడు రాయబారులఁ దిరస్కరించి చంద్రగిరి దుర్గమును లోఁగొనెను. జగ్గరాజీ సంరంభమును జూచి పారిపోయెను. యాచశూరుఁడు రాజమందిరమునఁ బ్రవేశించి కోటను స్వాధీనపఱచికొని విశ్వసనీయులగు సైనికులకు నుద్యోగముల నొసంగి పూర్వవస్తువు లన్నింటిని బయటికిఁ దీయించి సామంత పౌరసమక్షమున శ్రీరంగరాయల పుత్త్రుఁడగు రామరాయ భూవిభునకుఁ జంద్రగిరి రాజ్యము పట్టాభిషేకము గావించెను. బౌరులందఱును యాచశూరుని ధర్మపరతంత్రబుద్ధికిని స్వామిభక్తికిని సంతసించి చంద్రగిరి రాజ్యమునకు మంత్రిగ నుండుమని ప్రార్థించిరి. కాని తన కర్తవ్యము నిర్వహింపఁబడినదని యాచశూరుఁడు తెలిపి తన రాజ్యమునకు నేఁగెను. పూర్వప్రభు వంశజుఁడగు రామరాజు

తమకుఁ బరిపాలకుండైనందులకు జగ్గరాజు దుష్టపరిపాలన మంతరించినందులకుఁ బ్రజలు సంతసించి రాజ్యమునఁ జిరకాలము మహోత్సవము లొనరించి తమయానందముఁ బ్రకటించిరి.

ఈ యాచశూరుని విజయము క్రీ. శ. ౧౬౦౧ లోనిదని చరిత్రకారుల విశ్వాసము. ఈ కథాంశమును న్యూయలు దొరవారు విజయనగర చరిత్రమునందు వ్రాసియున్నారు. దేశీయచరిత్రముల శోధించి వ్రాయఁబడిన దగుటచే నీకథ విశ్వసనీయమనక తప్పదు. తనప్రభునివంశమును నిలువఁబెట్టుటలో నెన్నియో కష్టములకోర్చి స్వామిభక్తి ప్రకటించిన వీరశిరోమణియగు యాచనాయకునకు ఆంధ్రవీరులు "రామరాజ రాజ్యస్థాపనాచార్య" బిరుదము నొసంగి తమశాశ్వత కృతజ్ఞతను బ్రకటించిరి. యాచశూరుని శూరత్వమును దామెర వేంగడపతి యిట్లు వర్ణించినాఁడు.

సీ॥ ఉత్తరమల్లూరియొద్ద దావల పావ
విభుసిఁ గొట్టిన నాఁటి విజయకలన
తిరుమలఁ జేరి ధాత్రిని మన్నె రాజులఁ
బాఱఁదోలిన నాఁటి బాహుబలము
చెంగలుపట్టు వీక్షించి లగ్గలుపట్టి
యాక్రమించిన నాఁటివిక్రమంబు
పాలెముకోటవెల్పల నాజి యతిరాజు
జరుగఁ జేసిన నాఁటి శౌర్యపటిమ

తే. గీ. మున్ను తోపూరు జగ్గరాణ్ముఖుల గెల్చి
మధురదొర చెంజిమన్నిని మదమడంచి
తిరుచినాపల్లి దొరఁదోలు తేజముగల
మేటి వెలుగోటి యాచనిసాటి గలఁడె!
(బహులాశ్వచరిత్రము.)

అక్కన్న మాదన్న మంత్రులు.

చిరకాలమునుండి మన మక్కన మాదన్న యనుజంట నామము లాలకించుచున్నారము. ఈ మంత్రివర్యుల జీవితములు సమగ్రముగాఁ దెలిసికొనుట కాధారములు చాలినన్ని లేవు. సుప్రసిద్ధులగు నాంధ్రుల నాంధ్రేతరుల తమవారని చెప్పుకొనుట సహజముగాని వీరిని మహారాష్ట్రులని కొంద ఱనుచున్నారు. ఇది విశ్వసనీయము కాదు. వీరలాంధ్రులనుట కెయ్యవకాశము లెక్కుడు కలవు.

అక్కన్న మాదన్నలలో మాదన్నగారె సర్వతంత్ర స్వతంత్రుఁడు, సమర్థుడును, నున్నతస్థితియం దున్నవాఁడునని తెలియుచున్నది. అక్కన్నమాదన్నగారలకుగల బాంధవ్యాదికములు నిర్ణయింప వీలు కలుగదు. వీరిని గూర్చి యొకచిత్ర

కథ వాడుకలో నున్నది. అందు సత్యమెంతయున్నను వినుటకు మాత్రము యుక్తియుక్తముగ నున్నది.

మాదన్నమంత్రి దానకర్ణుఁడై యహోరాత్రములు లేదనకుండఁ దనగృహమున బ్రాహ్మణజనమునకు సత్రముఁ బెట్టుచుండువాఁడట. ఆసత్రములోఁ జిరకాలమునుండి యక్కన్న భుజించుచుఁ గాలక్షేపముఁ జేయుచుండెను. అక్కన్నగారు సత్రమునారందఱితోఁ గూడ దాను మాదన్నగారికి సోదరుఁ డనని చెప్పఁడు. రానురాను సత్రమువారె కాక మాదన్న గారి భార్యసైతము గౌరవముగా నక్కన్నగారిని దిలకించుచు భోజనాదికములలో శ్రద్ధవహించుచుండెను. ఒకనాఁడుమాదన్న గారి భార్య భర్తతో మంతనము నాడుచు "మీసహోదరుఁడు చాలకాలమునుండి సత్రములో భుజించుచు దిక్కుమాలిన వానివలెనుండఁ జూచుచుండెదరేమి? సంస్థానములో నుద్యోగము నిప్పింపరాదా!" యని ప్రశ్నించెను. మాదన్న నివ్వెఱపోయి "సోదరుఁ డెవరు నేనెఱుఁగనే!" యనెను. అంత నాతని ధర్మపత్ని "మనసత్రములో భుజించుచున్న యక్కన్నగారు మీసహోదరుఁడని నేనాతనిముఖముననె వినియున్నాను. మీ రెఱుఁగనటుల భాషింతురేల?" యనెను. మాదన్న ఆశ్చర్యపడి వెంటనే పరిచారకునిచే నక్కన్నగారిని పిలిపించి యుచితాసనముఁ జూపించి కూర్చుండఁజేసి "మిత్రమా? నీవెవ్వఁడవు నీనివాసమెద్ది? నీకు నాకుఁగల బాంధవ్యమే

దిరొయి తెలుపు" మని యడిగెను. అక్కన్న మిగుల వినయముతో మాదన్ననుజూచి 'నన్ను నీవెఱుఁగక పోవచ్చును. నేను పెద్దమ్మకుమారుఁడను, నీవు చిన్నమ్మకుమారుఁడవు. కావున మన మిరువురము సహోదరులము. ఇది నీకును నాకును మాత్రమె తెలియఁదగిన రహస్యము. నాయందింకముందుఁ గూడ నిటులె భ్రాతృగౌరవ ముంచవలయు' ననెను. నాఁటఁగోలె మాదన్నయు నాతని ధర్మపత్నియు నక్కన్నగారిని మిగుల దయతోఁ దిలకించుచు నింటనేయుంచి యాదరింపసాగిరఁట. ఈకథలోని సత్యాసత్యములను విచారింపఁ బూనుట ప్రకృతము కాదు.

అబూహాసన్ కుతుబ్ షాయనునామాంతరముగల తానీషానామము మనము రామదాసుచరిత్రము పఠించిననాటనుండి వినుచునె యున్నారము. తానీషా మిగుల పరాక్రమశాలియై హిందూ మహమ్మదీయుల నైకమత్యముగఁ బాలించుచు గోలకొండ ముఖ్యస్థానముగఁ జేసికొని చిరకాలము రాజ్యమును బరిపాలించెను. ఇతనియొద్దనె మాదన్న ముఖ్యమంత్రియై రాజ్యాంగములను నిర్వహించుచుండెను. అక్కన్న మాదన్నగార లిరువురు సహోదరులనియుఁ బింగళియను నింటిపేరు గలవారనియు, భారద్వాజస గోత్రులనియుఁ దద్వంశీయులు చెప్పుచున్నారు. అక్కన్న మాదన్నగారల మేనల్లుఁడని మనము వినుచున్న కంచెర్ల గోపమంత్రియను రామదాసు సైతము నియోగియు, నాంధ్రుఁడు కావున నక్కన్న మాదన్నగారలు నాంధ్రులా,

కారా యనుచు విచారింపనవసరములేదు. అక్కన్న మాదన్న యను నామము లాంధ్రులలోఁ గానవచ్చుటవలనను జిరకాల మాంధ్రదేశమునందె వీరుంటవలనను నాంధ్రులతో బాంధవ్యము గానవచ్చుటవలనను వీరల నాంధ్రులనియె విశ్వసించి తీఱవలయును.

తానీషాయొద్ద మాదన్నగా రింతయనరాని గౌరవముతో మంత్రిపదవి నిర్వహించుచుండిరి. అక్కన్నగారు తానీషాయొద్ద సర్వసైన్యాధ్యక్షుఁడై రాజ్యక్షేమమునకై యావచ్ఛక్తి వినియోగించుచుండెను. మాదన్నగారు హిందూమహమ్మదీయుల కైకమత్యము ఘటించుచు భిన్నాభిప్రాయములఁ బాఱఁదోలుచు మిగుల జాగరూకతతో రాజ్యస్థితిగతుల నరయుచు రాజ్యపరిపాలనము గావించుచుండెను. అన్యశ్రేయమునకు సహింపని కొందఱు దుర్మార్గమున కొడిగట్టి యక్కన్న మాదన్నగారికి మహమ్మదీయ జాతికి భిన్నాభిప్రాయమును గల్గింప నారంభించిరి. అట్టివారిలో మహమ్మద్ ఇబ్రహీం అనువాఁ డొకఁడు. ఇబ్రహీం తానీషాయొద్ద సర్వసైన్యాయకుఁడుగ నుండి దుర్మార్గము లనేకములు గావించుచుండ నాతనిఁ దొలంగించి మాదన్నగా రాస్థలమున నక్కన్నగారిని జేర్చిరి. అది మొదల లక్కన్నగారి యొక్కయు మాదన్నగారి యొక్కయు మారణమున కిబ్రాహీము తన యావచ్ఛక్తి వినియోగించుచుండెను తానీషాయొద్ద నుచితమగు గౌరవ

భావము ప్రజలయొద్ద భక్తి విశ్వాసములు గల యీమంత్రివర్యుల నేవిధముగనేని వంచింపనెంచి తరుణముకొఱకు వేచియుండెను. అక్కనమాదన లాతని లక్ష్యపెట్టరైరి.

మొగలురాజు లెట్టులైన గోలకొండరాజ్యము హరింపఁ దీవ్రయత్నములు కావింపసాగిరి. ఔరంగజేబు మిగులనాసక్తితో గోలకొండ రాజ్యముకొఱకు గుటుకలు మ్రింగుచుండెను. అక్కన్న మాదన్నగార లీయంశము గ్రహించి రాజ్యములోని హిందూమహమ్మదీయుల కైకమత్య మభివృద్ధిఁగావించి యాకాలమున బలవంతుఁడైయున్న శివాజీచక్రవర్తితో దానీషాకు స్నేహము కుదిర్చిరి. శివాజి గోలకొండ కొకమారువచ్చి తానీషా యొసంగిన యాతిథ్యము స్వీకరించి గోలకొండ రాజ్యము సురక్షితముగఁ జేయుదునని వాగ్దానము గావించెను. శివాజీ కాలధర్మము నొందిన పిమ్మట శంభాజి రాజ్యమునకు వచ్చెను. అక్కన్న మాదన్నగారలు పూర్వము వలెనే శంభాజికిఁ దానీషాకు నైకమత్యము గుదిర్చిరి.

రాజ్యతృష్ణగల ఢిల్లీశ్వరుఁడగు నౌరంగజేబు గోలకొండ రాజ్యము హరింపవలయునని పలుమారు సైన్యమును బంపెను. అక్కన్న మాదన్నగారలు యవనాంధ్ర సైన్యముల నెదురు నడిపి యౌరంగజేబు సైన్యముల వినాశము గావించిరి. అవమాన పీడితుఁడగు నౌరంగజీ బంతతో నాయత్నము మానుకొనక గోలకొండ రాజ్యముకొఱకు దురాలోచనములు పెక్కు చేయుచుండెను.

ఆకాలమున ఈష్టిండియా కంపెనీవారు హిందూదేశ మునఁబ్రవేశించి మదరాసు, మచిలీపట్టణము లోనగుచోటుల చిన్న చిన్న కొట్లువెట్టి వ్యాపారము జేయుచుండిరి. ఔరంగ జేబునకుఁ గంపెనీవారికి నభిప్రాయము భేదించుటచే వారికి నిలువనీడ దొరకదయ్యెను. అపుడు కంపెనీవారు గోలకొండ రాజ్యము సర్వాధికారములతోఁ బరిపాలించుచున్న యక్క న్నమాదన్నల నాశ్రయించి సముద్రతీర ప్రాంతములను గౌలునకుఁ బుచ్చుకొని వ్యాపారముఁ జేయ నిశ్చయించి యుపాయాంతరము నన్వేషింప సాగిరి. గోలకొండ రాజ్య మున కంతటికి సుబేదారుగా నున్న పగడాల లింగప్ప యను నొకసరదారు రేవులలోఁ గంపెనీవారి సామానులు దిగ కుండ నాటంకపఱచి కంపెనీవారి విజృంభణము నంతయుఁ దుదముట్టింప సిద్ధపడెను. కంపెనీవా రక్కన్న మాదన్న గారలతో స్నేహము సంపాదించుకొని పగడాల లింగప్పవలనఁ దమకుఁ గలుగుచున్న చిక్కులన్నియు నివేదించిరి. అపుడ క్కన్న మాదన్నగారలు పగడాలలింగప్పకు నొకజాబువ్రాసిరి. లింగప్ప యాజాబు నందలి "కంపెనీవారి వ్యాపారమునకు నాటంకము గలుగనీయకుము" అను వాక్యముజూచి యప్ప టికిఁ జేయునదిలేక యూరకుండెను. కంపెనీవారు వ్యాపారము సైనికబలము వృద్ధిచేయుట జూచి లింగప్ప అక్కన్న మాదన్న గారలకుఁ దెలిపి కంపెనీవారు కొలఁదికాలములో స్వతంత్రి

రాజ్యము స్థాపించి మనకపాయము గలిగింతురని తెల్పెను.
అక్కన్న మాదన్న లామాటలువిని యందలి సత్యము విచా
రించి తెలిసికొని గాని తొందరపడరాదని వారి యత్నము
లరయుచుండిరి.

పగడాల లింగప్పయే అక్కన్న మాదన్న గారలకుఁ
దమకు భిన్నాభిప్రాయము కలుగఁజేసెనని తలంచి కంపెనీ
వారు గోలకొండకేఁగి అక్కన్న మాదన్నను సందర్శించి
తాము సేనలను వృద్ధిచేయుచున్నది ఆత్మసంరక్షణమునకె గాని
దేశము నార్జించుటకుఁ గాదనియు తమ పని వర్తకము మా
త్రమె యని నివేదించిరి. ఇంతలో మాదన్నగారి తనయుఁడగు
మల్లప్పయను వాని యుపనయనము సమీపించెను. అది
గ్రహించి కంపెనీవారు మాదన్నగారి కొక వీసెబరువుగల
బంగారు గొలుసు, నాలుగువందల వరహాలు అనేకామూ
ల్యములగు పట్టు వస్త్రములు బహుమానముగా నొసంగిరి.
అంతతోఁ బోక మాదన్నగారి పెష్కారునకుఁ గొంతధనము
మాదన్నగారి పినతండ్రిగారికిఁ గొంత రొక్కము నొసంగి
యందఱ సంతృప్తి పఱచిరి. మాదన్నగారు కంపెనీవారు ధర్మ
వర్తనులనియు విధేయులనియుఁ గేవల వ్యాపారులనియుఁ
దలంచి యెవరివలన నెట్టి యాటంకములు లేకుండ రేవులలో
వ్యాపారవస్తువులు దిగుమతిచేయించికొని విక్రయించి కొను
టకు ఖండాంతరములనుండి వ్యాపారమునకు వచ్చు నితర వర్త

కులను విడలఁగొట్టుటకు నంగీకరించెను. దీనితో ఈస్టిండియా కంపెనీవారు వ్యాపారము వృద్ధిచేసికొని స్వతంత్రులగుట కవకాశము చిక్కెను.

తానీషయు నక్కన్న మాదన్నగారలు చేయు ధర్మపరిపాలనము విప్లవకారులగు కొందఱకు మిగుల కష్టతరముగ నుండెను. అట్టివారిలోఁ బూర్వము సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండి స్థానభ్రష్టుఁడైన మహమ్మద్ ఇబ్రహీం ఒకఁడు. ఇతఁడుకొంత పలుకుఁబడి కలవాఁడగుటచేఁ దీవ్రముగఁ బ్రయత్నముఁ జేసి యక్కన్న మాదన్నగారలయందు మహమ్మదీయజాతికంతకు నేవము పుట్టించెను. విడిగనున్న నీతనివలన విప్లవమువచ్చునని తానీషా మహమ్మదు ఇబ్రహీమునకు సేనానాయక పదవి మాత్ర మొసంగి వానిని జాగరూకతతోఁ దిలకించుచుండెను.

మాదన్నగారు మిగులనాచారపరాయణుఁడు. ప్రతిదినముదయమునఁ బ్రాతఃకాలకృత్యములఁ దీర్చుకొని చాలసేపు శివపూజ గావించి యనేక బ్రాహ్మణుల నాహ్వానించి వారి పంక్తిని భుజించి రాజకీయ కార్యములు నిర్వహించువాఁడు. మాదన్న త్యాగశీలుఁడు. పండితపక్షపాతి. సర్వకాల సర్వావస్థలయందు విద్వత్సహవాసముఁ గావించుటచే నీతనికి గొప్ప పాండిత్యము కూడ నలవడెను. మాదన్నగారు తమ యుపవనములోని సరోవరమున స్నానము గావించుచుండ నిబ్రహీంచేఁ బ్రేరేపితుఁడై వచ్చి యొకతురుష్కుఁ డాకొలనిలో మునిఁగెను.

మాదన్నగా రాతురుష్కుని సాహసమునకు మిగులఁ గోపించి వెంటనే యాతని శిక్షించిరి. దుర్మార్గుఁడగు నాయవనుఁడు దేహమునిండ గాయములుగావించుకొని పురజనులోనిమహమ్మదీయు లందఱకుఁజూపి మాదన్నగారి దుర్మార్గ...ను వేయివిధముల నుగ్గడించెను. మాదన్నగారి విషయమై తానీషాకుఁదెల్పినను లాభములేదని మహమ్మదీయు లందఱు నిశ్చయించి బ్రాహ్మణ మంత్రులచేఁ దానీషా చేయించు దుండగములలో నిదియొకటిగ ఢిల్లీశ్వరునకు నివేదింపుమని వానినిబ్రోత్సహించి పంపిరి. వెంటనేవాఁడు బయలువెడలి కొన్నిదినములకు ఢిల్లీకిఁ జేరి యౌరంగజేబును సందర్శించి తానొందిన దురవస్థయుఁ దానీషాయొక్క యధర్మపరిపాలనము, అక్కన్నమాదన్నలయవినీతి యను నంశములగూర్చి లేనిపోనివి చాలసేపు ఘోషించెను. చాలకాలమునుండి గోలకొండ రాజ్యముకొఱకు ప్రయత్నము చేయుచు విఫలమనోరథుఁడగుచున్న యౌరంగజేబు గోలకొండ రాజ్యములోని సైనికుల యంతరంగము, రాజద్వేషము నా యవనులవలన సాకల్యముగ విని యిదియె తరుణమని తన కుమారుఁడగు మువాజ్జం అనువాని కమితమగు సైన్యము నొసంగిపంపెను.

తానీషా, మువాజ్జం గోలకొండ రాజ్యమును ముట్టడింప వచ్చుచున్నాఁడని విని మార్గమధ్యమునఁ బ్రతిఘటించుటకై తనబలములో సగము నొసంగి మహమ్మద్ ఇబ్రహీం

మును బంపి మిగిలిన సగము సైన్యము నక్కన్నగారి యాధీనము గావించి గోలకొండ దుర్గమును రక్షింప నియోగించెను. అక్కన్న మాదన్నగారల నంతము నొందింప వలయుననియు దానీషాను రాజ్యమునుండి తొలగింప వలయుననియుఁ, దలంచిన వాఁడగుటచే నౌరంగజీబుచేఁ బంపఁబడిన మువాజ్జం ఖాజహాన్ అను వారితో మహమ్మదు ఇబ్రహీం కలిసి వారిని గోలకొండ దుర్గమునొద్దకుఁ గొనివచ్చెను. ప్రత్యర్థుల సైన్యమంతయు నమితోత్సాహముతో హైదరాబాదునకు సమీపములోనికి వచ్చెను. తానీషా, మహమ్మద్ ఇబ్రహీం మొనర్చిన దుర్మార్గము నంతయు నాలకించి యపజయము నిశ్చయమని భావించి సైనికుల శక్తియున్నవఱకుఁ బోరుమని నియోగించి తాను ప్రాణభీతిచే దుర్గములోనికేఁగి దుర్గ ద్వారము లన్నియు మూయించి యఱచేతిలోఁ బ్రాణములు పెట్టుకొనియుండెను.

మువాజ్జం సైన్యము స్వేచ్ఛగా గోలకొండదుర్గములోనికిఁ గసుగందకుండఁ బ్రవేశించి ధనవంతుల గృహములదోచి స్త్రీలఁ జెఱబట్టి యనేకదురంతములుగావించిరి. ఈదుర్మార్గము లన్నియు స్వామిద్రోహియగు మహమ్మదుఇబ్రహీము దగ్గఱ నుండి చేయించెను. రాజమందిరములోఁ బ్రవేశించి తానీషాను అంతఃపురకాంతలను జెఱబట్టఁదలంచిరిగాని యప్పటికి సాయం కాలమగుటచేఁ గోటభేదించుటకుఁ బొద్దుచాలదని యాఁప్రియ

త్నము మఱునాఁటి యుదయమున జరుపవలయునని నిశ్చయిం చుకొని శిబిరములకు జేరిరి.

ఈ సంగ్రామమునకు ముఖ్యముగ బ్రాహ్మణు లగు నక్కన మాదనగారలు మంత్రులుగ నుండుటయే కారణమని పరిజనులవలన విని యంతఃపుర కాంతలు వీరభటులను దానిషా కుఁదెలియకుండ హంతకులఁ బిల్పించి వారి కనేక భూషణముల నొసంగి యక్కన్నమాదన్నగారల వధించి వారితలలఁ గొనిర మ్మని యాజ్ఞాపించిరి. హంతకులు క్రోవలుగాఁచి దాక్షిణ్యశూ న్యులై సద్గోషులగు నక్కన్న మాదన్నగారల రాజద్వారము ముందుఁ దునిమి యుత్తమాంగ లంతఃపురమునకుఁ జేర్చిరి. వెం టనే యంతఃపుర కాంతలు ఖండితశీర్షముల నొక వెండిపళ్లెరము లోనుంచి మువాజ్జమునొద్దకుఁ బంపిరి. అక్కన్న మాదన్నలు వధింపఁబడఁగనే వీరావేశముతో మహమ్మదీయు లందఱు విజృంభించి గోలకొండలోనున్న బ్రాహ్మణుల నందఱను జెండాడి రక్తప్రవాహములచే దుర్గమంతయుఁ గలుషితము గావించిరి. తానీషా మంత్రివర్యులయొక్కయు బ్రాహ్మణుల యొక్కయు దుర్మరణమునకు విచారమునొంది చేయునదిలేక రెండుకోటుల రూపాయ లపరాధము నొసంగి మువాజ్జంతో సంధి గావించుకొనెను. మువాజ్జం సైనికు లాసంగ్రామములో గోలకొండనగరములో నాలుగైదు కోటులకుఁ బైఁగా ధన ము దోచికొనిరి.

౧౬౮౭ సంవత్సరములో నౌరంగజేబు సేనలతో గుల్బర్గాకుఁ బోవుచున్నటులఁ బ్రయాణమై యాకస్మికముగ గోలకొండను ముట్టడించెను. తానీషా తనబలమునంతయు వినియోగించి యేడుమాసములు పోరాడి యోడిపోయెను. ఔరంగజేబు తానీషాను బంధించి ౧౬౮౭లో దేవగిరిదుర్గముమీఁదఁ జెఱఁబెట్టెను. అతఁడా కారాగృహమునందె మరణించెను.

అక్కన్న మాదన్నగారలు తానిషా సామ్రాజ్యమున క్రీ. శ. ౧౬౭౪ మొదలుకొని ౧౬౮౭ వఱ కుండియుందురు. స్వామిభక్తి పరాయణులు సత్యప్రియులు నగు నీయాంధ్ర మంత్రివర్యుల కారణముగ జాతి ద్వేషపరాయణులచే వధింపఁ బడిరి. అక్కన్నమాదన్నలతో గోలకొండ రాజ్యమంతరించెను. గోలకొండరాజ్య మష్టైశ్వర్యములతో నుంటకు నక్కన మాదన గారలు వినాశమగుటకు మహమ్మదు ఇబ్రహీము కారకుఁడు. అక్కన్న మాదన్నలు మరణించినను వారి చరిత్రము భారత జాతి యున్నంతవఱకు సజీవముగ నుండఁ గలదు. అక్కన్న మాదన్న రచ్చసావడులు బెజవాడ కనకదుర్గాలయ సమీపమునను వారలసత్రము లను ప్రదేశము నందిగామ సమీపమున మునియేటిగొడ్డునను నేఁటికి దర్శనీయములుగనున్నవి. అక్కన్న మాదన్నలు ధర్మసంస్థాపకులు. హిందూ మహమ్మదీయ సమ్మేళనమునకు వారు పాటుపడి దేశమాతకు బలియొసంగఁ బడిరి. వారానాఁడు నాటిన బీజమె యిప్పటికి

మహావృక్షమై దుర్భేద్యమై ఫలవంతమైనది. మహాత్ముల జీవితములలోని ధర్మ రహస్యముల గ్రహించుటకు దివ్యదృష్టి కావలెననుట కీ యక్కన్న మాదన్నల చరిత్రమె ప్రమాణము. భద్రాచల రామదాసను పరమభక్తుని పవిత్ర చరిత్రము ఎఱుంగని యాంధ్రుండు లేడు. రామదాసు మొదటి పేరు గోపన్న. ఈయన అక్కన్న మాదన్నలకు మేనల్లుడని యుఁ దానీషాకుఁ జెందవలసిన ధనమును జేర్పక హరించుటచేఁ జెఱసాలలో నుంచిరనియు నీయన భద్రాచలమున దాసీలుదారుగా నున్నప్పుడు రామాలయము గట్టించెననియు మనము వినియున్నారము. రామదాసువంటి భక్తునకు మేనమామయగుట గూడ అక్కన్న మాదన్నల ప్రశస్తికొక సాధనము.

సంపూర్ణము.